

קונטרס
**נהורא
די צחק**
כללי ההוראה

כפי שיטת רבותינו
חכמי תימן
ועל צבא תהילתם
גאון עוזנו מהרי"ץ
ראש גולת תימן יע"א

מלוקטים מספרי מרן הגאון רבי **יצחק רצאבי** שליט"א
תולדות יצחק, בארות יצחק, שו"ת עולת יצחק, שו"ת ויען יצחק, טופס
כתובות, פרי עץ חיים, שולי המעיל, שלחן ערוך המקוצר, נר יום טוב, שערי
יצחק, ועוד.

ליקטתי וערכתי בעזרת החונן לאדם דעת
הצ' **נהוראי סיני** (סיאני) יצ"ו

שנת ה'תשפ"ב ליצירה ב'של"ג לשטרות

יוצא לאור ע"י
מכון פעולת צדיק

מהדורה שניה עם הוספות ותיקונים

כל הזכויות שמורות למו"ל
בכל עניני הקונטריס
יש לפנות בטל' 050-4190202
עיצוב כריכה ושערים:

סטודיו ARROW
052-7164614

לזכרון עולם בהיכל ה'

הנני להעמיד מצבת זיכרון לכבוד
ולעילוי נשמת אמי מורתי
מוכתרת בכתר שם טוב

מרת מתילדה ברכה בת יהודה ז"ל
שנסתלקה לבית עולמה
ביום י"ט ניסן תשפ"א
אחר שנזדככה ביסורים קשים ומרים
זכות הלימוד בקונטריס זה
יהיה לעילוי נשמתה.

המלך ברחמיו ירחם עליה, ויחוס ויחמול
עליה, וילוה אליה השלום, ועל משכבה יבוא
שלום, ככתוב יבוא שלום ינוחו על משכבותם,
היא וכל בנות ישראל השוכבות עמה, כולן יהיו
בכלל הרחמים והסליחות. אכ"ר.

תוכן הענינים

א	הקדמה
ה	כללי רבינו הרמב"ם
כ	כללי מרן השלחן ערוך
לז	כללי הפוסקים
נג	כללי המנהגים
סט	כללי ספק ברכות
עו	כללי ספק ספיקא
פא	כללי מהרי"ץ
צא	כללי השתילי זיתים

צז	נספח

הקדמה

ידוע הדבר ומפורסם הענין, של חשיבות הכללים בפסיקת ההלכה, וכבר מצינו לגדולי הדורות שעסקו בזה בספריהם, כמו כנסת הגדולה, והשדי הגמד, והיד מלאכי, והארץ חיים (סתהון), ועוד רבים. ואף מרן השו"ע כתב כללים בכללי הגמרא על ספר הליכות עולם. וכן ראינו לרבותינו חכמי תימן שעסקו בכללים, כמהרד"ם שהביא בתחילת ספרו שתילי זיתים הרבה כללים בדרכי הפסק, וכן מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק בהרבה מקומות הביא כללים, ובעל תורת חכם ושושנת המלך סדרו כל כלליו בסוף ספריהם. וראה מש"כ כמוהר"ר שלום מנצורה בספרו שלמי חגיגה על שערי קדושה למהרי"ץ (עמ' מא) בזה"ל, אמינא ולא מסתפינא דאשתמטתיה למור סדרי הכללים, דכך אמרו בסדר הכללים דבכל מקום סתם וי"א הלכה כסתם וכו'. ועוד שם בתוכחה לתלמידו (עמ' סג) כתב, ותמהתי על רבי ותלמידי שהיפך השיטה וכו' שרא ליה מריה, כי כבר לימדתי אותך דברי הכללים וכו'. עכ"ל. וביד מלאכי (כללי מוהריק"א אות מב) כתב, אטו להוציא הזמן בכללי התלמוד דבר קטן הוא, והלא מצינו לגאוני עולם הלא הם הרמב"ם ורבינו ברוך ורבינו בצלאל ורבינו שמשון, וכמה רבנים אחרים שהוציאו זמנם בחיבורי הכללים, שאין לך מקצוע בתורה גדול מהם, ולכן הלך מרן אחר עקבות הקדמונים בחיבור הכללים. ע"כ.

לכך ראיתי ונתון אל ליבי לקבץ כללי ההוראה הפזורים בספרי מו"ר הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א, שהרבה מהם כללים השייכים לבני קהילותינו ק"ק תימן יע"א, לפי שיטת רבותינו חכמי תימן, ובראשם מהרי"ץ ומהרד"ם זצוק"ל, אשר בכמה מקומות חלוקה שיטתם בדרכי הפסק משיטת חכמי ספרד ואשכנז, ועל הוראותיהם וכלליהם מבוססים מנהגותינו. ואף שיש כללים שהעלתי והמה ידועים ורווחים ללא חולק, ואם כן אין בהם כל חידוש בשיטת חכמי תימן, מכל מקום אגב האיסוף הבאתי את כל העולה מן המקובץ, והיו לאחדים במקום אחד לתועלת בני קהילותינו המחפשים דעת בדרכי ההוראה. גם זאת שהרבה מכללים אלו נתחדשו ונתבארו רק בבית מדרשו של מו"ר שליט"א.

קונטרס זה יצא לאור בשנת ה'תשע"ד בפעם הראשונה, וכעת הוא רואה אור במהדורא חדשה בשינויים רבים בסדר הכללים, ובעוד תיקונים, גם נוספו בו מעט כללים חדשים. ועל כולנה נוספו כאן עוד הרבה הערות וביאורים, אשר גם הם רובם מתורתו של מו"ר שליט"א יחד עם מה שהשיגה ידי יד כהה בדברי חכמי תימן ושאר פוסקים, ולא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני לשדד עמקים בכל כלל וכלל, כאשר היה ראוי להכריחו ולהעמידו מכל מקומות מושבו בדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים, ולזה צריך בקיאות רבה ודעת רחבה, ובביתי אין לחם ושמלה להגיע לכדי מדה טובה, רק סבבתי בין דלתי

נדיבים בעלי הכללים אשר חפרו בארות ונטעו נטיעות, וכמלקט מן הגרנות ובוצר על סלסלות, סידרתי אורחות חכמים בנתיבות הכללים, ובטחתי בצורי הוא משגבי שיעזרני להבין קושט דברי אמת ולכוין אל האמת, להגיש מנחת ביכורים קדם רבנן עמלי תורה, היושבים על בירור ההלכה בדרך הצרופה, כרבותינו חכמי תימן בדרכם הסלולה.

ומודעת זאת, שגם אחר לימוד הכללים וידיעתם אי אפשר בכך לבד לקבוע את הדין וההלכה, שכן בחלק מהכללים פעמים שאין הכלל שייך לגופו של עניין, וכן בכל כלל יש יוצא מן הכלל, כי רבים מהם המה השערות ואומדנות לפי רוב המקומות ופעמים שמשתנה לפי הענין, כאשר ציינתי בכמה מקומות. וכיו"ב מצינו בתוספות (חולין סח. ד"ה אדם. ובבכורות מו: ד"ה דאדם) לגבי לשון הגמרא שהוא שווה בכמה מקומות ומשתנה משמעונו לפי הענין. וכ"כ הרש"ש (חולין קלו.). וכן לאידך גיסא כתבו התוספות בחולין (סד: ד"ה והוא) דמצינן למימר דאין לשון כל החכמים שווין בענין אחד. ע"כ. ודון מינה לגבי כללים שהם בהבנת דעת הפוסק שודאי פעמים ויש יוצא מן הכלל ופירושו לפי הבנת הענין, כיון שאין לשון וסגנון כל החכמים שווין אף שכונתם אחת. לפיכך צריך שידיעת הכללים תהיה בהבנת שורש הענין, ומלבד זאת, בירור ההלכה בעומק העיון והסברא שהוא העיקר לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

קראתי לקונטרס בשם "נהורא דיצחק" יען כי שמי רמוז בקרבו. ועוד להודיע נאמנה כי ליקוט זה הוא פרי אור מספריו הרבים של מו"ר הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א אשר כל רז לא אניס ליה בתורת מנהגי תימן ובדרכי ההוראה, וברוחב עינו ובקיאותו בספרי מהרד"ם ומהרי"ץ ושאר חכמי תימן הן הנדפסים הן כתבי היד, האיר לנו את דרך ההוראה והפסק, ודרך בירור המנהגים. (ראה במבוא לשלחן ערוך המקוצר פ"ג). יה"ר שזוכה להמשיך לשנות ממעיינו ולדלות מבארו, ואורך ימים ושנות חיים יסיפו לו, ולכל אשר לו, וכסא כבוד תורתו, ירום ונשוא יגבה, לאלפי רבבה, בירבות הטובה, עד זיקנה ושיבה. אכ"ר.

וכאן המקום להודות למורי ורבותי אשר האצילו עלי מרוחם, בישיבה הגדולה "ברכת אפרים" בה גדלתי וחונכתי מעודי, ובפרט למורינו ראש הישיבה הגאון ר' בצלאל פנחסי שליט"א אשר זכיתי לשאוב תורה ממעיינו ולהתאבק בעפר רגליו, הם הם שהביאוני עד כה. יתן ה' ויאריכו ימים על ממלכת התורה בהרבצת תורה והעמדת תלמידים עד ביאת גואל צדק בב"א.

אפריון נמטייה, חניא וחסדא ורחמי, וחיי אריכי, לקדם מו"ר שליט"א אשר על אף סרדתו ועיסוקו בחיבורי ספריו ומסירת שיעוריו ושאר עניני הכלל הרובצים על כתפיו, מצא מקום אשר דבר המלך ודתו מגי"ה בין בתרי הקונטרס להעמיד כמה דברים על מכונם ודיוקם, וישב מו"ר יצחק בשובה ונחת, יגדיל תורתו והיא כפורחת. גם ברכות יעטה מורה לבנו הגדול מעוז ומגדול כרעיה דאבוה כש"ת הגאון רבי משה רצאבי שליט"א

תפארת גדולתו אשר נדבה רוחו לעבור על חלק מהקונטרס והאיר עיני מחכמתו ומדעו, יצו ה' אתו את הברכה שיפוצו מעיינותיו חוצה.

ובהזדמנות זו אודה בכל לבב בסוד ישרים ועדה להורי היקרים, אשר גדלוני על ברכי התורה והיראה, והעמידוני בקרן אורה, לשבת באהלה, וחינכוני לכל מדה טובה ויראה טהורה. יתן ה' שיזכה אבי שליט"א לרוות נחת מכל יוצאי חלציו, ויראה בשמחת כולם, מתוך בריאות גופא ונהורא מעליא, לאורך ימים ושנים בטוב ובנעימים. אכ"ר. ואמי מרת מתילדה ברכה בת יהודה ע"ה שקונטרס זה יוצא לאור תוך שנה לפטירתה לב"ע, יה"ר שיהיה זה לזכותה ולעילוי נשמתה, תהא נשמתה צרורה בצרור החיים. אכ"ר. כמו"כ כוס של ברכה אשלח לחמי וחמותי היקרים ה"ו, שעומדים תמיד לעזרתנו בכל הענינים, ימלא ה' משאלות ליבם לטובה ולברכה, ויזכו לרוות נחת מכל יוצאי חלציהם, מתוך הרחבת הדעת, באושר ועושר וכבוד מעתה ועד עולם. אכ"ר.

והני נשי במאי קא זכיין וכו' באתנויי גברייהו בי רבנן ונטרין לגברייהו עד דאתו מבי רבנן, ה"ה רעייתי החשובה מנב"ת, אשר מוסרת נפשה ימים ולילות לכל ענייני הבית, למען אוכל לשבת בעסק התורה בהשקט ובטח, מתוך הרחבת הדעת, ובזכותה קונטרס זה יוצא לאור, ישלם לה ה' בכפל כפליים ויתמלאו משאלות ליבה לטובה ולברכה, ויה"ר שנזכה יחד לראות את בנינו וצאצאנו לימודי ה' גדולים בתורה וביראת ה' טהורה לגאון ולתפארת, ולא תמוש התורה מפינו ומפי זרענו ומפי זרע זרענו עד עולם. אכ"ר.

ובחתימת דברי עיני לשמיא נטלית, בהודאה על העבר, ובקשה לעתיד. תן בליבנו להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה, והאר עינינו במצוותיך ודבק בליבנו יראתך, והי"ת אשר הפליא חסדו עמנו, יעזרנו על דבר כבוד שמו, ונזכה לראות בביאת גואל צדק בב"א.

כללי רבינו הרמב"ם

א. רבינו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך וגאון עוזנו מהרי"ץ הם מארייהו דאתרין, ונתקבלו אצלינו הוראותיהם מימות אבות אבותינו שקיבלום עליהם ועל זרעם אחריהם א:

א. שע"ה (ח"מ סימן ריא סעיף לא). ובענין קבלת הוראות מרן השלחן ערוך, יתבאר לקמן ריש כללי מרן השו"ע. וכן לגבי קבלת הוראות מהרי"ץ יתבאר לקמן ריש כללי מהרי"ץ, וכן בכללי השתילי זיתים הע' ב, ג. ובענין קבלת הוראות רבינו הרמב"ם דבר זה ידוע ומפורסם בפי כל, ואעפ"כ ראיתי להביא דיברות הפוסקים בזה בסדר מיוחד אל מקום אחד. ונפתח בדברי קדשו של גאון עוזנו מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קפ אות ד) וזה לשונו, וכבר ידעת דהרמב"ם מאריה דאתרין הוא, כאשר העיד בספר שלשלת הקבלה דארץ התימן אתריה דהרמב"ם הוא שקבלוהו עליהם. וכן בספר עגונא דאתתא שחיבר מהר"ש כתב (בסימן שני דף פה ע"א) וז"ל, ידוע שבכל ארץ תימן קבלו עליהם דברי הרמב"ם ז"ל בכל דיני התורה כמשה מפי הגבורה וכו' ע"ש. וכן העיד מהריק"ש (בחו"מ סימן יד סעיף ה) וז"ל בשם רדב"ז, דמצרים וסביבותיה וארץ התימן והמערב אתריה דהרמב"ם הם, ולא מצי שום בעל דין לומר קים לי כפלוני גאון נגד דברי הרב ז"ל. וכן העיד הריק"ש בתשובותיו (אהלי יעקב, סימן צג) כרשום בזכרוני. וכן בספר דרכי נועם (חלק ח"מ סימן טו) יעו"ש. ובספר הדורות (דף נד סוף ע"ב) כתוב, העיד הרמב"ן באגרת החמדה שחיבר, שבכל ארצות תימן התקינו והיו אומרים בקדיש בחייכון וביומיכון ובחיי דמרנא הרמב"ם וכו' ע"ש. ואכן דבר מצוי ורגיל הוא בלשונותיו של מהרי"ץ בחיבוריו היות הרמב"ם מאריה דאתרין, וכנזכר עוד שם (סימן קלה ריש אות ג, סימן רנא, וסימן רחץ. ובח"א סימן נח, טט, קנח. ובח"ג סימן רנח). וכ"כ עוד בעץ חיים בהקדמתו הראשונה (ד"ה ובוה), ועוד שם ח"א (דף ל ע"ב, דף צ ע"א. ובח"ב דף סא ע"א). ובזבח תודה (ריש סימן סא הל' מתנות כהונה). וכך כתב בשו"ת הרדב"ז (ח"א סו"ט תתכה), והוי יודע דמצרים אתריה דהרמב"ם ז"ל הוא ולא מצי שום בעל דין לומר קים לי כפלוני גאון נגד הרב ז"ל, וכן כל המלכות כלו וכל ארץ תימן, וכן שמעתי שדנין בארץ המערב על פיו. עכ"ל. וכ"כ בשו"ת רבינו בצלאל אשכנזי (בעל השטמ"ק. סימן א) דהרמב"ם הוא אביהן של ישראל מרא דארעא דישאל אשר קיבלוהו עליהם לרב מסוף ארץ תימן עד סוף ארץ הצבי וסוריא וארץ שנער. ע"כ. וכ"כ החיד"א בברכי יוסף (או"ח סימן שמה) בענין רשות הרבים דהרמב"ם והרי"ף ס"ל דלא בעינן ס' רבוא בוקעין בו בכל יום, בשם מהר"י פראגי בתשובה כת"י (סימן נט ד"ה ובפרט) וז"ל, אנו מקובלים מגאוני מצרים ומחכמי המערב שכל הקהילות מסוף המערב וארץ מצרים וארם נהרים ופרס ותימן כולם קיבלו להתנהג ע"פ חיבור הרמב"ם. ע"כ. וכ"כ עוד החיד"א במחזיק ברכה (סימן לח ס"ק א ד"ה וזה) שידוע שבארץ ישראל ומצרים ובסוריה ובתימן, קיבלו את הרמב"ם לרב עליהם, וכל העם הולכים לאורו, ואחרי דבריו לא ישנו, על פיו יצאו ועל פיו יבואו. ע"ש. וכ"כ כף החיים (סימן תלו אות ג) בארץ תימן לא מצי שום בע"ד לומר קים לי כפלוני גאון נגד דברי הרמב"ם ז"ל.

וכן כתבו רבותינו חכמי תימן לדורותיהם בדבר היות הרמב"ם מאריה דאתרין, כמהר"ר יהודה צעדי זצ"ל בתוכחת לבתי כנסיות (הובא בקונטרס כללי מהרי"ץ שבסוף שעה ח'ג עמ' שו. ובשו"ת גנוי מלכים סימן יח, יט). כמהר"ר יחיא בדיחי זצ"ל בשו"ת חן טוב (סימן מט, וסימן נח בנדפ"מ). וכמהר"ר אברהם נדאף זצ"ל בשו"ת זכרונני איש (סו"ס ל, סו"ס מה. ועיי'ע לו בתשובתו הנדפסת בקובץ נחלת אבות גליון ב עמ' מג ואילך). וכמהר"ר יחיא יצחק הלוי זצ"ל בתשובה שהובאה בספר איש ימיני (ח"א עמ' תכה). וכך כותב כמהר"ר שלום מנצורה זצ"ל בספרו שלמי חגיגה על שערי קדושה למהרי"ץ (הנדפ"מ סימן ח ס"ק ב, עמ' סג) בהשגה על תלמידו, כבר לימדתי אותו דברי הכללים, דרבינו הרמב"ם אפילו באלף לא בטיל, ועוד אנו אנשי התימן קיבלנו עלינו דברי הרמב"ם באלה ושבועה. עכ"ל. וראה עוד מש"כ על קבלת הוראות הרמב"ם בחידושי עה"ת (נדפס בגנונות ותשובות מח"ת הוצ' נוסח תימן ח"ב עמ' תכא) בזה"ל, ומכל מקום חיבורו היה מכריע את הכל, והוא שאמרו חכמינו ז"ל שפסק הרמב"ם ז"ל אפילו באלף לא בטיל. כלומר אפילו יש אלף חיבור נגד סברת הרמב"ם, אין לדחות דעת הרמב"ם. ע"כ. וזה לשון כמהר"ר שלמה בדיחי זצ"ל (בנו של מהרי" בדיחי הגדל. בספרו עולת שלמה פר' ואתחנן ו, ד. ד"ה ואני הצעיר) גבי מה שלא נהגו בקהילותינו לקרוא ק"ש בטעמיה, נראה לע"ד שלא נהגו בארצות תימן אלא במה שהוא דינא דגמרא בכל מנהגיהם, ורב שלהם רבינו הר"ם במז"ל עמוד ההוראה שלהם בערי תימן, וזה לא נזכר בגמרא ולא בהרמב"ם ז"ל שהוא מאריה דאתרא ושאר פוסקים. ע"כ. ועיין בקונטרס כללי מהרי"ץ (הנדפס בסוף שעה ח'ג, אות א) שהביא ל"ח מנהגים שאנו נוהגים בהם כהרמב"ם, דלא כמרן השו"ע.

והנה מש"כ כמהר"ש מנצורה 'דרבינו הרמב"ם אפילו באלף לא בטיל', ידוע הוא שכן כתבו האחרונים גם על קבלת הוראות מרן השלחן ערוך, דאזלינן בתריה אפילו אלף פוסקים יחלקו עליו, כמ"ש בשו"ת אהל יוסף (י"ד סימן ל), ובשו"ת משפט וצדקה ביעקב (ח"ב סימן ה), ובשו"ת אשר לשלמה (סימן כא), ובשו"ת עדות ביעקב (אה"ע סימן עו), ועוד. אולם ראיתי בספר טל אמרתי (כלל מ ס"ק א,ב) שביאר זאת בטוטו"ד לאורך ולרוחב, והוכיח שאין הדבר כן באופן מוחלט, שהרי כל דברי האחרונים מלאים במחלוקות על מרן (ודוגמאות רבות לזה ראה בספר שם בצלאל סימן לה, מעמ' ריט ואילך), וכן מנהגים רבים יש בכל העדות נגד מרן, ועוד דאמרינן סב"ל נגד מרן, וגם עושים ספק ספיקא נגד מרן, ומכל הני מילי מוכח שאין דבר זה מוחלט, אלא שאין הדברים אמורים רק במקום שאין מנהג ובאים להקל נגד מרן, אבל במקום מנהג, ידוע הוא שלא קיבלו הוראות מרן, וכן במקומות שהאחרונים נקטו לחומרא ממה שמרן היקל רשאי מורה הוראות דגמיר וסביר כהמחמירים להורות להחמיר דלא כמרן. יעו"ש. ויש לסייעו גם מדברי הגרי"ח בשו"ת רב פעלים (ח"ב י"ד סימן ו) שכתב, מאחר שאנחנו קבלנו הוראות מרן ז"ל, "אפילו אם יבואו מאה אחרונים לחלוק עליו להתיר" אין שומעין להם, כי אנחנו מחוייבים ללכת ע"פ הוראותיו מכת הקבלה שקבלנו, חוץ מדבר שיש בו מנהג וכו'. עכ"ל. והנה מלבד מש"כ חוץ מדבר שיש בו מנהג, הרי מדודקדק בדבריו שדוקא 'להתיר' נגד מרן אין שומעין להם, אבל להחמיר הרי שספרי הגרי"ח מלאים בחומרות נגד מרן ואפילו בדברים שאין בהם מנהג. אלא ודאי שהביאור בזה כאמור. וא"כ דון מינה ואוקי באתרין, דמה שכתב מהר"ש מנצורה 'דרבינו הרמב"ם אפילו באלף לא בטיל' אין דבר זה במוחלט, שהרי מנהגים רבים אין אנו נוהגים כהרמב"ם, ועוד מי זה אשר יכחיש את קבלת הוראות מרן והתפשטות הוראותיו בתימן נגד

ב. אף אחר שקבלנו הוראות מרן השלחן ערוך לא בטלה קבלת הוראות רבינו הרמב"ם, ולפיכך בשאין בירור בדעת מרן השלחן ערוך איך הכרעתו להלכה אזלינו אחר דעת רבינו הרמב"ם, שהוא גם כן מרא דאתרא²:

דבריהם של מאורי חכמי תימן ובראשם מהרד"ם ומהרי"ץ וכמשנ"ת לקמן ריש קבלת הוראות מרן, אלא ודאי דלא קאמרי הכי אלא לענין מקום שאין מנהג וכן היכא דמרן לא גילה דעתו וכיוצ"ב, ולכך נראה פשוט דמאי דקאמר 'אפילו יש אלף חיבור נגד סברת הרמב"ם, אין לדחות דעת הרמב"ם' לא איירי על חיבור מרן השלחן ערוך, אלא על חיבורי שאר האחרונים, וגם רק היכא שהוא להקל נגד סברת הרמב"ם. ועוד יעויין בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן קנח) שהביא תשובת הרשב"א (סימן רג). וכן בשו"ת דברי חכמים (יו"ד סימן ה ע"ב). וגם בספר טל אמרתי (כלל לט מסעיף יד והלאה ובביאורים שם) מה שהעלה באר היטב מדברי הרשב"א. ודו"ק.

ואגב מה שהעלתי קבלת הוראות רבינו הרמב"ם ומרן השו"ע ומהרי"ץ בחדא מחתא, זאת להודיע ולהודיע כי כל גדרי קבלת הוראות רבינו הרמב"ם ומרן השו"ע, הוא עפ"ד מהרי"ץ שביירר וזיקק ענינים אלו בכל ספריו כאשר יתבאר לכל אורך קונטרס זה, ודבריו והוראותיו נתקבלו בכל גלילות תימן (כמבואר בריש כללי מהרי"ץ) ונעשה למאריה דאתרין בשלשלת קבלת הוראותיהם של רבינו הרמב"ם ומרן השו"ע. אח"ז ראיתי שכן נקט להו בחד לישניה כמהר"ר יחיא עומסי זצ"ל בשו"ת גנזי מלכים (סימן מח, נדפס בגנוזות ותשובות מח"ת ח"א שער ד) וז"ל, דברי רבותינו ז"ל מבוארים באר היטב, רבינו (הרמב"ם) ומרן (השו"ע) ושו"ת מהרי"ץ ביתר שאת וביתר עוז. ע"כ. וכן כללם יחד בתשובתו הנדפסת בתשובות וגנוזות מח"ת (ח"ג שער א סימן ג), וסיים 'זהם גדולי הפוסקים'. וכע"ז יש בשו"ת חן טוב (סימן מא אות ב). ע"ש. ובהו יובנו דברי הגאון רבי משה רצאבי שליט"א בפתח דבר לספרו בנין משה (ח"ב אות ב) שכתב בזה"ל, ועל שלשה אלה העולם עומד, הלא המה רבותינו ראשי אלפי ישראל, ראשון בקודש רבינו הרמב"ם, ואשר על ידו השני מרן השלחן ערוך, ובא הכתוב השלישי והכריע ביניהם מהרי"ץ זיע"א גאון רבני תימן ותפארתם. ע"כ.

ב. שעה (יו"ד סימן קמא הע' יד. סימן קמח הע' לו ד"ה ובשלחן. אה"ע סימן רו הע' ה. ריש הע' תקיב). עצי עולה (בקריאת קודש שבסופו). שנת השבע (בהקדמה. ובפרק כג אות ח). שכן כתבו הרבה אחרונים אפילו מבני ספרד. וזה לשון הגאון חקרי לב (מהדורא בתרא חו"מ סימן ו, דף קעו ע"ג), כתוב בתשובות מגן גבורים ושאר פוסקים, שהרמב"ם מאריה דאתרא דארץ ישראל הוא, שעיקר הוראות ארץ ישראל על פיו, ואם כן לכשתמצוי לומר דאין ברירה בדעת השלחן ערוך איך פוסק, נקיטנן כהרמב"ם. ע"כ. וכ"כ בשו"ת תעלומות לב (ח"ג בקונטרס הכללים, דף קיג ע"ב). וכ"כ בשער אשר (חו"מ סו"ס כג דף לו ע"ג), כבר נודע דבא"י היכא שלא הכריע מרן אזלי בתר דעת הרמב"ם. עכ"ל. והביא דבריהם בארץ חיים (בכללים שלהי כלל ג). ועיין בספר ברכי נפשי (ח"ב סימן ז אות ג, עמ' פו- פח) שהביא כן מעוד אחרונים רבים. וכ"ה בספרו שם בצלאל (סימן לה אות ה, עמ' רלג). וכן כתב האור לציון (ח"א יו"ד סימן כז אות ד. ובח"ב במבוא ענף ד. ובשביעית תשובה א בהע' ד"ה ולמעשה), שאע"פ שקיבלנו הוראות מרן, מ"מ במקום שמרן לא גילה דעתו, יש לבני ספרד לילך אחר הוראות הרמב"ם, ומטעם שעד זמן מרן היה המנהג לילך אחר הוראות הרמב"ם כמ"ש מרן

בשו"ת אבקת ווכל (סימן לב) שהרמב"ם הוא גדול הפוסקים, וכל קהילות ארץ ישראל וערביסטאן והמערב נוהגים על פיו, וקיבלוהו עליהם לרבן. ושכ"כ הרבה אחרונים כמוכא בארץ חיים (סתהון. בכללים כלל ב). ואף שאחר זמן קיבלנו הוראות מרן, מ"מ עדיין בדברים שמרן לא גילה דעתו בהם, הדינין בתר הוראות הרמב"ם. וע"ש שדחה את דברי החזו"א (שביעית סימן כג ס"ק ה. וביו"ד סימן קנ ס"ק י) שכתב, שאע"פ שהרמב"ם היה רבם של בני א"י, עכשיו מפני בלבול העיירות וכו' פסקה קבלת הוראות הרמב"ם וכו', דמכל דברי האחרונים מוכח דלא פסקה קבלת הוראות הרמב"ם. ויש להוסיף ע"ז מש"כ בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סימן קסב) וז"ל, מקובלני ממר זקני ד"ל (מהר"ם גלאנטי שהיה הראש"צ הראשון) כי בכל תחום א"י אין לומר קים לי נגד הרמב"ם ומהר"י קארו וכו' ומפיו שמעתי שבזמנו חזרו גאוני צפת ת"ו בחברת גאוני עיה"ק (ירושלים) ת"ו, וחידשו תוקף הסכמה זו וקבלתה וכו'. ע"כ. ומבואר שגם אחר קבלת הוראות מרן עדיין החזיקו גם בקבלת הוראות הרמב"ם כל גאוני צפת וירושלים. ועיין להחיד"א במחבר"ר (או"ח סימן לח אות א, וסימן תרע"א אות ב) שבזמן מרן עדיין לא קיבלו הוראותיו אפי' תלמידיו בצפת, אלא פסקו כהרמב"ם. ועי"ע ברכי יוסף (סימן שלא ס"ק י ד"ה ועתה). ועתה ראיתי בספר מעין גנים (דנגור. סימן ב אות יט-כו), ובספר טל אמרתי (כלל מ ס"ק ט) שהוסיפו להשיב ע"ד החזו"א לאלומי דברי האור לציון. יעו"ש. ועי"ע בספר עטה אור (שביעית, בפתיחה לבירורי סוגיות) שתפס כשיטת החזו"א, וכבר האריך בשערי יצחק (ה'תשע"ד ט' תמוז) להשיב ע"ד. ע"ש. ומ"מ איך שיהיה, כל מחלוקת האו"ל עם החזו"א שייכא רק לגבי בני ספרד, אבל אנן בני ק"ק תימן יע"א הדבר ידוע דקבלת הוראות הרמב"ם חזקה עלינו ביותר בעניינים רבים, הן במנהגים הן בכה"ג שהובאה דעת הרמב"ם בשו"ע וכו', אזי ודאי שאין לנו לילך אלא אחר הוראות הרמב"ם כשלא גילה מרן דעתו. והנה כל האמור נפק"מ טובא בעיקר בדיני שמיטה, דידוע שמרן בשלחן ערוך לא כתב על דינים אלו הלכות, ולמתבאר ודאי הוא שיש לנו לילך אחר הוראות הרמב"ם, והרי הלכתא רבתא יש בדינים אלו לחומרא לפי דעת הרמב"ם, כגון באיסור 'ספיחין' דמוכח דעת הרמב"ם שכל ירק שנלקט בשביעית אסור משום ספיחין אפילו לא גדל בשביעית, ושביעור הפירות הוא דוקא ע"י שריפה ואיבוד ולא סגי בהפקר, וכמבואר בספרים אור לציון ושנת השבע הנזכרים.

ויותר ממה שמבואר עד כה, ראיתי בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן צו) שהוסיף, דבכהאי גוונא שאין הדין מפורש לאיסורא בדברי מרן, אלא שהאחרונים כתבו 'דמשמע' מדבריו לאסור, אם מ"מ דעת הרמב"ם באותו נידון להקל אף דלהלכה נקיטין כמרן, מאן דעבד כהרמב"ם עבד ויש לו ע"מ לסמוך. ויש לסייעו ממה שהביא התעלומות לב (שם) דבמקומות שנהגו לפסוק ע"פ סברת הרמב"ם ומרן, אם נחלקו שניהם בדין אחד מאן דעביד כמר לא משתבש ומאן דעביד כמר לא משתבש. ועם זה שהגר"ח פלאג"י בספרו גנוזי חיים (דף קלא ע"ד, ודף קלד) כתב, דעבדינן עיקר כהשו"ע. מ"מ כתב בשער אשר (שם דף לו ריש ע"ד), שיש לומר כדברי התעלומות לב היכא שאין הדבר מפורש בדברי מרן ומספקא לן בדעתו, ובדברי הרמב"ם הדבר מפורש, אז מאן דעבד כהרמב"ם לא משתבש. ע"ש.

ג. הוראות רבינו הרמב"ם נתקבלו בידי אבות אבותינו, משום שכבר נהגו מקדמת דנא על פי דעת הגאונים¹, וכשבא ספר הירד החזקה לידיהם ראו שכל מנהגותיהם מסודרים ומבוארים בו, שכן נמשך גם כן אחר דעת הגאונים, וממילא נתפשמו הוראותיו גם בדברים שלא שייך בהם מנהג²:

ג. ובעיקר הלכו בשיטת רבינו סעדיא גאון כמ"ש מהרי"ץ בעץ חיים (ה"ב דף ס ע"ב, ובח"ג דף פג ע"ב) שרס"ג הוא ממאריה דאתרין. וכ"כ בהקדמתו הראשונה לעץ חיים, באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה, גלי רזיא, הר"מ במז"ל ודסמיכין עלוהי רבינו סעדיא גאון גם הוא לישועה היה, במנהגותיו ופיוטיו הכתובים בסדורי תפלותינו וכו'. עכ"ל. ועי"ע לקמן (הע' ד) מה שכתבו כמהר"ר אברהם נדאף וכמהר"ר עמרם קורח.

ד. אגדתא דפסחא פע"ח (אות כד ד"ה ומילתא. אות לג ד"ה ולעניין. אות רפ סוד"ה והמעין). שע"ה (י"ד סימן קסה הע' כ). וכך מבואר בדברי כמה מחכמי תימן ובראשם גאון עוזינו מהרי"ץ, כאשר נביא לבאר אחת לאחת.

במגילת תימן המיוחסת למהרי"ץ (נדפס לראשונה ע"י דוד ששון בהצופה לחכמ"י קובץ ז שנת ה'תרפ"ג. והביאו חלק ממנה הרשי"ה בהקדמתו לשו"ת פעול"צ. ובמאמר משנת מהרי"ץ המובא בהקדמה למשניות המנוקדות למהרי"ץ) כתות בזה"ל, אח"ז כשחוכרה הגמרא, גם היא נתפשטה בכל הגלויות, וגלות צנעא כמו הם וקבלוה בסבר פנים יפות וכו'. וכל אחד מהחכמים המרביצים תורה, היה עושה לעצמו קיצור פסקי הדינים מהגמרא, ועשו קונטרסים וכו'. ובאותם ימים הופיע אורו של מרנא ורבנא הרמב"ם ז"ל, וכאשר השלים (ע"ה) חיבור הי"ד ופירוש המשנה, כתב הוא ספר הי"ד בכתב יד, גם פירוש המשנה בלשון ערבי, וישלח אותם ממצרים אל עיר צנעא. ויהי כאשר הגיעו, ויקראו בו, ויראו כמוהו לא היה מן העולם, הלכות פסוקות בלשון צח וקצר כולל כל התורה, המצוות הנהוגות והבלתי נהוגות. ויבדקו בקונטרסיהם מחכמיהם, וראו כי הדבר באו בכון בקונטרסים אל מה שביאר וזיקק הרמב"ם בספריו. ויקבלוהו עליהם לרב ולשר ולקצין, לעשות כדבריו בכל עניניו כמשה מפי הגבורה, ובאותם הימים היו אומרים בקדיש בחיינא ובחיי מרנא הרמב"ם וכו'. ומבואר יוצא, שקבלת הוראות הרמב"ם בתימן הייתה בעיקר מחמת שכל פסקיו והילכותיו היו מתאימים לכל פסקיהם ומנהגיהם שהיו מכבר מוחזקים בידיהם ע"י חכמיהם.

וכך כתב כמה"ר סעדיא מנצורה זצ"ל בספרו המחשבה (נדפס בשם ספר הגלות והגאולה שנת ה'תשט"ו עמ' קלב) בזה"ל, אבל אלה הדברים בעיר צנעא יע"א, גלו קודם חורבן בית ראשון עם ספרי אבותיהם ומנהגותם דור אחר דור, עד שהאיר עליהם הקב"ה אור הנשר הגדול מרנא ורבנא מאיר לארץ ולדרים כמוהרר"מ במז"ל. וכיון שהגיע לידם חיבורו הנפלא הנקרא הי"ד החזקה בכתובת ידו ועדין לא נדפס ולא נעתק מיד ליד, ונקרא הספר הזה בלשון ערב "טבראני", שאין בו נפתל ועיקש, היו הולכים בעקבותיו, שמצאו כל פסקיו ומנהגותיו כסדר שהיה בידם מימי אבותיהם, ולא שנה הרב מפסקי התלמוד אפילו אות אחד ומנהג אחד. ויחבקהו וינסקהו וישימו אותו עטרה על ראשם. "לא כמו שאר בני הגלילות, שהניחו מנהג אבותיהם ונכנסו למנהגים אחרים", אשר לא זו הדרך ולא זו העיר וכו'.

וזה לשון כמה"ר אברהם נדאף זצ"ל בספר אוצר ספרי תימן (אות רי"ש) הנדפס בספרו זכור לאברהם. הנה ממ"ש וכו', מוכח ברור שאז היו בתימן חכמים גדולים פוסקים מהתלמוד ודברי הגאונים כרבינו סעדיא גאון ז"ל וזולתו טרם הגיעו אליהם ספרי הרמב"ם ז"ל, וזה חיזוק לקבלת אבותינו נוחי נפש שלחיות שראו דברי רבינו הרמב"ם ז"ל בספר היד החזקה ושאר ספריו שהם מתאימים ומסכימים לסדרי סדורי תפלותיהם ופסקי דינים ושכל דבריו בלשון צחה ודרך קצרה, אז קיבלוהו עליהם לרב, והיו שולחים ספיקותיהם ושאלות אליו למצרים הקרובה לתימן דרך הים והיה משיב להם. ע"כ.

וכן כתב כמהר"ר עמרם קורח זצ"ל בסערת תימן (עמ' צט) כשנמצאו להם חיבורי הרמב"ם, תהילותיו ושבחיו היו משננים, ואת שמו מקדישים ומעריצים, ושמו כל מאודם להעתיקם וכו', ולא היו נצרכים עוד להעתיק ספרי הגאונים אשר היו בידם. "והסמיכו" מנהגותיהם ע"פ הוראותיו, מלבד דינים ומנהגים פרטיים אשר לא רצו לשנות מנהגי אבותיהם הראשונים, ולא אבו לנטות לא להקל ולא להחמיר. עכ"ל. והנה לכשנדקדק בדבריו נראה א' שהיו פוסקים ע"פ ספרי הגאונים שהיו בידיהם כנ"ל בשם כמה"ר אברהם נדאף. ב' ממש"כ "והסמיכו" מנהגותיהם ע"פ הוראותיו, משמע שלא התחילו לשנות מנהגותיהם על פיו, גם זה סותר למה שסיים שלא רצו לשנות מנהגי אבותיהם מפניו. אלא ר"ל שמצאו סימוכין למנהגיהם בהוראותיו ופסקיו, שכן הרמב"ם נמשך ג"כ אחר דעת הגאונים. ג' שמעינן דאף שרוב מנהגותיהם מצאום מסודרים בו, מ"מ היו כמה מנהגים פרטיים שלא תאמו את דעת הרמב"ם ולא רצו לשנות מנהגי אבותיהם בזה, מפני שמלכתחילה קיבלוהו רק מפני שתואם הוא לרוב מנהגותיהם אשר היו מכבד בידיהם. וזהו שתראה בשע"ה הלכות כתיבת ס"ת (סימן קסה הע' כ סוד"ה ולא) שכתב לגבי כתיבת ס"ת על קלף, שמנהגינו בזה כדעת מרן ודלא כהרמב"ם. ואין פלא בכך, שהרי זוהי דעת הגאונים ורוב ככל הפוסקים, וא"כ אפשר דלאו למימרא שנשתנה הדבר מקרוב לעשות כמרן נגד הרמב"ם, אלא המנהג נמשך אלינו מימי קדם כהגאונים, שהרבה ממנהגותינו השתתו עליהם ולא נשתנו בגלל הרמב"ם כנודע. עכ"ל. ועיין בשערי יצחק (ה'תשע"ג פר' אחרי מות, עמ' יח) מש"כ בזה.

העולה מן האמור, שכל מה שנהגו אבותינו כהרמב"ם, זה משום שכבר היו מוחזקים בידיהם מנהגים רבים כשיטתו, אבל במנהגים שנהגו דלא כוותיה נשאר לאחזו במנהגי אבותיהם ולא שינו מפניו, ולפיכך יש בידינו מנהגים רבים שאינם כדעת הרמב"ם, וכיעוין בקונטרס כללי מהרי"ץ (הנדפס בשע"ה סוף ח"ג, אות ג) שהביא כמה מנהגים שאין אנו נוהגים בהם כהרמב"ם. וכן עיין בקונטרס בשמים ראש שבסוף ספר ראשי בשמים (דף מז הע' לב), ובמבוא צדיק מה פעל לשו"ת פעו"צ (פ"ה הע' ק) שהביאו עוד בזה. ובקובץ דברי חפץ (גליון י עמ' רמד) קיבץ בזה כט"ל מנהגים שאינם כדעת הרמב"ם. ע"ש. ומכל האמור ראה לשיטת מהרי"ץ המבוארת לקמן (כללי מרן השו"ע הע' ב) שקיבלנו הוראות מרן בדינים אבל במנהגים נשארנו כהרמב"ם, והיינו שזוהי דרך אשר דרכו בה קדמונינו מלפנים גם בקבלת הוראות הרמב"ם, דאף שקיבלו הוראותיו מ"מ לא היכא דסותר למנהגיהם המוחזקים אצלם לפניו. ועיין בעין תראה גודל מעלת קדמונינו, שכל משך גלותם לעולמים, מסרו נפשם שלא לשנות את מנהגיהם והחזיקום ללא הרף, ואף גם זאת בעת כניסת ספרי פוסקים חדשים, אמנם קבלום אבל ללא מגרעת ממה שהחזיקו עד כה. צא ולמד.

ד. אף שגירסתינו בכברות ובתפילות מתאימות עם הרמב"ם, מכל מקום מצינו מעט גירסאות דידן שאינן בגירסת הרמב"ם ה':

ה. שעה (י"ד סימן קס הע' כו. סימן קע הע' סג). עולת יצחק (ח"א סימן מז אות ג). כגון גירסתינו בכרכת פדיון הבן "לפדות את הבן", דלא כהרמב"ם (פ"א מביכורים ה"ה) שגרס "על פדיון הבן". וכן בשיתופי מבראות גרסינן על מצות "שיתוף", דלא כהרמב"ם (פ"א מעירובין הל' יז) שגרס על מצות "עירוב".

והנה לעיל הבאנו דברי כמה"ר אברהם נדאף זצ"ל שכתב, שאבותינו להיות שראו דברי רבינו הרמב"ם ז"ל בספר היד החזקה ושאר ספריו שהם מתאימים ומסכימים לסדרי "סדורי תפלותיהם" ופסקי דינים ושכל דבריו בלשון צחה ודרך קצרה, אז קיבלוהו עליהם לרב וכו'. ובשערי יצחק (ה'תשפ"א פר' תצוה, עמ' כג) כתב דמבואר בכאן, שלא רק את פסקי הדינים לא שינו אבותינו מפני הרמב"ם, אלא אף את נוסח התפילות לא שינו מפניו, והיינו ההיפך ממה שמקובל שנוסח אבותינו בתפילה (בקהילות הבלדי) הוא לקוח מהרמב"ם (מובא בסוף חלק אהבה), אלא ההיפך נוסח התפילות היה בידיהם מלפני הרמב"ם. וכן הביא מו"ר שליט"א במאמר שיר המעלות לשלמה (המובא בהקדמת ספר מפי חכמים, עמ' טז אות ד) עדות מהר"ש קראני זצ"ל שמוצא משפחתו מעיר סעואן, שאמר שהחכמים שם היו מתלמידי תלמידיו של מהרי"ץ, וקבלה בידו מרבותיו בתימן שנוסח התפילות שבידינו (בלדי), לא נתקבל אצלינו מהרמב"ם תמורת נוסח אחר, אלא הוא עצמו נוסח תימן מאז ומקדם מאנשי כנסת הגדולה. וכן הביא שם מעוד מכמה תלמידי חכמים. ע"ש. והוסיף עוד בשערי יצחק (ה'תשע"ד פר' שמיני, עמ' כג. וה'תשע"ז פר' במדבר, עמ' ג). וכן פר' ואתחנן אותה שנה, עמ' כ), דאדרבה מסתבר לומר שהרמב"ם הוא שהעתיק את נוסח התפילה בספרו ממה שראה בידי יהודי תימן בזמנו, לפי שנודע שלא גלו ממקומם מזמן בית ראשון ומסתבר שנוסחתם כנוסח אנשי כנה"ג כאמור [עיי' פנו"צ ח"א סימן מח שמקובל בידינו שכל מנהגינו בעניי תפלות מימות חרבן בית ראשון. וכ"כ בע"ח ח"ב דף לו. וח"ג דף עא:], שכן פלא הוא שלא מצינו שום עדה בעולם המתפללת בנוסח הרמב"ם, מלבד נוסח תימן הבלדי. ועוד שחיפשו ומצאו ספרי תפילות מתקופת הרמב"ם, ואפילו מספרד ומן הגניזה בקהיר שבמצרים מקום מגוריו של הרמב"ם, נתגלו ספרי קדמונים וסידורים, ובשום אחד מהם לא נמצא נוסח תפילה של הרמב"ם. ובשלמא אם הרמב"ם קיבל את הנוסח שלו מתימן, מובן למה לא נמצא בדורו בשאר ארצות מי שהתפלל כנוסחתו, אבל אם הרמב"ם חיבר נוסח זה כפי מנהג מקומו או ע"פ נוסח אחר איך יתכן שלא נמצא כן בשום מקום מקהילות ספרד שהתפללו כן. וקשה לומר שהרמב"ם בירר לו נוסח זה מתוך כמה נוסחאות ספרדיות ולכן לא נמצא עוד נוסח כנוסחתו, שא"כ היה לו להקדים ולבאר זאת בראשית סדר התפלות שלו. ע"ש. ובמבוא צדיק מה פעל לשו"ת פעולת צדיק (פ"ה הע' קמט) העיר עוד, שיש מקומות שנמצא להרמב"ם ביתר חיבוריו שהעתיק נוסח התפילה בשינוי ממה שכתב בסדר התפילות (כגון בפיה"מ בכברות פ"ה מ"ב גורס בך עלינו, ובסדר התפילות גורס ברכינו), וגם בספר המספיק לעובדי ה' לרבי אברהם בנו יש נוסחאות תפלה אחרות ממה שכתב אביו בסידורו, ולכן נראה שכשבא הרמב"ם לכתוב את סדר התפילות בחיבורו, זיקק וניפה הנוסח. ומה שכתב בשאר חיבוריו, הוא כפי הנוסח שהיו רגילים בו במקומו ובזמנו. וזה מחזק לומר שלא קדמונינו קיבלו את נוסח הרמב"ם, אלא הרמב"ם הוא

ה. אפשר שלא קיבלנו הוראות הרמב"ם כשאנו מפורש בדבריו רק שיש הוכחה שכן דעתו, ויש לסמוך על זה בצירוף עוד סברא¹:

ו. כתבי יד הרמב"ם דידן הם המדוייקים ביותר, שהועתקו מכתב יד רבינו בעצמו²:

ז. הרמב"ם הוא מעתיק הנמרא ולכן אין דרכו להביא אלא דברים המפורשים בהדיא בנמרא, ולא דבר הנלמד בנמרא על צד הדיוק והרמז או בקל וחומר וכיוצא אע"פ

שקיבל מהם, בהיות וידע בגדלו כי המסורת בידם נשתמרה מאז אנשי כנה"ג. ע"ש. ובשו"ת זכרוני איש (סימן לג). וכל זה דלא כדברי הרשי"ה בהסכמתו לתכלאל קדמונים (של מהר"י בשי"ד). ועיין במילואים שבסוף ספר קורא הדורות (הנדפ"מ בהוצ' נוסח תימן, עמ' תקנא).

ו. עצי עולה (בקריאת קודש שבסופו). שנת השבע (בהקדמה ד"ה וכן). עולת יצחק (ח"ג סימן רמח אות ב). דהכי אשכחן שכתבו כמה אחרונים לגבי קבלת הוראות מרן, ואע"פ שדעת מהרי"ץ שגם בכה"ג קיבלנו הוראות מרן כמשנ"ת לקמן כללי מרן השו"ע (סעיף ז), מ"מ אפשר לסמוך על שיטה זו בצירוף שיטות החולקים, כמבואר שם דה"ה והוא הטעם ביחס לקבלת הוראות רבינו הרמב"ם.

ז. שעה (או"ח סימן סא הע' עב. יו"ד סימן קסה הע' יט. אה"ע סימן רו הע' קט). אגדתא דפסחא פע"ח (אות רסה ד"ה גס. ד"ה בחתימת). וכ"ה להדיא במגילת תימן הנ"ל, ששלח להם הרמב"ם את ספריו בכתב ידו, וא"כ ודאי הוא שממנו העתיקוהו. וכמ"ש בסערת תימן הנ"ל ששמו כל מאודם להעתיקם. וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים (ח"א דף יא ע"ב) לגבי נוסח ברכות התורה בזה"ל, וזו היא גירסת הרמב"ם כתיבת יד, שהועתקו מכתיבת יד רבינו. ע"כ. וכ"כ לגבי גירסת הרמב"ם בהלל (שם דף קנ"ג ע"ב) וז"ל, ובודאי דט"ס נפל בדפוס הרמב"ם. והיה לך לאות ולעד ספרי דידן כתיבת יד מועתקות מכתיבת יד רבינו הרמב"ם כמו שקיבלנו שכך היה ודו"ק. ע"כ. ובתשובת בית דין צנעא (הובא באיש ימיני ח"א עמ' שיט) כתוב שיהודי תימן שלחו סופרים למצרים להגיה ספריהם על פי כתב ידו של הרמב"ם. וראה בשעה (יו"ד סימן קסה הע' כב ד"ה ובאור) שהגרי"ז מבריסק קיבל בשמחה את נוסחאות כת"י התימנים ברמב"ם. ותיקון שעשה מסברא דנפשיה ברמב"ם, אשתכח כוותיה בכת"י דידן.

ועוד ראה שגם במסורת ספרי התורה דידן כתב מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן כד) ידוע ומפורסם כי העתק שלנו הועתקו מספר שכתב הרמב"ם בכתב יד קודש שלו, כמו שמעידים הסופרים בסופי התיגיאן, שהכל בצורת הפרשיות ומלא וחסר כפי הספר שהיה במצרים והגיהו בן אשר שנים רבות שאליו רמז רבינו בחיבור (פרק ח מהל' ס"ת הל' ד), ואף במנין הדפים לא זזו ימין ושמאל מסיודור הרמב"ם, יען שהעתיקוהו ממש מספר שכתב הרמב"ם וכו'. ואמינא ולא מסתפינא דכיון דכל ספרינו ראשונים ואחרונים כך הוא וכו'. כיון דלדידן מחזקינן להו כמפי משה מפי הגבורה, כל שנמצא היפך מזה פסלינן ליה. עכ"ל. ועיין ברמב"ם שם (פ"ט הל' י). וכ"כ עוד מהרי"ץ בעץ חיים (ח"א דף סה ע"א). ע"ש. ובתולדות יצחק (ח"א הנק' תגא דאורייתא). ועי"ע במעלת ספרי תורה דידן בדברי מו"ר שליט"א שהובא בספר נר יאיר (עמ' רמג), ובשו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן קמו אות ג ד"ה ועתה), ובשעה (יו"ד סימן קסה הע' קי). ובשיעור משנת ה'תשע"א יא שבט, הנדפס בשערי יצחק (ה'תשע"ז פר' עקב, בסופו).

שהוא אמיתי, לפיכך אין ראייה מדין שלא הזכיר דלא סבירא ליה הכי כשלא נזכר הדין בגמרא [בבבלי וירושלמי] להדיא. ורק דבר שנזכר להדיא בגמרא והשמיטו, משמע דלא סבירא ליה^ח:

ה. אף שדרך הרמב"ם להעתיק כל דין הנזכר בגמרא אפילו כשהוא מילתא דלא שכיחא, מכל מקום היבא דלא שכיחא כלל גם הוא משמיט^ט:

ח. ש"ה (יו"ד סימן קלב הע' מב ד"ה ושמעתי. סימן קעג הע' יט ד"ה ומקור. אה"ע סימן רו הע' תקמב ד"ה ואפשר). עולת יצחק (ח"א ריש סימן ט). נר יו"ט (פרק יג ד"ה ולפי). שכן כתב היד מלאכי (כללי הרמב"ם אות ב) בשם כמה פוסקים, ושכ"ה גם בשאר מחברי ספרים. ופשוט דכוונתו למחברי ספרים כדוגמת הרמב"ם שהם סיכום דיני הש"ס כגון הרי"ף הטור וכדו' שאר ראשונים, וכן משמע ממש"כ שם בטעם כלל זה כיון שאינם אלא מעתיקי הגמרא, וממילא אין כלל זה אמור על ספרי השו"ת ופירושי המשניות וכיו"ב שחיברו הרמב"ם ושאר ראשונים. והנה אע"פ שהיד מלאכי הביא בשם כמה פוסקים שאין דרך הרמב"ם להעתיק אלא מה שכתוב להדיא בגמרא, סיים עלה בשם כנסת הגדולה (או"ח סימן הגהות הב"י אות יט) שכתב, דזה אינו, שהרי בכמה מקומות הביא הרמב"ם מה שנאמר בגמרא על צד הדיוק והרמז. ע"כ. ומשמע דחזר בו היד מלאכי לגמרי מדברי שא"פ, וס"ל שדרך הרמב"ם להביא גם מה שלא נזכר להדיא בגמרא, ונראה דמסקנתו שאכן יש לדייק מדין שלא הזכיר הרמב"ם דלא ס"ל הכי אף שאי"ז מפורש בגמרא. אולם כתב ע"ז בנר יו"ט שם, דמ"מ נראה שהעיקר כדברי שא"פ שהביא היד מלאכי דודאי אף אינהו מודו דאיכא ברמב"ם הכי ואיכא הכי, שהרי דברים רבים ועצומים לאין ספור יש ברמב"ם ואינם בגמרא, אלא דסברי שאין הרמב"ם מחוייב למה שלא נזכר להדיא בגמרא, ולכן אין ראייה ממה שלא הביא דין מסויים כשלא נזכר בגמרא, והוסיף שאולי אף הכנה"ג לכך נתכוון במה דנקט בלשון "כמה" מקומות, היינו דמודה שזה רק בכמה מקומות ואי"ז מוחלט לגמרי. ולכן ע"פ האמור צ"ל דודאי רק על דבר שנזכר להדיא בגמרא והשמיטו הרמב"ם י"ל דלא ס"ל הכי, אבל על דבר שלא נזכר בגמרא להדיא אלא נלמד מדיוק או רמז או בק"ו וכיוצא והשמיטו הרמב"ם, צ"ל שאי"ז ראייה מוחלטת דלא ס"ל הכי, אולם מ"מ יש לדון מדוע השמיטו שהרי הרבה פעמים מביא גם דברים שלא מפורשים בגמרא, ולכן פעמים שנמצא טעם והסבר הגון להשמטת הרמב"ם דמוכח מינה דהשמיטו אף דס"ל הכי, ופעמים שלא נמצא טעם הגון ונוכח מכך דזה משום דלא ס"ל האי דינא, ולדבר זה צריך עיון רב בכל מקום לגופו. כך נראה הכרעת מו"ר שליט"א בביאור כלל זה, ע"פ המבואר שם בנר יו"ט, וע"פ מה שביאר בזה בשערי יצחק (ה'תשע"ד פר' וארא, בסופו).

כתב בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן רמז ד"ה ולענ"ד) הרמב"ם נוהג להקדים דין שהוא גמרא ערוכה, ואח"כ דין הנלמד ממנו. ועיין בשע"ה (יו"ד סימן קעג שם) שהביא בשם הגר"מ אלימלך שליט"א כמה דוגמאות שפעמים משנה הרמב"ם בכוונה הדוגמא המובאת בגמרא, ללמדנו דלאו דוקא קתני.

ט. שע"ה (יו"ד סימן קעג הע' יט ד"ה ומה. אה"ע סימן רג הע' ט).

ט. יש נוסחאות ומנהגים שרבינו הרמב"ם השמיט, לא מפני שאינו סוברם, אלא מפני שהוא בלתי מפורסם בכל המדינות ולא הכרחי. ואולם אין זה אמור על נוסחאות התפילות, שהרי שם הזכיר המנהגים השונים אף שאין הכרח באמירתן:

י. כשהרמב"ם מעתיק את לשון הגמרא, כל מה שמתפרש בגמרא יתפרש גם ברמב"ם א':

יא. דרך הרמב"ם כשהולק על הגאונים מביאם או רומז כלשונו דלא סבירא ליה כוותיהו, לפיכך אין הכרח ממה שלא הביאם [כשלא נזכר הדין בגמרא] שהולק עליהם, שפעמים [מעמות] לא ראה את דבריהם, מחמת שהיו מפורדים בכתבי יד יב':

יב. מצינו כמה וכמה דקדוקים שהוסיפו האחרונים ללמוד מתוך דברי הרמב"ם, מה שלא עמדו עליהם מפרשי הרמב"ם לגודל המלאכה אשר היתה לפניהם יב':

יג. מצינו בכמה מקומות שמרן השלחן ערוך ומהרי"ץ ועוד פוסקים לא הרגישו בהשמטת הרמב"ם, עד שבא בעל ערוך השלחן יד':

יד. האם דרך הרמב"ם להעתיק דין מהגמרא כסתם, אע"פ שבזמנו כבר אין הדין כן לפי שינוי המציאות טו':

י. תולדות יצחק (עמ' קמ). מילי דברכות (סימן כה דף תיז). שולי המעיל (סימן ו אות ריח). אגדתא דפסחא פע"ח (אות קנה ד"ה ויש). שע"ה (י"ד סימן קסח הע' מא ד"ה והרמב"ם). ועיין בנר יו"ט (פרק יד ד"ה וממה) לגבי שלא הזכיר ברכת נר יו"ט, ומאידך הזכיר ברכת נר שבת. וצ"ע במש"כ אין זה בתפילות דלכאורה יש בזה סתירה.

יא. שע"ה (י"ד סימן קכט הע' יב). וכן כתב בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן ה אות א). ע"ש. ובספר דרופתקי דאורייתא (ח"א סימן ה) הביא משו"ת הרלב"ח (סימן ו, דף ז סוף ע"א) שכתב, דרך הרמב"ם ע"פ רוב להביא לשון המשנה או התלמוד בלי תוספת וגרעון כלל, ואז סובל לשונו כ"כ פירושים כמו שסובל לשון התלמוד עצמו, אמנם כשהרמב"ם ז"ל אינו מביא לשון המשנה והתלמוד לבד, אלא מוסיף עליו בודאי דבריו בדוקא. ע"ש. ובמה שציין לזה עוד בכנסת יעקב (קונטרס ראשונים כמלאכים אות א, עמ' קצו).

יב. שע"ה (י"ד סימן קלא הע' קא ד"ה וזה, ד"ה והריב"ש. אה"ע סימן קצח הע' טז ד"ה כעין). ע"ש.

יג. עולת יצחק (ח"א סימן כ אות ג).

יד. בארות יצחק (הל' דברים הנהגים בסעודה ס"ק ח). שע"ה (י"ד סימן קסג הע' לח). ועיין עולת יצחק (ח"ב סימן רסא אות א, ד) מש"כ עוד על ספר ערוך השלחן.

טו. בארות יצחק (הל' ברכה"ש ס"ק מב ד"ה שו"ר). עולת יצחק (ח"ב סימן צח אות ב). אגדתא דפסחא פע"ח (אות ז ד"ה ואכתי). שע"ה (י"ד סימן קסה הע' ה).

טו. דרך הרמב"ם לפסוק בהירושלמי במקום שאין הכבלי חולק, ואף מצינו שחיבר ספר הלכות הירושלמי^{טז}:

טז. רבינו הרמב"ם בכמה מקומות נמשך אחרי הרי"ף גיאת^{יז}:

יז. דרך הרמב"ם בהרבה מקומות כשכותב בלשון "יש" כוונתו שהוא רשות ולא חובה^{יח}:

יח. כשיש סתירה בחיבור "היד החזקה" ממקום למקום, יש לילך אחרי המקום שבו עיקר הדין דאו נחית מפי לדינא^{יט}:

יט. כשיש סתירה ברמב"ם ממה שכתב בתשובה למה שכתב בחיבור יד החזקה, איך העיקר לדינא^כ:

כ. במקום שהרמב"ם בחיבור יד החזקה סתם דבריו וגילה דעתו בפירוש המשנה, מפרשינן דעתו בפירוש המשנה ולא אמרינן שחזר בו בחיבור, אלא היבא דאשבחן סתירה להדיא בדבריו שאו בודאי דעיקר כמו שכתב בחיבור^{כא}:

טז. נר י"ט (פרק יג ד"ה ואעיקרא). בשם מהרי"ף בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קכו ד"ה וולדעתי, וסו"ס רלה). וע"ש מאי דנפקא מינה. וראה בשע"ה (י"ד סימן קמא הע' יז ד"ה ואמנם) שהביא בשם יפה ללב (ח"ג י"ד סימן רמט ס"ק ד) שמצינו הרבה עניינים מהירושלמי שהשמיטם הרי"ף והרמב"ם העלם.

יז. עולת יצחק (ח"א סימן עא אות ד ד"ה ומצינו).

יח. בארות יצחק (הל' לולב ריש ס"ק קיג). שע"ה (י"ד סימן קנד הע' ג ד"ה ופשוט, סימן קע הע' יז ד"ה והברכי. חו"מ סימן ריז הע' טו ד"ה מאידך).

יט. טופס כתובות (שער ב אות קכו ד"ה הכי). שע"ה (י"ד סימן קלו הע' יח ד"ה כתב). שכ"כ הכסף משנה (פרק ז מהלכות תפילין הל' טז) בשם תשובת ר' יהושע הנגיד (סימן יד) מבני בניו של הרמב"ם. ושכ"כ במעשה רוקח על הרמב"ם (שם). ובמהרשד"ם בתשובותיו (ח"א סימן ב) בענין אחר. וכיו"ב איתא בגמרא נדה (ג). מאי אולמיה דהאיי סתמא מהאיי סתמא וכו', אבעית אימא משום דקתני לה גבי הלכתא דדיני. ופרש"י (ד"ה קתני) בסנהדרין דקא מיירי כולי מסכתא בדינין הלכך עיקר היא, אבל הך לא תנן לה הכא גבי נדה אלא אנג גררא דנקט כיוצא בו. ע"כ. אולם עיין בב"ח (י"ד ריש רפד), ותשובה מאהבה (ח"א סימן טז). [טופס כתובות שם]. ועיין לקמן כללי מרן הש"ע (סעיף כד).

כ. תולדות יצחק (עמ' נ, עמ' סג). בארות יצחק (הל' ק"ש סק"ד ד"ה אמנם). עולת יצחק (ח"ב סימן קס אות א ד"ה אמנם). שע"ה (או"ח סימן נו הע' מד ד"ה ועוד). אגדתא דפסחא פ"ח (אות לג ד"ה והנה). יעו"ש דיש לדון כל מקום לגופו. ועי"ע בנספח שבסוף הקונטרס.

כא. שו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן רנז ד"ה ואחר) בשם הרב מנחת יעקב. וכ"כ בארץ חיים (סתהון).

כא. מצינו לרבנן קמאי ובתראי שאמרו על הרמב"ם שנעלם ממנו או שכתב, נמרא או דין שכתב במקום אחר, ובדרך זו יש מיישנים הרבה הלכות שהשמימ. ודעת החיד"א שרק הם היו רשאים לומר כן, אבל אנו בזמנינו הם מלהזכיר כן על הרמב"ם כ"ב:

ככללים כלל ב) בשם שו"ת שדה ארץ (י"ד סימן יט). ובגדולה מזו הביא שם בארץ חיים משם הרב המבי"ט (ח"ב סו"ס קב), דמה שאנו נוהגים לפסוק כהרמב"ם נגד שאר פוסקים היינו כשחולקים בפירוש, אבל היכא דלשון הרמב"ם סתום, ופוסקים אחרים מפרשים או מחלקים איזה חילוק, נלמוד הסתום בלשונו מן המפורש בשאר פוסקים. עכ"ל. אולם היכא דהרמב"ם סותר עצמו להדיא ממ"ש בפיה"מ למ"ש ביד החזקה, העיקר כמ"ש בחיבור יד החזקה, כמ"ש שם בארץ חיים, וכן כתב בבית יוסף (או"ח סימן שיח סוד"ה ויש לתמוה, הוצ' שירת דבורה) ואע"פ שבפירוש המשנה כתב הרמב"ם כאוקימתא דאביי, כבר מצינו בהרבה מקומות בחיבור שחזר בו ממה שכתב בפירוש המשנה. ע"כ. וכ"כ עוד בבית יוסף (י"ד סימן רצד אות ח הוצ' שירת דבורה), וכ"כ הרמב"ם וכו', ואע"פ שבפירוש המשנה כתב בענין אחר אין לסמוך אלא על מה שכתב בחיבור. ע"כ. וכ"כ ביד מלאכי (כללי הרמב"ם אות א) כשהרמב"ם סותר עצמו ממ"ש בפירוש המשניות למ"ש ביד החזקה כתבו הפוסקים שיש לסמוך על מה שכתוב ביד החזקה.

כב. טופס כתובות (שער ב אות קכו ד"ה ברם). הנה הכסף משנה (בהלכות שגגות פ"ז הל"ו) הביא תשובת ר"א בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם סימן יג) שכתב, עמ"ש שם הרמב"ם בלשון זיראה ל"י אע"פ שהוא תלמוד ערוך, אפשר שנתעלם זה המקום ממנו. ע"כ. ובתשובת רבי יהושע הנגיד (סימן ז) מבני בניו של הרמב"ם, כתב על הרמב"ם בזה"ל, מה שקיצר תיבת מלך כשהסדיר ברכות התפלה, אפשר ששכח אותה בשעת כתיבה. ע"כ. אך בזה עיין בבארות משה (הלכות ר"ה במילואים סימן יז מעמ' שפא והלאה) שהעיר ע"ד. והנה כך כתב הרמב"ם בעצמו באגרתו להר"י מלניל (תשובות הרמב"ם מהר"ו ירושלם התש"ך ח"ג דף נו) וזה לשונו, טרחתני יומם ולילה כמו עשר שנים בקיבוץ חיבור זה וכו', ושגיאות מי יבין והשכחה מצויה וכ"ש בזקנים, ומפני כל אלה הסיבות ראוי ראוי לחפש בדברי ולברוק ולחקור אחרי וכו'. ע"כ. ועוד שם (דף קנד בתשו' לר"י המערבי) כתב, מודה אני שלא רחוק הדבר שאטעה וייעלם ממני עיון או נוסח (לשון ההלכה) ואין דבר זה גדול, ואני שמח מאוד שכך בודקים אחריי וכו'. ע"כ. ובספר נתיבות עולם (לה"ר צבי קצנבלוגן, דף סח ע"ב, עמ' 136) הביא מכתב מהרמב"ם אל הרב הדיין מאלכסנדריא, שגם שם מזכיר הרמב"ם ומצטער על שפעמים שואלים אותו על הלכות מסוימות שכתב מאין מקורם בגמרא, ונעלם ממנו, ופעמים אף אחר שחיפש לא מצא היכן מקור דבריו. ע"ש שהביא לכך ג' דוגמאות מתשובות הרמב"ם לחכמי לניל. כמו"כ בשו"ת הרשב"ץ (ח"ג סימן ערד) אחר שהוקשה לו מדוע השמיט הרמב"ם במנין פסולי הס"ת (פ"י מהלכות ס"ת ה"א) את הפסול שכתב בהלכות תפילין (פ"א הט"ז) שאם מקצת השם תלוי פסול, כתב, בלי ספק ששכחו. ע"כ. והנה מבואר מכל זה דיתכן שנעלם מהרמב"ם גמרא מסוימת, והיינו לא שהרמב"ם ח"ו שכח את עצם ההלכה, אלא שפעמים שכח מאין מקורה בתלמוד. וכמו"כ הביאור במש"כ הרשב"ץ, לא שהרמב"ם שכח את ההלכה עצמה שכתב, אלא שכשעמד למנין הפסולים נשמת ממנו הלכה זו לכללה במנין.

כב. יש כמה מקומות שכתב הרמב"ם בלשון "ויראה לי" אף על פי שהוא כבר מפורש בתלמוד כ"י:

כג. רבינו הרמב"ם לא ראה את ספר הזוהר כ"ד:

אולם עם כל זה, כתב החיד"א בשו"ת חיים שאל (סימן יד), שרק רבוותא קמאי ובתראי דהוו מארי דאורייתא היו רשאים לומר העולה על רוחם, אבל אנו בזמנינו הס כי לא להזכיר תירוצים כאלו על הרמב"ם שנעלם ממנו גמרא מסויימת וכיוצא. יעו"ש. אלא שיעויין בספר באר שרים (על הרמב"ם, במבוא הע' ב עמ' יא) מה שהביא שאמר החזו"א על הלכה מסויימת דאישתמיטתיה להרמב"ם. ובקונטרס דרך איש (פ"ג כללי הגמרא והפוסקים אות יג) ביאר בזה את דרכו, משום דהרבה השמטות היו להכרח הקיצור, ולהקל לאסוף את כל עיקרי ההלכות ופרטיהן היותר עיקריות, להכרח הקיצור שלא להכביד יותר מדאי, הכריח להשמיט פרטים רחוקים, שאין בכח אנושי להשתלם בתורה כולה, ולכן אין דרכו של הרמב"ם להרבות בציורים שלא הוזכרו בחז"ל, שהיה נחוץ לו הקיצור וכו'. ומסיים, דבאמת נמצא ברמב"ם ז"ל השמטות למאות, ואי"ז הוכחה דסובר דזהו דלא כהלכתא, רק מפני הקיצור השמיט כמה דינים אשר אפשר ללמד ממה שכתוב, וגם כי הרמב"ם ז"ל היה מוסיף כל פעם, והניח כמה הלכות ע"מ שיכררם ויקבעם בספרו, ואילו האריך הרמב"ם ז"ל עוד כמה שנים, ודאי היה בא כמה הוספות רבות. ע"כ. וכן נקט לומר בספר אשל אברהם (ניימאק ח"ב עמ"ס חולין, פירות גינוסר עמ' כה) וז"ל, לענ"ד יותר נוה לי לומר שהרמב"ם השמיט (היינו שנשמט ממנו. ג"ס) זה כמו מאות השמטות אחרות, מלשויה הדרנא, ולהחזיק במחלוקת שלא נזכרה בשום אחד מהראשונים. ע"כ. והובא כ"ז בשערי יצחק (ה'תשע"ט פ"א אחרי מות, ופ"א קדושים, ופ"א אמור). יעו"ש באורך בביאור עניין זה, ושם הביא כמה דברים שהאחרונים האריכו לבאר כמה הלכות שהשמיט הרמב"ם, ומ"מ יש שנקטו בהם בדרך זו דהושמטה ממנו ההלכה לפי שעה בעת כתיבת חיבורו. והוסיף לבאר דאי"ז מן הנמנע לומר כן שהרי אף לגבי משה רבינו מצינו דנשתכחה ממנו הלכה כדאיתא בגמרא זבחים (קא.), וביקרא רבה (פ"א יג), ובתורת כהנים (שמיני פ"א א ריש פ"ב). ע"ש. ובשערי יצחק (ה'תשע"ט פ"א בחוקות, עמ' י ואילך). ועי"ע שערי יצחק (ה'תשפ"א פ"א במדבר) שנראה דרך החזו"א בהא יותר ישרה ונכוחה, מאשר למינקט בפלפולים שלמים שאין להם יסוד בש"ס.

כג. טופס כתובות (שער ב אות קכו ד"ה ברם). ועיין להגרי"ח סופר בספרו תפארת יצחק (אות טו, מעמ' לח ואילך) שהאריך בזה. ושנה ופירש בספרו זרע חיים (סימן ז, עמ' לו). ע"ש. וכן בספרו ברית יעקב (סימן כח, עמ' רכה).

כד. עולת יצחק (ח"ג סימן קנ אות ז). וכך כתב האריז"ל בשער הגלגולים (הקדמה לו), הרמב"ם הוא מן פאה השמאלית ולכן לא זכה לידע חכמת הזוהר. עכ"ל. וכ"כ עוד אחרונים רבים כמוכא באריכות בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן ה' אות כב). ועיין בספר זה הרמב"ם להגרא"צ סופר שכולו נתייחד לענין זה.

כד. אף על פי שדרך הראב"ד בעל החשנות לדקדק בכל מילה ברמב"ם, מכל מקום יש סוברים שאין ללמוד במקום שלא השיג שכך היא גם בן דעתו כ"ה:

כה. וכן מפירושו של מרן כסף משנה, אין הכרח מכל מה שלא העיר על הרמב"ם שמשכים לדעתו כ"ו:

כו. יש לסמוך יותר על המגיד משנה בפירושו דעת הרמב"ם יותר מעל אחרים, כי הוא יורד לדקדק בדברי הרמב"ם היטב כ"ז:

כז. כתב מרן בהקדמתו לכסף משנה בשם הרא"ש בזה"ל, כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ואינם בקיאים בתלמוד לידע מהיכן הוציא דבריו, מועים להתיר האסור ולאסור את המותר כ"ח:

כה. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' קצ ד"ה ולאידך). והנה בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן ו אות א) כתב, כלל מוסכם הוא כי במקום שלא השיגו הראב"ד להרמב"ם סבירא ליה כותיה, שכ"כ כנה"ג והרדב"ז ועוד, ושוב הביא שחולקים על זה. ע"ש. ומ"מ כתב שם השד"ח (באות ד) שכשהשיג הראב"ד על הרמב"ם בעיקר הדין, אינו מוכרח עוד להשיגו בכל דין הנמשך ממנו. ע"ש. וכן הביא כלל זה כדבר מוסכם השתילי זיתים (בכללים בשם כנה"ג). ע"ש. וראיתי להגאון רבי יעקב חיים סופר שבירר כלל זה בספריו המאירים כנסת חיים (סימן א עמ' ט) וברכי נפשי (ח"ב סימן ט אות ב) ולא הניח פינה זווית מלבררו והעלה קרוב למאה פוסקים שכתבו כלל זה שבמקום שלא השיג הראב"ד שמע מינה דכהרמב"ם סבירא ליה ומחשבים גם דעת הראב"ד לעוד פוסק. אלא שסיים דברו שם וכתב, אבל מה אעשה שמצאתי קרוב למאתים מקומות שהראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם שתיק ליה ואינו משיגו, אבל בשאר חיבוריו הראב"ד חלוק על הרמב"ם להדיא בלי צל צילו של ספק, ולכן העלה שאין לסמוך לדינא על כלל זה, ושכ"ד מרן החזון איש (פניני הקהלות יעקב עמ' פט), ושכ"כ בשו"ת שמן רוקח (מהדר' תליתאה בהשמות סימן ז). ע"ש.

כו. טופס כתובות (שער ב סוף אות פט).

כז. שו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן לד ד"ה וצריך, וסימן רצו) בשם הרדב"ז בתשובה (ח"ה סימן לא). וכן הביא ביד מלאכי (כללי הרב המגיד אות ג) בשם הרדב"ז בעוד מקומות. וכ"ה בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן ח אות ג). ע"ש. ובכסף משנה (פרק ד מהלכות טוען ונטען הל' ד) מש"כ על הרב המגיד. ועי"ע בבארות יצחק (הלכות יו"ט ס"ק קעד). אולם ראה בבארות משה על הלכות שבת (ס"ק תרכ ד"ה ומצד), שאחר שציין לדברי הפוסקים בזה הביא דמכל מקום מצינו למהרי"ץ וגם להרדב"ז גופיה שחולקים על הרב המגיד בכונת הרמב"ם, ומשום דלא אמרי הכי אלא כשהדבר מצד עצמו שקול ואין לדון בו מצד הנאמר אלא מצד האומר דאז יש לנו לתפוס יותר דברי הרב המגיד, אולם היכא דאין הנידון שקול בצדדיו ויש יותר הכרח דלא כדבריו פשיטא דאין כלל זה אמור. ע"ש. גם יעויין בעולת יצחק (ח"ג סימן קסד ד"ה ובראש) מה שנמצא להרב המגיד שלא כיוון יפה בדעת הרמב"ם. ודוק מינה כאמור.

כח. שע"ה (יו"ד סימן קסד הע' לג) ע"ש מה שציין בזה. וכך כתב כמהר"ר חיים כסאר בהקדמתו

כה. ספר המספיק לרבינו אברהם בן הרמב"ם, דרכו לילך בעקבות אביו כ"ט:

לשם טוב על הרמב"ם וזה לשונו, אין אתה יכול להבין תוכן דברי הרמב"ם אלא אם כן אתה לומד משנה וגמרא בתחילה, ואז תבין מה טעם כתב כך וכו', לפי שהן היסוד ללימוד, ואע"פ שהמפרשים ז"ל העלו אותם מ"מ אינו דומה שותה מן הנהר לשותה מן הים עצמו. ע"כ. ועיין להגרי"ח סופר בספרו יחי יוסף (סימן א) שהאריך בזה טובא כדרכו הטובה גם לגבי המורים מתוך השלחן ערוך. ועי"ע בשערי יצחק (ה'תשפ"א פר' תולדות, ופר' ויצא) שהאריך מו"ר שליט"א לדון ולבאר ענין זה מפי ספרים וסופרים.

כט. עולת יצחק (ח"ב סימן צב אות ג ד"ה ובעיקר. ח"ג סימן עו אות ב). שע"ה (או"ח סימן פד הע' ב). וכך כתב בשו"ת מהר"ם אלאשקר (סימן צו) על רבי אברהם בן הרמב"ם, וידוע הוא שכל דבריו מדברי אביו ז"ל. ע"כ.

כללי מרן השלחן ערוך

א. מרן השלחן ערוך הוא מאריה דאתרין, ונתקבלו אצלינו הוראותיו מימות אבות אבותינו שקיבלוהו עליהם ועל זרעם אחריהם א':

א. ש"ע"ה (ח"מ סימן ריא סעיף לא). והנה ידוע כאשר נתפשט השלחן ערוך בכל תפוצות ישראל גם אבותינו בתימן קבלו את דבריו וקבעו הוראותיהם על פיו, עד שנעשה למאריה דאתרין לצד רבינו הרמב"ם שהיו נוהגים לפניו על פיו, וכך כתבו גדולי חכמי תימן, וזה לשון מהרי"ץ מאור גולת תימן בשו"ת פעולת צדיק (ח"א ריש סימן סט), כתבו הפוסקים ז"ל דארץ התימן אתריה דהרמב"ם והר"י קארו. ע"כ. וכן כתב כמה"ר יחיא בדיחי בשו"ת חן טוב (סימן נח אות ו, בנדפ"מ), וכבר עמדו על זה אבותינו הקדושים קמאי דקמאי ותיקנו מושבות על הבית דין, שלא לפסוק אלא כהרמב"ם ומרן מרייהו דאתרין. עכ"ל. וכ"כ עוד שם (סימן מט) צריכים אנו לבאר דעת מרן ז"ל ודעת הרמב"ם ז"ל אשר אנו הולכים בדרכם ופסקיהם. ע"כ. והביא שם (בסימן כט) תשובה לאחד מחכמי תימן שכתב, ואנן בני גלותא אזלינן בתר הרב מרנא ורבנא מר"ן, דאיהו שור נגח. וראה לכמה"ר יחיא עֶזְרִי זצ"ל בספרו שערי קדושה (הנדפ"מ סעיף פח) שכתב, והמחמיר תע"ב, ואנו אין לנו אלא פסק מר"ן ז"ל. ע"כ. וזה לשון כמה"ר שלום שמן זצ"ל בתשובה שהובאה בגנזי מלכים (סימן עד), וכבר הכריע מרן הבית יוסף כהרשב"א ודעמיה, ומי יבוא אחרי המלך, ומה גם שכל רוב תפוצות ישראל קבלו עליהם הוראת מרן אפילו נגד מאתים רבנן, וקיימו עליהם אשר יאמר לכם יוסף תעשו. ע"כ. וכמה"ר יחיא יצחק הלוי זצ"ל בתשובה (שהובאה באיש ימיני ח"א עמ' יח) כתב, וכ"כ מרן הקדוש בבית יוסף ובכסף משנה, ומי יבוא אחרי המלך מרן זצוק"ל. וכ"כ בלשון זו בנו הרש"י בשו"ת דברי חכמים (סימן פא). ומה"ר יחיא עומיסי זצ"ל בשו"ת גנזי מלכים (סימן נה) כתב, ורבותינו הפוסקים ז"ל מרן (השו"ע) ורבינו (הרמב"ם) שהם לנו לעינים, לא חילקו וכו'.

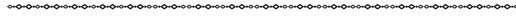
זאת ועוד, שמצינו בכמה מקומות בפעולת צדיק דאזיל כדעת מרן אף נגד דעת הרמב"ם, ומורה הדבר על תוקף קבלת הוראות מרן בתימן, וזה יצא ראשונה, בפעו"צ (ח"א סימן ה) כתב, הגם דהרבה פוסקים מסכימים להתיר, ומכללם הרמב"ם הרשב"א הר"ן המגיד, אך כיון שמורינו מהר"י קארו ע"ה פסק להחמיר, מי יוכל לבא אחרי המלך את אשר כבר עשהו קיים ויציב. (ועיין ש"ע"ה סי' נו הע' לב). ובפעו"צ (ח"ב סו"ס קו) כתב, הגם שמרן פסק בשו"ע היפך סברת הרמב"ם, כיון דנפק מפומיה דהרב בית יוסף ז"ל מי ירים ראשו לפסוק היפך דעתו. גם בפעו"צ (ח"ג סימן י) כתב, הגם דלדברי הרמב"ם נפיק יד"ח בספירה דיום, וא"כ יכול גם לברך, וכ"ש דאתריה דהרמב"ם הוא, מ"מ כיון דמרן הקדוש הסכים לספור בלא ברכה אין בנו כח לעשות נגד דבריו. (ע"ש בנוה צדיק אות כ). ועי"ע בפעו"צ (ח"א סימן טל) שכתב, ואע"פ שכל רואה יראה שהבנת דברי הרא"ש היפך הבנת רבינו הבית יוסף, מ"מ מי הוא אשר יערב אל לבו להכריע ולמעבד עובדא נגד סברת רבינו הבית יוסף. עכ"ל. וכ"כ שם (בסימן סא), מי הוא זה אשר יערב אל לבו לחלוק

על פסק הבית יוסף והכרעתו, והמוציא לעז מכאן ולהבא עונשיה מסתייה וראוי לנויפה, עד ישוב ויקבל עליו דברי חכמים, אשר יאמר יוסף תעשו מאור הגולה וכו'. ועיין עוד בקונטרס כללי מהרי"ץ (הנדפס בסוף ש"ע ח"ג, אות ב) שהביא ח"י מקומות שפסק בהם מהרי"ץ כמרן השו"ע היפך דעת הרמב"ם.

והא לך לשון מהרד"ם בהקדמתו לשתילי זיתים, והסכמתי עלתה להיות לימודי בספר שחיבר מורינו ורבינו הקדוש מאורן של כל ישראל וכו' הלא הוא איש האלהים מהר"י קארו זת"ל ולכל ישראל, וחמדתי ספרו הקצר שקראו שולחן ערוך כי ראיתי כל בית ישראל פונים אליו ונסמכים עליו וכו'. ובסוף הקדמתו כתב, ולכך ראיתי אני הצעיר להעתיק לי ספר השלחן ערוך פשוט ומדברי הגאון רמ"א ז"ל מה שהוא שייך לדברי השולחן ערוך וכו', אחר שכבר נתפשט דיני השולחן ערוך ומנהגיו בכל הארצות, וכל הפוסקים האחרונים ז"ל אינם קוראים לו אלא בשם מרן להודיעך כי הוא מרא דארעא, וכ"ש בארץ הזאת ארץ התימן וכו', לא זכינו כי אם לאור מורינו ורבינו מהריק"א ז"ל אחר שהיו קדמונינו ז"ל בכל ענייניהם על פי חיבור הרמב"ם ז"ל כי ספרי זולתו מהמחברים ז"ל לא נמצא אצלם, ואח"כ האיר להם אור ספר הבית יוסף וכו'. ועכשיו נתפשט הספר הקצר הזה ביד הכל תל"י וכו', ועל פיו יצאו ועל פיו יבואו. עכ"ל. ומבואר בדברי מהרד"ם שספרי השו"ע והוראותיו נתפשטו בכל תימן, וידוע שמחמת כן החלו הרבה לשנות ממנהגיהם הקדומים, ואף השת"ז נטה בהרבה מקומות אחר השו"ע נגד מנהגינו הקדום כמו שיכתבאר לקמן (ריש כללי השת"ז), אמנם עכ"פ איכא לן עדות נאמנה דהוראות מרן נתקבלו בתימן. ושפיר הוכיח השת"ז ממאי דכל הפוסקים האחרונים אינם קוראים לו אלא בשם "מרן" להודיעך כי הוא מרא דארעא, וידוע ומפורסם לכל יודעי שער שכן הוא גם בקרב כל גדולי ומאורי חכמי תימן אשר נקרא השו"ע בפיהם בשם "מרן הקדוש", וכל זה לצד תואר מורינו הרמב"ם אשר נקרא בפיהם "רבינו", לאמר כי שניהם נתקבלו הוראותיהם וכי הם מארייהו דאתרין, יחדיו יהיו תמים לאורים ותומים, במנהגותיהם והוראותיהם כל הימים.

וזה אשר תראה כי גם כל חיבורי חכמינו ומאורינו, הן בהלכות שחיטה וטרפות, הן בהלכות נדה החמורות וכו', כולם הולכים סביב חיבורו של מרן השלחן ערוך. וזה מלבד חיבור השתילי זיתים על או"ח ויו"ד וחיבורו ראשי בשמים על הלכות שחיטה וטרפות, אלא גם מהרי"ץ עשה חיבורו "זבח תודה" סביב השלחן ערוך הלכות שחיטה וטרפות, וראה מש"כ בהקדמתו שם (ד"ה אז), דברי השלחן ערוך מנורה טהורה, אשר מן השמים הסכימו על ידו, ולו משפט הבכורה. ואח"כ (בד"ה חן) כתב, חן וחסד עשה עמנו אל גדול וברוך, בגלות החל הזה המר והארור, אשר תורה שם בישראל בשלחן ערוך, אשר חיבר מאוה"ג מרן המאיר לארץ ולדרים, ויתן אכל בערים, ואחריו כל אדם ימשוך וכו'. וידוע שספר זה נתפשט בתימן לאחר שנדפס בשנת התרי"א כמובא בהקדמה לפסקי מהרי"ץ (ח"ו), ואף קמו חכמי תימן ועשו קיצור לספר זה שיהא ראוי לכל העם ללמוד בו, כספר "זבחי אלהים" למהר"י קארה מתלמידי מהרי"ץ, וכן ספר "מקור חיים" למהרי"ץ בן יעקב, וכן ספר "קרבן תודה" למהר"ש חבשוש החונה סביבו, וכן מהר"ס מנצורה עשה פירוש סביב הזבח תודה. ואף מהרי"ץ עצמו עשה קיצור לספרו זבח תודה ונקרא "שערי קדושה" ובהקדמתו כתב, ובו נתבארו בקיצור דינים המצויים וכו' "מספר השלחן ערוך". וספרו זה נתפשט בכל ערי תימן והלכו לאורו כל שוחטי ובודקי הארץ היא, וגם באו חכמי תימן אחריו וחנו סביב חיבורו זה וביארוהו ופירושהו לכל עדת ישראל, כמו ספר "שלמי חגיגה"

ב. כשיש סתירה בהכרעת הדין בין הרמב"ם לשלחן ערוך, נקיטינן לדינא כדעת השלחן ערוך, זולת היבא דמנהגינן בהרמב"ם², בין שלא קיבלנו הוראות מרן נגד מנהג

למהר"ש מנצורה, וכן ספר "לחם תודה" למהר"י בדיחי, וספר "זבחי צדק" למהר"א חאזי, ואחריהם בא מהר"י קרח וחיבר ע"פ כל הספרים אלו שקדמוהו את ספרו "יברך הזבח", כולם חונים סביב דגלו, ושותים ממעיניו, ויונקים משיטתו ודרכו של מהרי"ץ הן בפסקי ההלכות כמרן השלחן ערוך הן בהחזקת מנהגי תימן הקדומים כדעת הרמב"ם והגאונים, וכאשר ביארו כל אלו בהקדמותיהם. גם ספר "שערי טהרה" על הלכות נדה שחיבר מהרי"ץ, המעיין בו יראה לכל אורכו שיוצא ובא ע"פ הוראות מרן השלחן ערוך ומנהגי תימן, כמובא בהקדמה לפסקי מהרי"ץ (ח"ג). וראה עוד בגנוזות ותשובות מח"ת (ח"א שער ב) בהגהותיו של מהר"ר סעדיה דרין על הרמב"ם, והוא חי לפני כארבע מאות שנה בעי"ת צנעא, שמציין כסדר למה שפסק בשו"ע. ומכל הני ספרי רבונתא חכמי ארץ התימן דוק ותשכח שגם אבותינו ורבתינו קיימו וקיבלו עליהם ועל זרעם להיות עושים כהוראות מרן, בכל דור ודור משפחה ומשפחה מדינה ומדינה ועיר ועיר וכו' וזכרם לא יסוף מזרעם (אסתר ט, כח). והנה מש"כ שקיבלום עליהם ועל זרעם, הוא על יסוד מש"כ מרן השלחן ערוך (יו"ד סימן ויד סעיף ב) קבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם, ואפילו בדברים שלא קיבלו עליהם בהסכמה, אלא שנוהגין כן מעצמם וכו'. ועיין בספר טל אמרתי (כלל ט ס"ק ז, וכלל מ ס"ק אב), שביאר ענין זה.

ב. בארות יצחק (ה' תפילה ס"ק לב. ה' נשיאת כפים ס"ק ב). שולי המעיל (סימן ו אות קלד. אות רל). שע"ה (או"ח סימן יב הע' כה. סימן יז הע' ח. יו"ד סימן ככו הע' טו. סימן קל הע' י. סימן קלו הע' נג ד"ה כבוש. סימן קמו הע' י. סימן קנט הע' טז). עולת יצחק (ח"א סימן טז אות ז ד"ה ואם. ח"ב סימן קיח. סימן קכא ד"ה איך. ח"ג סימן קכד ד"ה ולפום). אגדתא דפסחא פע"ח (אות כד ד"ה ומילתא. אות טז). ויען יצחק (ח"א סימן רלב).

ובקונטרס כללי מהרי"ץ הנדפס בשע"ה (סוף ח"ג) האריך מו"ר שליט"א לברר ולהוכיח את שיטת גאון עוזנו מהרי"ץ עמוד ההוראה והמנהגים, שבכל המקומות שתפס בהם כהרמב"ם אינו רק מכח הכרעה בדין בלבד, אלא בצירוף שהמנהג הוא כדבריו, אבל בדברים שאין ידוע בהם מנהג למיעוט מציאותם ונזקקים להוראת חכם, הורה בהם מהרי"ץ בפה מלא כדעת מרן השלחן ערוך כי הוא "השופט אשר יהיה בימים ההם", ואפילו נגד דעת הרמב"ם (וכמובא בהע' הקודמת). אבל במנהגים נשאר כפי הכלל של "מנהג אבותינו בידינו". וכן הוא דרך הספרדים והאשכנזים שלא שינו המנהגים שבידיהם מפני מרן כנודע, ומרן עצמו לא נתכוון לשנות המנהגים. שכן בכל ארצות מזרח ומערב, חוץ מארצות אדום (אירופה), נתקבלו ג"כ הוראות הרמב"ם מתקופתו ואילך, ומ"מ נתפשט בארצותיהם להורות גם ע"פ חיבורו של הרא"ש [כמ"ש מרן בבית יוסף (או"ח סימן נא) בשם המהרל"ח שבספרד החזיקו את הרא"ש לרבן, וכ"כ בשו"ת הריב"ש (סימן סט). נ"ס.], עד שמתוך זה בנה מרן הכלל לפסוק במקום שיש מחלוקת כשנים מתוך ג' עמודי ההוראה הרי"ף הרמב"ם והרא"ש (עיי' בהקדמתו לבי"י, ובכרכי"י חו"מ ס"ו כה ס"ק כט), לפיכך הגם שרוב חיבור השו"ע מיוסד עפ"ד הרמב"ם, מ"מ יש להם מנהגים שיסודם ע"פ הכרעת גדולי האשכנזים שהובאו בחיבור הרא"ש. משא"כ בארץ תימן שלא נתפשט חיבור הרא"ש כלל, נשאר

הרמב"ם עמוד ההוראה היחידי, עד שנתקבל חיבור השלחן ערוך, לפיכך נשאר אחוזים בידינו מנהגותינו מקדם קדמתה הנזכרים בדברי הגאונים ורבינו הרמב"ם, יותר מבשאר קהילות ישראל. ודי בזה למעיין שהשקף בספרי רבותינו הפוסקים ויודע דרכי ההוראה. עכ"ל שם.

והנה בהאי דינא יש לכאורה דברים מפורשים מגאון עוזנו מהרי"ץ בפעולת צדיק (ח"ב סימן רנא) שכתב בזה"ל, דע דארץ המערב ומצרים וארץ התימן אתריה דהרמב"ם הוא, וזה גלוי ומפורסם בספרים ובפי כל. וכתב הרב שיווי כנסת הגדולה (סימן קכח) דארץ המערב גם אתריה דרבינו הבית יוסף. ולמדתי מהרב שכ"ג שם בהגהת הטור, דאם יש מחלוקת באיזה דין בין הרמב"ם ורבינו בית יוסף דנהיגינן כהרמב"ם אפילו באתריה דהבית יוסף, ובשאר מילי דלא פליג הרמב"ם או שלא נזכר בדבריו ונזכר בדברי הבית יוסף, נהיגינן כהבית יוסף אף דשאר פוסקים פליגי עליה עיין שם. וזה דבר מוסכם גם מהסברא בידינו קודם ראיתי דברי הרב שכ"ג. דו"ק. ע"כ. והרואה כאן את דברי מהרי"ץ מביין מיד בהשקפה ראשונה היפך ממשנ"ת לעיל. אלא שהאיר לנו מו"ר שליט"א שם בנוה צדיק (אות ד) את עומק דברי מהרי"ץ בדרך ההוראה לדידן, וזה לשונו שם, יש שהבינו בשטחיות מדברי רבהמ"ח מהרי"ץ כאן, דנקיטין כרבינו הרמב"ם נגד מרן הבית יוסף בכל גוונא, זולתי בדין שלא גילה הרמב"ם דעתו. אבל הוא דבר שלא יתכן, שהרי תשובות רבות בפעו"צ של רבהמ"ח עצמו, פסק כמרן הב"י נגד רבינו הרמב"ם, וכמו שהארכתי בס"ד בקונטרס כללי מהרי"ץ, וביארתי בס"ד שרק בדין שיש לנו בו מנהג כהרמב"ם, מתוך שהוא דבר דשכיח וכדומה, אזי הוא דנקיטין כוותיה, אך לא בדין שאין מנהג ידוע. וזה מוכח גם כן להמעייין בשורש הדברים שציין אליהם רבהמ"ח לעיל שהם בספר שכ"ג (הלכות נשיאת כפים סימן קכח בהגהת הטור אות ה), שם העלה שמן הראוי לדעתו היה לתפוס כדעת הטור והב"י וסיעתם, שברכת אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וכו' צ"ל אחרי שיחזירו הכהנים פניהם כלפי העם, דלא כהרמב"ם הסובר לברך קודם שיחזירו, כי רבים הם, ועוד שפשט הגמ' מוכח כוותייהו. אבל מה אעשה שהמנהג הפשוט הוא בהיפך, דאפילו בארץ המערב דאתריה דרבינו בית יוסף הוא, נוהגים כהרמב"ם. ואפשר דראו לנהוג כהרמב"ם, דאתריה דמר הוא, אעפ"י דאתריה דרבינו ב"י הוא. ואף בכל גלילות אלו כך נוהגים כדעת הרמב"ם, וגדול כח המנהג. ולכן הבא לשנות, אין שומעים לו וכו'. עכ"ל. הרי שכל הנדון הוא אודות דבר שיש בו כבר מנהג, והלכך כתב שאין לשנותו בגלל הוראת הבית יוסף. ואין לטעון מדוע סיים רבהמ"ח דבשאר מילי דלא פליג הרמב"ם וכו' נהיגינן כהבית יוסף אף דשאר פוסקים פליגי עליה ע"כ. ואם אמת הוא הדבר הזה דבמידי דלית לן מנהגא עבדינן כהב"י נגד הרמב"ם, הוה ליה לפלוג ולתני בדידה. על זה אשיבך שלא יכול היה רבהמ"ח לכתוב כן, מאחר שפרט זה אינו יוצא מתוך דברי השכ"ג, וכמו שהקדים רבהמ"ח "ולמדתי" מהשכ"ג שם וכו'. זולתי הפרט שכתב דבשאר מילי דלא פליג הרמב"ם וכו' הוא יוצא ממנו בהיקש ובדימוי מילתא למילתא, ר"ל שכשם שנתבאר מהשכ"ג כלל דנהיגינן כהרמב"ם אפילו באתריה דהב"י, הוא הדין והוא הטעם כששאר פוסקים חולקים על הב"י עבדינן כוותיה, והבן. וע"ע פסקי מהרי"ץ הלכות נשיאת כפים (סעיף ז דף רנו), ובמ"ש בס"ד בעיני יצחק על שלחן ערוך המקוצר (ח"ו) הלכות בית דין סימן ריא הערה קלט). עכ"ד מוריננו שליט"א. ושם בשע"ה דחה דברי כמה מחכמי תימן, שלא ירדו בזה לדעתו הרמה והעמוקה של מהרי"ץ בתשובתו הנ"ל. וצריך לזה את דברי מהר"י בדיחי בשו"ת חן טוב (סימן נג אות יג ד"ה וזה, בנדפ"מ). ועי"ע בדבריו שם (סימן מט אות ט, וסוף אות יא) שלא סמך

קדמון שנהגו בו לפני מרן, ואף מרן בעצמו כתב להחזיק במנהגים שנהגו היפך דעתו^ג:
ג. גם כשהמנהג אינו ברור נקיטינן כדעת השלחן ערוך נגד דעת הרמב"ם, משום שאין
ספק מוציא מידי ודאי^ד:

ד. הגם דנקיטינן כדעת השלחן ערוך נגד הרמב"ם, מכל מקום אם מרן השלחן ערוך
הביא את דעת הרמב"ם, אפילו כ"א במקום הסתם, או כ"א קמא, אנן מיהת
פסקינן כוותיה אף במקום שאין מנהג, כיון דסוף סוף מרן לא דחה אותו והעלתו על
שולחנו^ה:

להלכה ע"ד הרמב"ם לבר, אלא בצירוף שכ"ד הרי"ף והרא"ש ולפי שהם ג' עמודי ההוראה
אשר בית יוסף נשען עליהם. ודו"ק. והמעייין בכל אורך תשובותיו יראה כסדר שיוצא ובה עפ"ד
מרן מלבד דעת הרמב"ם.

ג. עולת יצחק (ח"א סימן קב ד"ה ולא לה. ריש סימן קסא). נר יו"ט (פרק כא). שכך כתב מרן בהקדמתו
לבית יוסף, ואם בקצת ארצות נהגו איסור בקצת דברים, אע"פ שאנו נכריע בהיפך יחזיקו
במנהגם, כי כבר קבלו עליהם דברי החכם האוסר ואסור להם לנהוג היתר, כדאיתא בפרק מקום
שנהגו (פסחים נא.). עכ"ל. ובארץ חיים (סתהון. בכללים כלל ה) הביא את דברי מרן אלו והוסיף
בוה"ל, וכן כתב גם בבית יוסף (י"ד סימן לו ד"ה נימוק בשרה), לענין הלכה כיון שהרי"ף והרמב"ם
הסכימו לאסור במים עכורים וסרוחים בריאה להם שומעים, אם לא במקום שנהגו כדברי
המתירים. וכן כתב עוד שם (בסימן לו ד"ה וכבר כתבתי). וכן כתב בבית יוסף (או"ח סימן רמח) בד"ן
אחר, בדמקום אשר נהגו כדברי המתירים נגד הכרעתו יש להם על מה שיסמוכו ואין מוחין
בידם. וכן אמר פה אל פה למוריניו הרב מהר"מ גלאנטי על מנהג קדום פה עיה"ק צפת ת"ו,
שיעשו כמנהגם נגד מה שפסק בשולחן ערוך, וכנזכר בתשובת מהר"מ גלאנטי (סימן ו, וסימן יט,
וסימן קכד). ועיין תיקון ישכר (דף סא). ועל פי זה נחה דעתו של הגאון חיד"א בתשובת חיים
שאל (ח"ב סימן לה אות ב) בענין כמה פרטים שנוהגים בארץ ישראל דלא כדברי מרן ז"ל, כי
בודאי הם מנהגים קדומים כנז"ל. עכ"ל הארץ חיים. ע"ש עוד מה שהאריך. ומבואר בדבריו,
שלא רק כשנהגו 'איסור' הורה הב"י להחזיק במנהגם, אלא ה"ה כשנהגו 'היתר' יכולים הם
להשאר במנהגם. וכ"כ בכף החיים (סימן תסח ס"ק נט). ובשו"ת דברי חכמים (או"ח סימן לב, וסימן
פא). ובאור לציון (ח"ב במבוא ענף ג). ובגליון אליבא דהלכתא (גיליון מו כסליו התשע"א, עמ' מז, מח).
ועיין בספר טל אמרתי (כלל מ ס"ק ה"ו). ועי"ע במנוחת שלום להגר"ח סופר (ח"ז סימן ו) שהביא
רשימה של יותר ממאה מנהגים שנהגו בני ספרד דלא כמרן השו"ע. שו"ר לספר שולחן ערוך
הלכה ומנהג, שם הביא כאלף מקומות רק בחלק או"ח שנהגו בני ספרד דלא כמרן השו"ע. ודון
מינה לדידן.

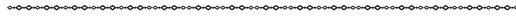
ד. עולת יצחק (ח"ב סו"ס קנו).

ה. שע"ה (י"ד סימן קכח הע' כג. סימן קלג הע' כו ד"ה ומהרי"ץ. סימן קלה הע' י, הע' טו, הע' לד. סימן קמו
הע' י, הע' כה. סימן קנא הע' ט ד"ה ולדעת, ד"ה ולפי. סימן קסו הע' מג. סימן קסח הע' סג. חו"מ סימן רב
הע' יא. אה"ע סימן רו הע' ה. סימן רז הע' קעב ד"ה ומתבאר, הע' שדמ). עולת יצחק (ח"ג סו"ס קכג, וסימן

ה. קיבלנו הוראות מרן גם בדיני איסור והיתר, ואף בדיני נדה, ובאיסורי ערוה החמורים בדיני גיטין וקידושין יבום וחליצת, הן להקל והן להחמיר. לפיכך על המורה הוראה להורות בדעת מרן להקל, וכל שכן כשהוא להחמיר:

ו. קיבלנו הוראות מרן גם במה שכתב בבית יוסף:

ז. יש אומרים שלא קיבלנו הוראות מרן כשאנו מפורש בדבריו, רק שיש הוכחה שכן דעתו. אבל דעת מהרי"ן שגם בכהאי גוונא קיבלנו הוראות מרן:

קכד אות ג). ויען יצחק (ח"א סימן רכו). שכן מוכח שיטת מהרי"ן עמוד ההוראה והמנהגים בדוכתי טובא כמבואר בכמה מקומות בציונים הנזכרים, ובפרט בשע"ה (סימן קלה הע' טו) מקום הורתו ולידתו של כלל זה, וכן בנוה צדיק על פעו"צ (ח"ג סימן ר אות ג). ובעניין זה ביאר לי הרב המשבי"ר שליט"א הוא בעל נוה צדיק בזה"ל, הואיל ומקדם היו קדמונינו מורים כפסקי הרמב"ם, וכל מה שאנו פוסקים האינא כמרן, היא ע"פ שיטת מהרי"ן שהאיר לנו הדרך שלדעתו דרך ההוראה והפסק שבקהילות תימן הוא שהמנהגים כהרמב"ם והדינים כמרן (עיין לעיל הע' ב), א"כ ממילא מהרי"ן שאמר לנו לפסוק כמרן, הוא שאמר גם כן במקום שהובאה דעת הרמב"ם בש"ע, דהרינן ונקיטין עיקר כהרמב"ם למיעבד עובדא כוותיה. ע"כ. ומ"מ כשדעת הרמב"ם להקל, והדעה האחרת בשו"ע היא להחמיר, עיין בבנין משה (ח"ב עמ' שפה ד"ה ואף). ועי"ע שם (בה"ד פרק עד הע' ל).

ו. שע"ה (י"ד סימן קנא הע' מח. אה"ע סימן רו הע' קעד). עולת יצחק (ח"ב סימן קסב). שכן היא שיטת מהרי"ן והשתילי זיתים, כדמוכח בכמה מקומות. ע"ש. ובה קיבלנו הוראות מרן יותר מהספרדים, שהרי בכלל דנו הפוסקים איך לתפוס את קבלת הוראות מרן כודאי או כספק, לחומרא ולקולא לגמרי, או לקולא רק במקומות שא"ל להחמיר וכו'. כיעויין באורך רב באור לציון (ח"ב בהקדמה), ובהקדמה לסידור תהילת יצחק, ובקונטרס יראת ההוראה (הנדפס בסוף ספר מקבציאל להגרי"ח הוצ' סאלס, ענף ג), ומכל מקום בדיני ערוה כגיטין וקידושין, במקום שאין עיגון, הסכמת רוב האחרונים הספרדים דיש להחמיר ככל חומרות הפוסקים, ואף להורות נגד דעת מרן, כמו שהביא שם בעולת יצחק. וכ"כ בארץ חיים (בכללים כלל יא יב). ובכף החיים (סימן תסח ס"ק נח). ובאור לציון (שם ענף ב ד"ה ונראה). ובספר ברכי נפשי (ח"ב סימן ח). לא כן אגן דאזלינן בשיפולי מהרי"ן ומהרד"ם דלא פלגינן ולעולם נקיטין כהוראת מרן בין להקל ובין להחמיר.

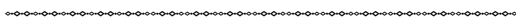
ז. עולת יצחק (ח"א סימן קנא אות א ד"ה והנה). וכתב שם שאע"פ שנחלקו בזה קצת פוסקים, כמ"ש השדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות יא ד"ה ושם, וד"ה והנה), מכל מקום הסכמת רוב האחרונים שקיבלנו הוראות מרן גם במה שכתב בבית יוסף, ושכן מוכח דעת מהרי"ן ומהרד"ם בשתילי זיתים בכמה דוכתי. ולענין אם קיבלנו הוראות מרן בספריו כסף משנה ובדק הבית, ראה בשם בצלאל (סימן לו, לז).

ח. בארות יצחק (ח"ג עמ' רכג ד"ה ונראה). שע"ה (י"ד סימן קנג הע' מב). עולת יצחק (ח"ב סימן רב). ודעת היש אומרים היא דעת הגרי"ח פלאגי בשו"ת חוקות החיים (סימן נא דף סז ריש עמ' ד). אולם בספר הלכה למשה (מערכת מ"ם אות עח) כתב דמסתמיות הפוסקים נראה שקיבלנו הוראות

ח. יש לרזן אם קיבלנו הוראות מרן לחומרא גם בשעת הדחק ובמקום הפסד מרובה ט:
ט. כשמרן מביא דין בבית יוסף והשמיטו בשלחן ערוך, ומצאנו פוסקים החולקים על
זה, מתי אמרינן דחור בו?:

י. מצינו למרן בכמה מקומות בשלחן ערוך שחור בו לגמרי ממה שהעלה בבית יוסף,
ופעמים חזר בו מעט וכתב בשלחן ערוך בלישנא דמשתמע לתרי אנפי יא:

יא. דרך מרן לפסוק בשנים מתוך שלשה עמודי ההוראה הם הרי"ף הרמב"ם והרא"ש,
אפילו כספק ברכות יב:

מרן גם כשאינו בפירוש רק יש הוכחה שכן דעתו. וכ"נ דעת החיד"א בברכי יוסף (יו"ד סימן רמב
אות כא). וכן דעת גאון עוזנו מהרי"ץ כדמוכח בכמה מקומות שפסק להלכה ע"פ דיוק מהשמטת
הדין בשו"ע, כמו שציין לזה בנוה צדיק על פשו"צ (ח"א סימן מה אות ד). ועיין בזה שדי חמד
(כללי הפוסקים סימן יג אות לא). ומ"מ ראה בעול"י (ח"ג סימן רמח אות ב) שיש מקום לצרף את דעת
מהרח"ף לשיטות החולקים, ושגם יש לומר כן כלפי רבינו הרמב"ם. וכ"ה בבנין משה (ח"ג פרק
ל הע' ד ד"ה ויש).

ט. עיין עולת יצחק (ח"א סימן קנא אות א ד"ה ומיהו. ח"ב סוף סימן רמא ד"ה הלכך). שע"ה (או"ח סימן
עז הע' כ. יו"ד סימן קלד הע' לח).

י. עולת יצחק (ח"א סימן קנא ד"ה והנה. ח"ב סימן לד ד"ה ולענין. סימן קנו אות א ד"ה וממילא. סימן קעא
אות ד). שע"ה (יו"ד סימן קסה הע' ו ד"ה ואמנם. חו"מ סימן רכג הע' לה ד"ה המגביה). ובשו"ת פעולת
צדיק (ח"א סימן מה) כתב בשם כמה פוסקים דחידוש שהובא בב"י ולא העלהו בש"ע, הוא משום
דלא סבירא ליה. וע"ש בנוה צדיק (אות ד), ובספרו בארות משה הלכות שבת (כמילואים סימן פג
ד"ה ולעני"ד) מה שביאר וזיקק באר היטב בכלל זה. ומשם בארה.

יא. עולת יצחק (ח"ג סימן קסח אות א ד"ה וכעין, סימן רסט אות א ד"ה ואם). שע"ה (יו"ד סימן קסה הע'
ו ד"ה ואמנם). ויעו"ש גם לגבי שאר הראשונים. ועי"ע בספר ברכת יעקב (סימן ט).

יב. שע"ה (יו"ד סימן קסז הע' נ ד"ה והנה). עולת יצחק (ח"ב סימן עח אות א ד"ה ועיין). שכ"כ מהרי"ץ
בהקדמה לאגדתא דפסחא (ח"ב דף ח ע"א ד"ה ואל) והוכיח כן ממרן הב"י (סוף סימן ט) גבי
טלית של פשתן שפסק לברך עליה כסברת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, אף דפליגי עלייהו. וכן
מהב"י (סימן תקפב) שפסק שאם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט חוזר כסברת הרי"ף והרמב"ם
נגד החולקים עליהם. ושכ"כ הבאר היטב (סו"ס ט) בשם שבות יעקב (ח"א סימן א). ועיין שם בעין
חיים (דף יא ע"ב ד"ה הרי) שתמה מכך על הב"י (סימן קנח) שחשש לסברת האומרים שלא לברך
ענט"י לדבר שטיבולו במשקה נגד הרי"ף הרמב"ם והרא"ש. ובשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קו
ד"ה ואכתי) הביא שכ"כ מרן הב"י (סימן רי"ו) בעצמו, ששם פסק כהרא"ש והרמב"ם לברך על מי
הורד עצי בשמים, נגד הראב"ד ור"י שכתבו מספק לברך מיני בשמים, וסיים דברו דכיון דרמב"ם
ורא"ש מסכימים לדעה אחת הכי נקיטנין. ע"ש. וכן בתשובת מהרי"ץ שם (סימן קלה אות ג ד"ה

יב. אף שדרך מרן לפסוק בשנים משלשה עמודי ההוראה, מכל מקום כשהנדון תלוי בחילופי גירסאות בנמרא אינו פוסק כן¹⁷:

יג. פעמים שמרן פסק דלא כעמודי ההוראה, מפני מנהג מקומותיהם¹⁸:

יד. מצינו לפרקים רחוקים דאשתמיטתיה למרן השלחן ערוך דעת הרמב"ם¹⁹:

טו. לא אמרינן אילו ראה מרן השלחן ערוך דברי הראשונים היה חוזר בו ופוסק כמותם, ומ"מ פעמים דמצריפין סברא זו כשיש עוד שיטות וסברות צדדיות לפסוק מחמת כן אף נגד מרן²⁰:

אלא). וראה לארץ חיים (סימן תקפב סעיף א) דכתב בשם פתח הדביר (סימן קיה אות ב) דאע"פ דעבדינן סב"ל נגד מרן, מ"מ היכא דג' עמודי ההוראה פסקו לברך מברך.

יג. עיין עולת יצחק (ח"א סימן נה אות ב). וכן כתב בשדי חמד בכללי הפוסקים (סימן יג ריש אות לג).

יד. מהרי"ץ בהקדמה לאגדתא דפסחא (ח"ב דף ח ע"א ד"ה דע). ועיין בפרי עץ חיים (אות כח, ואות רעה ד"ה ואפשר) שכן כתבו בשו"ת זכור ליצחק (סימן לח) בשם החיד"א, ובשו"ת איש מצליח (אור"ח ח"א סימן טו דף מד ד"ה והנשאר). וכ"ה בשו"ת חן טוב למהר"י בדיחי (סימן נב ד"ה והטעם. ובחידושי דינים שבסופו סימן מד, בנדפ"מ). ועיין בשע"ה (י"ד סימן קסב הע' פד. ואה"ע סימן רג הע' ט) דמצינו עוד למרן כיו"ב שנטה מדרכו לפסוק כב' מתוך ג' עמודי ההוראה. אמנם מצינו גם ההיפך שמרן פסק היפך מנהג מקומותיהם, כמ"ש בשו"ת פרי אליעזר (פולק. ח"א בקונטרס באר הזמנים פ"ב הע' מ) דדרכו של מרן לפסוק כפי ספרי הראשונים שהיו לפניו, אף נגד המנהג שהיה במקומו, ובוזה ביאר מה שפסק מרן (סימן רסא) כשיטת ר"ת בזמן צאה"כ נגד המנהג כשיטת הגאונים. ולכן גם לגבי צורת האותיות העתיק מרן (אור"ח סימן לו) את ציורי האותיות כמנהג האשכנזים מתוך הספר ברוך שאמר שהיה לפניו. אולם לא נקיט הכי למימר בשו"ת חיים שאל (ח"ב סימן לה עמ' קמב), דפעמים מרן פסק נגד המנהג מחמת שלא ידע ממנהג העולם לרוב קדושתו וטרדת לימודו, עד שמצינו באיזהו מקומן שכתב 'וכן המנהג' וזה היפך המנהג הידוע לנו. יעו"ש. והובא כ"ז בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' בחוקות), והוסיף לבאר, דשמא מש"כ מרן שכן המנהג, זהו משום שראה כמה אנשים יחידים שנוהגים כן, וסבר שכך פשט המנהג אצל כולם.

טו. בארות יצחק (הל' ברכת המוציא ס"ק סה). טופס כתובות (שער ב אות א ד"ה ודע). שע"ה (י"ד סימן קלא הע' פא). נר יו"ט (פרק יח ד"ה ופשוט).

טז. הנה הכלל ידוע בספרי הפוסקים דפעמים נקיטינן אילו היה האחרון דברי הראשון היה חוזר בו, אמנם אף בזה יש גדרים וסייגים כמשנ"ת לקמן בכללי הפוסקים (סעיף כט). אלא שנפלה מחלוקת האם גם גבי מרן שקיבלנו הוראותיו נקיטינן למימר הכי. ועיין בקונטרס אמרת ה' צרופה (הנדפס בפסקי מהרי"ץ ח"ב, סימן יב ד"ה חוינן), ובעולת יצחק (ח"א סימן עב), ובשע"ה (סימן עב הע' ז ד"ה מי). ובנר יו"ט (פרק יח ד"ה אם), מה שציין בזה למחלוקת האחרונים. ונראה שהעיקר הוא כדעת האחרונים דלא אמרינן הכי גבי מרן וכמו שציין בזה להגרי"ח סופר בספרו ברית

יז. דעת הרמ"ע מפאנו בכמה מקומות דאמרינן אילו נגלה למרן סברת האר"י היה חוזר בו י"ז:

יז. כשהשלחן ערוך מביא דעה אחת נסתם ואחר כך בשם יש אומרים, הלכה כסתם י"ח:

יעקב (סימן מא, עמ' שי והלאה), ששם האריך מכמה טעמי לחלק שאין לומר כן על הוראות מרן השו"ע כדאמרינן בשאר פוסקים, חדא שהרי האחרונים הפליגו במעלת חיבור השו"ע דנעשה כולו ברוח הקודש ובהסכמה מן שמיא להיות מכוון כל דבריו להלכה אף בלא כוונת הכותב, עד שכתב בספר שלום בפמליא של מעלה (דף לד ע"א) שמרן אף שראה אחר כתיבת השו"ע ראשונים אחרים שלא כתבו כדבריו מ"מ לא חזר בו, והחזיק דמסתמא השי"ת הסכים על ידו. וא"כ מה בכך שהיום אנו מוצאים ראשונים שנדפסו בזמננו דלא כמרן. ועוד שכבר כמה אחרונים אמרו לאידך גיסא, והיינו כשם שנמצא בראשונים שנדפסו אחרי מרן דלא כוותיה, ה"ה שייתכן שידפסו אח"כ עוד ראשונים חברים למרן. ועוד דמצינו שאף האחרונים דסברי דאמרינן הכי גבי מרן, מ"מ הטילו בזה מגבלות כגון אם שנים מעמודי ההוראה מסכימים לדעה אחת וכיוצא. ועוד שכבר כתבו האחרונים שביד מרן היו כמעט כל ספרי הראשונים והווי כמאן דמנחיה ליה בכיסתיה, וכשבנה את ספר השו"ע ע"פ ג' עמודי ההוראה גם עליהם נאמר שראו ובררו הכרעתם מכל דברי הגאונים והראשונים, וא"כ כשפסק מרן כמותם נכללו בזה כל דעות שאר הראשונים אף אלו שלא הביאם ביתה יוסף. ועפ"ז נקטתם ככלל שהעיקר כדברי האחרונים דל"א הכי גבי מרן שקיבלנו הוראותיו. יעו"ש. והנה אף בעולת יצחק (שם) הוסיף כהנה וכתב, שאם נבוא למדה זו לומר אילו ראה מרן דברי הראשונים שנדפסו אחריו היה חוזר בו, הנה ע"י ריבוי ספרי הראשונים שנתגלו ונדפסו בזמנים אלו, נצטרך שלחן ערוך חדש שיהא בכל סימן וסימן שינויים ממה שפסק מרן. עכ"ל. ומ"מ מכמה מקומות מתבאר שדעת מו"ר שליט"א דלא נתבטל כלל זה לגמרי כלפי מרן אחר שאחרונים רבים נקטו בו, ולפיכך מיהת חזי לאיצטרופי עם סברות אחרות, כמבואר בשע"ה (או"ח סימן ע הע' יד. וכן ביו"ד סימן קנג הע' מב), וכ"ה להדיא בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' יתרו), דפעמים אמרינן אילו ראה מרן דברי הראשונים היה חוזר בו בהצטרף עוד שיטות וסברות וכגון במילי דרבנן ובפרט בספק ברכות וכיוצ"ב. ע"ש. (גם יעו"ש שיש הבדל אילו ראה מרן את המחלוקת, רק נתגלו עוד ראשונים הסוברים כשיטה החולקת על פסק מרן, לבין אם מרן בכלל לא ראה שיש מחלוקת, ואח"כ נתגלה שיש ראשונים החולקים).

יז. בארות יצחק (הל' תפילין ס"ק נו ד"ה הלכך).

יח. בארות יצחק (הל' קריאת ס"ת ריש ס"ק כד). שע"ה (או"ח סימן נג הע' כא. סימן נו הע' א. סימן סא הע' עג. יו"ד סימן קכח הע' כג. סימן קלא הע' מט. סימן קלה הע' טו. הע' לד. סימן קלו הע' מד). עולת יצחק (ח"א סימן נו אות א. סו"ס קד. ח"ב סימן קיח. סימן קמ ד"ה ובגמרא. סימן רסה ד"ה עכ"פ). וכן הוא הסכמת כל הפוסקים כמו שכתב ביד מלאכי (כללי השלחן ערוך אות יז), וכן הובא בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות ח, ט). כתב השתלמי זיתים (בכללים בדרכי הפסק שבתחילת ספרו שתי"ז) בשם הש"ך (יו"ד סו"ס רמב בהנהגות איסור והיתר), דהוא הדין כשכותב סתם ואח"כ יש מתירין ויש אוסרין או ויש חולקין הלכה כסתם. וכ"כ בשו"ת חן טוב (סימן מג אות א). וכתב מהרי"ן בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן עב אות ב, ובח"ג סימן רד), אומר אני דכשנמצא בש"ע סתם ואח"כ כותב ולה"ר

יח. כשמביא דעה ראשונה בשם יש אומרים ודעה שניה גם בשם יש אומרים, הלכה כיש אומרים בתרא^ט. וה"ה יש מפרשים ויש מפרשים^כ, ובן יש אסרין ויש מתירין הלכה כיש מתירין בא:

פלוגי ומזכיר שמו, בכלל זה יכנס. וכן כתבו בדעת השו"ע הפרי מגדים (סימן רב משב"ז ס"ק ה), והמגן אברהם (סימן רח ס"ק ז) וכמו שביארו מחצית השקל שם. ודלא כהב"ח (סימן רב) שכתב בכה"ג דהשו"ע לא הכריע. וכ"כ הט"ז (סימן ריא ס"ק א) כמו שביאר הפמ"ג שם (משב"ז ס"ק א). ע"ש. והיכא דמביא הש"ע סברא אחת בסתם, ואח"כ מביא דעה שניה בלשון "אבל" הלכה כדעה שניה, כדלקמן בכללי הפוסקים (סעיף כב) בשם מהרי"ץ. אולם בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות יב) הביא מחלוקת בזה ולא פסיקא ליה מלתא. ע"ש.

עוד כתב השת"ז שם בשם שיירי כנה"ג (בכללי הפוסקים אות טז), כשיש הוכחה בפוסק שדעתו לפסוק כיש אומרים, אין כלל זה אמור. כגון שבסימן שמה ס"ז כתב השו"ע סתם ויש אומרים, ובסימן שג סעיף יח פסק כיש אומרים. וכ"כ המג"א (סימן שמה ס"ק ז). וכן הביא מהר"י השאש זצ"ל בדבריו שנדפסו בגנוזות ותשובות מח"ת (ח"ב שער א סימן יט). וכ"כ מהרי"ץ בפעולת צדיק (סימן עב אות ו) בזה"ל, ולעולם כל שיש גילוי והוכחה שדעת הפוסק לנטות אחר אחת משתי הסברות, אין כללים אלו אמורים. ע"כ.

נחלקו הפוסקים כשכותב מרן סתם ואח"כ יש אומרים, ומסיים וטוב לחוש לסברא ראשונה, דעת החקרי לב (או"ח סימן ט) דהלכה כיה"א, דאם הלכה כסתם למה סיים ונכון לחוש וכו' הלא מדינא הוא. אולם דעת החיד"א (שיו"ב או"ח סימן מו ס"ק ג) דגם בכה"ג הלכה כסתם [שדי חמד כללי הפוסקים סימן יג אות יג]. ובשו"ת אוצרות יוסף (ח"ג סימן יג) הכריע כהחק"ל. ע"ש. וכשכותב מרן סתם ואח"כ יש אומרים ומסיים והמנהג כסברא ראשונה, ראיתי למהר"ר שלום כריף (בגנוזות ותשובות מח"ת ח"א שער ג סימן כד, עמ' קג) שכתב בזה שהלכה כסתם. וזה לשונו שם, לכאורה קשה כיון דקי"ל סתם ויהי"ה הלכה כסתם, למה לי תו למימר והמנהג וכו'. לעד"ן שרצה לחזק הענין, כלומר אע"פ שנראים דברי סברא האחרונה יותר מדינא, מ"מ מנהג העולם אינו כן אלא כסברא ראשונה. ע"כ. ונראה לבאר דבריו דשאני מהנ"ל כשמסיים מרן בלשון 'וטוב לחוש' דמורה הוא רק על חשש שאינו מדינא, משא"כ כשמסיים 'והמנהג' שפיר טפי למימר שמדינא הלכה כסתם ומ"מ בא לחזק שכך המנהג, דכידוע המנהג כוחו גדול מהלכה כגון בספק ברכות וכיוצ"ב. וכדברי מהר"ש כריף כתב בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות ח). ע"ש.

יט. שע"ה (או"ח סימן נו הע' ז). סימן סט הע' ג. סימן קכב הע' נא. יו"ד סימן קכד הע' יא. אה"ע סימן רו הע' תלה). ויען יצחק (ח"א סימן רכז). ובכלל זה נחלקו הרבה מן הפוסקים, ורבים סוברים דשכותב הש"ע י"א וי"א אין הכרע בדבר, כמובא באורך בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות יד והלאה). אולם נראה שרוב האחרונים נקטו בפשיטות דיה"א וי"א הלכה כבתרא. כיעו"ש. ובהלכה ברורה (סימן קמ שעה"צ ס"ק יב, טו). וכ"ד השת"ז (בכללים) ומהרי"ץ בפעולת צדיק (ח"ב סימן עב אות ה). ואגב יש להעיר, הא דמצינו להמשנ"ב דלא השווה מידותיו בזה, דהנהגה בסימן קפב ס"ק ד כתב, דבכה"ג שמביא השו"ע י"א וי"א לא הכריע בן הדעות, ואילו בסימן תרמח ס"ק מב פסק שהלכה

כ"א קמא, ושוב חזר בס"ק מד בהלכה שאחרי ופסק שהלכה כ"א בתרא. ונראה לבאר, ע"פ מש"כ החיד"א במחזיק ברכה (י"ד סימן יב ס"ק א) בשם השאגת אריה, שבמקומות אשכנז לא מקפידים על הכללים בדעת השו"ע, ושכ"כ בספר שאילת יעב"ץ שרוב הכללים הניתנין בדברי השו"ע אינן כלום. אולם החיד"א שם השיב עליו בזה"ל, אינהו בדידהו ואנן בדידן כי רוב האחרונים מסכימים לזה (שהלכה כ"א בתרא), והכי מורין בבי מדרשא בכוליה מלכותא דארעא דישראל ומצרים הגדולה וגלילות טורקיה. ע"כ. וא"כ כיון דבאשכנז לא קיבלו את כללי הפוסקים בדעת השו"ע שפיר הא דמצינו להמשנ"ב דנקיט בכל מקום כראות עיניו. וראה בספר טל אמרתי (כלל מ ס"ק ט, יא) שביאר ענין זה ששיטת חכמי אשכנז ביחסם להוראות מרן וכלליו חלוקה משיטת חכמי ספרד.

כ. שע"ה (או"ח סימן נד הע' כז).

כא. שע"ה (או"ח סימן ט הע' סח. סימן סז הע' כ. יו"ד סימן קלה הע' י. סימן קמח הע' לו ד"ה ובשלחן).

כתב מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן עב אות ה) דה"ה כשיש שלשה יש אומרים, הלכה כ"א בתרא. (ולא כמהר"ש כר"ף בתשובות וגנוחות מח"ת ח"א שער ג סימן כב. ג"ס). וכן כשכותב בתחלה י"א ואח"כ כותב ויש אוסרין או ויש מתירין הלכה כבתרא. אמנם אם כותב ו"א ואח"כ כותב ויש חולקין או ויש מחמירין, נראה דהעיקר כסברת י"א קמא. דכיון דכתב ויש חולקין או ויש מחמירין ולא כתב ויש אוסרין, משמע דחומרא בעלמא הוא ודעתו נוטה לדעת המתירין, וכמ"ש הריק"ש והר"ם חאגיז בספר הלק"ט (סוף ח"א). ע"כ. וכ"כ בשו"ת חוות יאיר (סימן קפה), וביד מלאכי (כללי הש"ע אות ח), על לשון ויש מחמירין. ודלא כהחיד"א בברכי יוסף (או"ח סו"ס נח, וסימן תרפו ס"ק א). שכתב שגם ב"א ואח"כ ויש חולקין הלכה כבתרא.

עוד כתב שם מהרי"ץ דכשכותב מרן שתי הסברות ומזכיר שמות כל אחד ואחד, (כההיא דסימן יא ס"ב וסימן לב ס"ט), היינו לומר שהוא רוצה לפסוק כשניהם ולא פסיקא ליה מלתא לפסוק כאחד מהם. והעד שבב"י לא נטה לפסוק כאחד מהם אלא הביא שתי הסברות ולא הכריע. ולא תקשי לך א"כ למה הקדים האחד לחבירו, דזו אינה קושיא די"ל דהויא קושיא שאין לה סוף. ולא כתבתי זה הכלל מחודש מדעתי, כי כבר ראיתי כן בפירוש בכללי הפוסקים שעשה השכ"ג, וכעת אינו מצוי בידי. עכ"ל. והנה בדברי מהרי"ץ יש לדקדק, דממש"כ ולא תקשי א"כ למה הקדים וכו', ולא כתב א"כ למה הביא באחרונה וכו', משמע שהיה מקום להקשות כאן שמה שהקדים הוא העיקר לדינא, וצ"ע מאי שנא מי"א וי"א דהלכה כבתרא. ועוד צ"ע מה יישב מהרי"ץ באומרו דהוי קושיא שאין לה סוף, הרי ב"א וי"א ל"א הכי ומאי שנא. ואכן בספר שלחן גבוה (סימן יא ס"ק ד, אהא דאיירי מהרי"ץ) כתב דגם ככה"ג שמזכיר מרן שמות של כל אחד ואחד הוי כ"א וי"א דהלכה כבתרא. אלא שבשו"ת אוצרות יוסף (ח"א סימן לא) העיר עליו שאם כן יהיו דברי הש"ע שם סותרים למקום אחר, ולכך הכריח לומר שכשמזכיר השלחן ערוך שמות הראשונים לא הוי כ"א וי"א. ובהלכה ברורה (סימן קנט ביורו הלכה ס"ק לח) הביא שכן כתב בספר מבא השלחן (פרק י כלל ה) והשיב לזה ראיות. והוסיף שם בהלכה ברורה למנקט כדבריו, שהרי גם עיקר האי כללא ד"א וי"א הלכה כבתרא, אינו מוסכם, ודעת כמה אחרונים שאין הכרע בדבר כנ"ל (הע' יט). ועיין בהלכה ברורה (סימן קעט ביורו הלכה ס"ק ג). אח"ז ראיתי למהר"ש מנצורה בספרו שלמי חגיגה ע"ס שערי קדושה למהרי"ץ (סימן א ס"ק נו, עמ' מא) שנקט כדברי

יט. בכל כהאי גוונא שמכיא השלחן ערוך את שתי הדעות, אף שהלכה כאחת מהם, מבל מקום הביא את הדעה השניה כדי שאם היא להתמיד יש לחוש לה לכתחילה, ואם היא להקל יש לסמוך עליה בשעת הדחק כב:

מהרי"ץ וכתב, כשמרן מעלה שם הפוסקים בשולחנו הטהור, פלוני אומר כך ופלוני אומר כך, ולא הכריע, הורה לנו דעבד כמר עבד, ודעבד כמר עבד, והביא לכך כמה דוגמאות מדברי מרן, ומדברי מהרי"ץ. יעו"ש. וכן בבנין משה (ח"ב פרק יב הע' ל).

כשכותב השלחן ערוך יש אומרים ויש מי שאומר, הביא בשו"ת אוצרות יוסף (ח"ח סימן ז) שהסכמת אחרונים רבים דהלכה כסברא ראשונה, משום דיחיד ורבים הלכה כרבים. אף שיש חולקים וסבירא להו דגם ככה"ג דעת השלחן ערוך כדעה בתרא. ע"ש. ובשדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות כ). ובשע"ה (יו"ד סימן קסט הע' צח ד"ה ונראה).

כב. עיין במה שצויין לעיל ריש הע' יח, וריש הע' יט וכלל זה נאמר, הן כשהביא השו"ע סתם ויש דהלכה כסתם אלא שיש לחוש לדעת היש, הן כשהביא השו"ע י"א וי"א דהלכה כ"א בתרא ומ"מ יש לחוש לדעת הי"א קמא. ואף שהפוסקים שדיברו בזה איירי בענין סתם ויש, הדין נותן דה"ה ב"א וי"א. ואף ק"ו הוא, שאם בסתם ויש שהסכמת כל' הפוסקים שהלכה כסתם ואפי"ה אמרו שיש לחוש לדעת היש, כ"ש ב"א וי"א שיש מן האחרונים דס"ל שאין הכרע בדבר, אזי אף דנקיטנין עיקר כרוב האחרונים דהלכה כ"א בתרא, מ"מ ודאי הוא שיש לחוש לדעת הי"א קמא. וכ"כ להדיא כלל זה גם על י"א וי"א בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן עב אות ה), ובשע"ה (אה"ע סימן רו הע' תלח), ובשו"ת מחוקק במשענותם (ח"א במבוא ענף א אות יז).

ובכלל זה כבר האריכו הפוסקים, אולם נעמוד על דברת אחד מיוחד שחי בדורו של מרן השלחן ערוך והוא מאריה דהאיי כללא, הלא הוא הרמ"ע מפאנו בתשובה (ריש סימן צז) שכתב בזה"ל, דע כי המחבר ההוא רבן של כל בני הגולה זה דרכו בשו"ע הקבוע להוראה להביא תחילה הדעת היותר מוסכמת והיכא דאיכא דמיחש לסברא אחרת מייתי לה בשם י"א. א"כ מה שסתם תחלה כדעת הגאונים להתיר הוא פסק גמור ומוחלט לפי סברתו, ולא זכר הסברא הב' אלא לחלוק כבוד לבעליה שגם הם גדולים ורבים ובהרבה מקומות פשט המנהג לאסור כוונתיהו. ע"כ. ומהרי"ץ בפעולת צדיק (שם אות א) הביא לדברי הרמ"ע מפאנו וכתב, דעפ"ז מ"ש בספר אליה זוטא (סימן תסו) משם הסמ"ע שמה שהביא מרן סברת החולקים היינו כדי לחלוק להם כבוד וכו', אחר המחילה אומר כי לא מן השם הוא זה, דלפי דבריו א"כ בכל מקום היה צריך מרן להזכיר דעת החולקים לחלוק להם כבוד, אלא ודאי שהעיקר הוא כדברי הרמ"ע. וביאור דבריו, שדעת מרן לומר שאפשר לסמוך על אותה סברא בשעת הדחק שאינה דחוייה כ"כ. וכ"כ ג"כ בתשובת מהרי"ט (או"ח סימן א). וכ"כ בספר פרח שושן. אך ודאי מודינא דלעולם העיקר היותר מסכים עליו מרן הוא הסתם. עכ"ל. גם בשתילי זיתים (בכללים שבתחילת ספרו שת"ז) הביא דברי האליה זוטא והעיר עליו כדברי מהרי"ץ, ולכך פירש בכוננת דבריו, דמפני כבודם היינו מפני שראה שיש איזה טעם שלא לדחותם לגמרי, לפיכך כיבדם והביאם כדי לסמוך עליהם בשעת הדחק או הפסד או בדיעבד. ע"ש. וכן ראיתי למהר"ר שלום כריף (בגנוזות ותשובות מח"ת ח"א שער ג סימן נה, עמ' קעא) שהביא בזה את דברי השת"ז וסיים עליו בזה"ל, ואני אומר שופריה

דודד ינהר לעלמין, שכן נראה דעת מרן בהדיא בסימן קצז סעיף ג. ע"ש. ועי"ע בתשובתם של כמוהר"ר עמרם קורח וכמוהר"ר יחיא יצחק הלוי זצ"ל שהובאו בשע"ה (סימן קצט הע' יח), שנראה שנחלקו בכה"ג שכתב השו"ע סתם ויש, איך להורות לאחרים.

והנה כמה אחרונים תפסו בדעת הרמ"ע מפאנו דהיכא דמרן סתם כסברא אחת, ואח"כ מביא סברא שניה בלשון י"א, כוונת מרן לפסוק כדעת הסתם לגמרי באופן שאין לחוש או לסמוך על הדעה השניה כלל, ומה שהביא דעת הי"א זהו רק כדי לחלוק כבוד לבעליה בעלמא, וכהבנתם זו נקטי ואזלי לאורך כל פסיקתם. עיין שו"ת יחיה דעת (ח"ב סימן נא בהע'), ויבי"א (ח"ו י"ד סימן ה אות ב). וראיתי שתמהו טובא על סברא זו, שכן מה למרן בכיבוד הראשונים, בספריו שהם פסקי הלכות לרבים וצריך דקדוק רב במשמעות הדין, וכי הוציא איזה ספר הערכה וכיבוד לראשונים, או ספר הלכה. ומסתברא שעיקר כוונת הרמ"ע כמ"ש בתחילת דבריו, שמרן הביא את דעת הי"א איפה שיש לחוש לאותה סברא, ומ"ש אח"כ ולא זכר הסברא הב' אלא לחלוק כבוד לבעליה וכו', היינו שזהו כבוד התורה שחוששים לדעתם להחמיר או סומכים עליהם בשעת הדחק, הא לאו הכי מה כבוד יש בזה. וכמו שכתב השת"ז בהדיא לפרש כן בדברי האליה זוטא הנ"ל. ושור"ר שכן שנה ופירש בשו"ת מחוקק במשענותם (שם אות ז), ע"ש שהעמיק חקר להוכיח ולבאר שיטה זו, והביא שכן פירש דברי הרמ"ע מפאנו בספר שיר חדש (פסחים עמוד שמח) בשם זקינו הגר"צ אבא שאול. וכמ"ש להוכיח ג"כ באור לציון (ח"ב במבוא ענף א). ושזה הוא שיטת רוב גדולי האחרונים, כמו כה"ג, הב"ח, הט"ו, הש"ך, המג"א, הבן איש חי, המשנה ברורה, ועוד רבים. וכ"כ להדיא בכף החיים (סימן יג ס"ק ז). ועי"ע במבוא לספר הנו" (ח"ג וחי"ד) באריכות רבה. וכן בנוה צדיק על פעו"צ (שם אות ה) שכתב להוכיח כשיטה זו. ע"ש. ועי"ע בבארות משה הלכות שבת (במילואים סימן לב אות א, ב). ומה שציין בזה בקובץ דברי חפץ (גליון יא תשרי התשע"ט, בהערות שבסופו עמ' רנז).

ונראה להוסיף ולבאר, שגם מאי דנקיטין שכשמרן העלה סברת הי"א במקום הסתם או כ"א קמא, היינו לומר שיש לחוש לה לכתחילה או לסמוך עליה בשע"ה"ד, אין הכוונה שהעיקר לדינא הוא כדעת הי"א הללו וצריך לכתחילה להורות כדעתם, כפי שראיתי כמה שהבינו כן ועפ"ז הוכיחו מדברות כמה אחרונים שהורו בכמה מקומות כדעת הסתם שודאי סברי שאי"צ לחוש לדעת הי"א כלל ושלא הביא השו"ע את דעתם רק לכבוד. וזה אינו, שכן ודאי הוא שהעיקר לדינא נשאר כדעת הסתם וכ"א בתרא, וכדמוכח מ"ש כל האחרונים בכלל זה דסתם וי"א "הלכה" סתם, היינו זה עיקר ההלכה לדינא ולהוראה, אלא שיש "לחוש" לדעת הי"א, היינו שצריך לחשוש להחמיר כדעתם 'כל יחיד ויחיד לעצמו', ואע"פ שבכל הלכה שנחלקו בה הראשונים אע"פ שנפסק כצד אחד יש מקום לכל חסיד לחוש לדעות החולקות, מ"מ בזה גילה מרן דעתו שיש יותר לחוש כל בעל נפש וירא שמים, וכדאשכחן טובא בפוסקים שאע"פ שפסקו את עיקר ההלכה הוסיפו שראוי להחמיר כהחולקים וכדו', והיינו שבמקום זה גילו שיותר צריך לחשוש להחולקים אע"פ שעיקר הדין לא כוותיהו. ואי לא תימא הכי, א"כ במקום שדעת הי"א מקילה וכי מסתבר שזה עיקר ההלכה לדינא להורות לרבים, הא ודאי שלא, אלא זה רק לסמוך עליה "בשעת הדחק", א"כ ה"ה כשדעת הי"א מחמירה זה על אותו משקל שצריך כל יחיד להחמיר לעצמו כשאפשר לו, ולפיכך ודאי שלגבי הוראה לרבים א"א להורות כאותה חומרא, שאין כל אדם בר הכי להחמיר על עצמו או שאי"ז באפשרותו, ולכן צריך להורות כעיקר הדין

כ. כשמרן כותב הלכה בשם יש מי שאומר, או בשם יש אומרים, כוונתו שיש חולקים
ואין זה הלכה פסוקה. ויש אומרים כוונתו שהלכה פסוקה היא, אלא שכך דרכו
לכתוב כשלא מצא דין זה בשאר פוסקים. והעיקר כסברא ראשונה כ"י:

שבשו"ע. וכן הסכים מו"ר שליט"א. [כוונת הדברים, שיש להורות שמן הדין הדבר מותר,
ובמקום שאפשר נכון להחמיר לכתחילה, וזה כשהשואל ראוי לכך, או כשיודע שיכול השואל
להחמיר. והכל לפי ראות עיני המורה. משב"י]. ובדברי כמוהר"ע קורח שצויין לעיל נראה דלא
ס"ל כמו שכתבתי (אא"כ נחלק דשאני התם משום חומר איסור ערוה נקט לחומרא). וצ"ע.

כג. שע"ה (או"ח סימן יג הע' י. סימן כו הע' א. סימן סז הע' מ. יו"ד סימן קכו הע' יז ד"ה והנה. סימן קלד
הע' טו. סימן קלו ריש הע' יח. סימן קלו הע' טז. סימן קמו ריש הע' יט. אה"ע סימן רו הע' ר. הע' רפו ד"ה
והשיב. ד"ה והמתבאר). בארות יצחק (הל' דברים הנוהגים בסעודה ס"ק קט). עולת יצחק (ח"ב סימן כט
ד"ה אחר. סימן קנו אות א ד"ה ומילא. סימן רנד ד"ה ושוב. ח"ג סימן קמ אות ח ד"ה נמצאנו).

והנה סברת היש אומרים שהבאתי היא שיטת הסמ"ע (חור"מ סימן טז ס"ק ח. סימן כו ס"ק יג. סימן
לה ס"ק י) ועוד אחרונים רבים, הביאם השדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות כב). וכן כתב השתילי
זיתים (בכללים) בשם האליה זוטא ופרח שושן, כשכותב הלכה בשם יש מי שאומר, ואין דעה
אחרת, ודאי דעתו כן, אלא משום שלא מצא שכתב כן אלא פוסק אחד, כתבה בשם יש מי
שאוומר. וחזר שם לקמיה ושנה כלל זה בשם הסמ"ע והשכ"ג. ובהע' על שת"ז הנדפ"מ (הוצ'
מכון שת"ז, אות עט) כתב דקדק השת"ז לכתוב ואין דעה אחרת, שאם יש דעה אחרת הגם שכתב
בלשון יש מי שאומר, אין הכרח שדעתו כן. ע"כ. וכפירושו בכוונת השת"ז כן מצאתי שפירש
השדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות כא) בכוונת הרב שלחן גבוה דאזיל בשיטת הסמ"ע. ע"ש.

אולם דעת מהר"יץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן לב) שכל מקום שכותב השלחן ערוך בשם
יש מי שאומר כוונתו דלא פסיקא ליה משום שיש חולקים או משום שיש מקום לדחות, והוכיח
סברתו מהשו"ע, והביא שכן כתבו כמה אחרונים. ע"ש. וכ"ד מהר"ש כריף (בגנזות ותשובות מח"ת
ח"א שער ג סימן נט). ובנוה צדיק על פעו"צ (שם אות ה) האריך הרחיב להוכיח מהרבה מקומות
בשלחן ערוך שלשון יש מי שאומר כוונתו דלא פסיקא ליה. ושכן כתב השתילי זיתים גופיה
(בסימן תרעה ס"ק י), ובספרו רביד הזהב בחידושים (סימן תרעה ס"ב), אף שבכללים העתיק בשיטת
דעת הסמ"ע. ושכן מצינו למרן גופיה בשו"ת אבקת רוכל (סימן קעו) שכתב, דאף שכתב הרמב"ם
יש מי שמורה להחמיר וכו', אם זה דעתו לא היה כותב אותו בלשון יש מי שמורה וכו'. ע"ש.
וכיוצא כתב הבית יוסף (או"ח ריש סימן תקפב) על השגת הראב"ד שאם כתב בלשון יש מי
שמפרש' אין הכרע שדעתו כן. והנה המשנה ברורה (סימן נה ס"ק סב, וכן בסימן קעח סוס"ק לו),
ובשעה"צ (סימן שכ ס"ק כה) כתב, דהש"ע כתב בלשון ויא משום דלא פסיקא ליה, ובמקו"א
(בסימן שו ס"ק ד) כתב כסברת הסמ"ע. וכבר ביארנו לעיל (הע' יט) שיטתו בכללי מרן השו"ע.

כא. הא דנקטינן בסעיף הקודם, היינו אפילו היבא שלא הוכיר מרן דברי החולקים בבית יוסף, דכל סתום לא עממהו, וסוד ה' ידע כל שערי הדחיות בספרת החולקים כ"ד:

כב. הנפקא מינה להאמור, דהיבא דמיקל יש לסמוך עליו בשעת הדחק, והיבא דמחמיר יש לחוש לשימתו כ"ה:

כג. כל האמור בסעיפים יז, יח, יט, כ, לא רק בשלחן ערוך נאמר, אלא גם בשאר פוסקים ראשונים ואחרונים כ"ו:

כד. כשהשלחן ערוך מותר מדידה אדידה, כתבו האחרונים שיש לילך אחרי המקום שבו עיקר הדין, שאז נתן דעתו להעמיק ולדקדק יותר. ויש אומרים דהלכה כמשנה אחרונה, ולא נראה כן כ"ז:

כד. שע"ה (אה"ע סימן רז הע' רפ"ה והשיב). והוא לשון מהרי"ץ (ח"ג ריש סימן רנב). וע"ש בשע"ה (ד"ה הלכך) עומק דברי מהרי"ץ בזה. וכן בנר יו"ט (פרק יח ד"ה ואין). ובבארות יצחק (שם) כתב על דברי מהרי"ץ בזה, והם דברים צודקים בטעמם ונימוקם, וראיה לזה מדאשכחן כמה וכמה דינים אשר הובאו בית יוסף בשם פוסק יחיד, ואפ"ה העלם בשלחן ערוך סתמא, גם כשאנו מגדולי הפוסקים המפורסמים, ונרגש דרך כאשר אותו הדין הוא מחודש וסברא גדולה לומר הפכו, נזהר שלא לכתוב אלא בלשון יש מי שאומר לגלות דעתו שאין זו הלכה ברורה ופשוטה, גם אם לא מצא בהדיא מי שחולק. ע"ש.

כה. שע"ה (י"ד סימן קלד הע' טו).

כו. שע"ה (או"ח סימן נז הע' נח. י"ד סימן קלא הע' כב. סימן קלו ריש הע' יח. הע' כה. סימן קסו הע' יא ד"ה ולדעת. חו"מ סימן רנב הע' לה ד"ה המגביה). עולת יצחק (ח"א סימן נו אות א). נר יו"ט (פרק ח ד"ה והגם). וכ"כ מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן עב) בשם הש"ך (י"ד סימן רמב) לגבי הכלל דסתם ויש דה"ה בשאר פוסקים. וכ"מ מדברי מהר"ש מנצורה בספרו שלמי חגיגה (סימן א ס"ק נו, עמ' מא). ועיין בנר יהודה (סימן ו אות ג) שציין למקומות רבים שהבית יוסף מכריע כמו הדעה האחרונה שהובאה בראשונים. ושכן נקטו אחרונים רבים בהכרעת ההלכה בכל מקום. וכ"כ השת"ז (בכללים) ובפעולת צדיק (ח"א סימן קעא אות ג, ע"ש בנוה צדיק אות כד) שלשון אחרון או דעה אחרונה שמביא הפוסק הוא העיקר. ועיין עוד בשם בצלאל (סימן לט) מה שכתבו רוב ככל האחרונים, שהכלל י"א וי"א הלכה כבתרא, שייך גם בדברי הרמ"א.

כז. שע"ה (או"ח סימן נג הע' כא. י"ד סימן קלה הע' כה. סימן קלו הע' יח ד"ה כתב. סימן קלח הע' מ). וכן העתיק השתילי זיתים (בכללים) בשם הבית יוסף גופיה ועוד אחרונים, שמקום הדין הוא העיקר. ועיין לעיל כללי רבינו הרמב"ם (סעיף יח).

כה. מצינו למרן שהעתיק שתי דעות סותרות בבית יוסף ולא העיר על כך כח:

כו. האם חיבור "הכסף משנה" חיבר מרן קודם הבית יוסף או אחר כך כס:

כז. י"א שאת חיבור "בדק הבית" חיבר מרן קודם השלחן ערוך. וי"א שחיברו אחר כך ל:

כח. נראה שכותרות הסימנים בשלחן ערוך הם סגנונו של מרן בעצמו, אך מקצתם נשתנו על ידי המסדרים לא:

כח. בארות יצחק (הלכות סעודה ס"ק פד ד"ה והרשב"א, עמ' קנו). עולת יצחק (ח"ג סימן כט אות א ד"ה אלא).

כט. עולת יצחק (ח"ב סימן קמו אות א ד"ה והנה). ועיין בזה יד מלאכי (כללי הכס"מ אות ז). שדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות כח-כג). שם הגדולים להחיד"א (ערך כסף משנה). ובירחון אור תורה (אייר תשע"ד סימן ק) ראיתי שהאריך בזה. ע"ש.

ל. עולת יצחק (ח"ב סימן יח אות ג ד"ה ומהשתא. ח"ג סימן רמח ד"ה וזהו). שולי המעיל (סימן ו אות קל). והנה דעת היש אומרים שחיבור בדק הבית קדם לחיבור השלחן ערוך היא דעת היד מלאכי (כללי הש"ע אות טו) שהביא כן בשם כנסת הגדולה (כללי הגמרא שבסוף שיורי כנה"ג הגהות בית יוסף אות נג), וכ"ד הגינת ורדים (או"ח כלל ד סימן ט). העתיקו בפעולת צדיק (ח"א סימן קעא) אגב דבריו. וכן כתב החיד"א בהרבה מק' בכרכי יוסף (או"ח סימן קא), ובמחבר"ר (או"ח סימן קנג אות א ד"ה וזו, וסימן רסא אות ה ד"ה והיות), ובחיים שאל (סימן לח אות כג), וביוסף אומץ (סימן סט), ובמראית העין (בלקוטים שבסופו סימן ח אות ב). וכ"כ עוד אחרונים. אולם בשם הגדולים (ערך שלחן ערוך, ובדק הבית) כתב החיד"א לפקפק בזה, ובמחבר"ר (או"ח סימן קא סק"א ד"ה ומבין) הביא שמהאליה רבה (או"ח סימן קא סק"ג) מוכח דס"ל שבדק הבית נתחבר אחר השלחן ערוך. ועיין בזה השיטות בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן יג אות ל). ועי"ע בנוה צדיק על פעו"צ שם (אות יג) שהוכיח לנטות כ"א שמרן חיבר את בדק הבית אחר השלחן ערוך, ושכ"מ דעת מהרי"ץ בעץ חיים (ח"א דף מא ע"א ד"ה וצריך) שכתב, ואע"פ שבש"ע סימן קי כתב להשמיע לאזניו בלחש, כבר חזר בו מרן בספר בדק הבית וכו'. ע"ש. וראיתי בקובץ דברי חפץ (גליון ב ניסן תשע"ד, עמ' רה) שהביא נפק"מ לגבי נ"ט בר נ"ט האם מותר לבשלו לכתחילה על דעת לאוכלו בחלב, או שמותר רק כדיעבד, שבבדק הבית (יו"ד סימן צה) התיר לכתחילה, ובשו"ע (שם ס"א) כתב היתר זה בלישנא דדיעבד. ובשת"ז [הגן' ראשי בשמים] (שם סק"א) נקט כהשו"ע, אולם לפי שיטת מהרי"ץ יצא שמותר לכתחילה כמ"ש בבדק הבית. וראה ש"ע"ה (יו"ד סימן קלו סעיף יז).

לא. הנה מדברי הש"ך (חור"מ סימן שפו ס"ק ד) משמע שמרן בעצמו כתב את כותרות הסימנים. אולם לפמ"ש בארץ חיים (או"ח סימן תרה) לגבי מנהג כפרות בערב יוה"כ נראה שקצת מכותרות הסימנים נשתנו ע"י המסדרים. ובספר שערים בהלכה (ירושלים ה'תשמ"ג פרק ו אות טז) כתב כי הכותרות אינם ממרן אלא נלקחו על ידי תלמידיו המסדרים מהמפתחות שבטור ולפעמים לא דייקו [שע"ה יו"ד סימן קעג הע' כ ד"ה אגב]. ובשו"ת שמע שלמה (יו"ד סימן ג) הוכיח שמרן

כט. אין הכרח לקבל פירוש רבני הספרדים בדעת מרן יותר מאשר רבני האשכנזים, כמו כן אין הכרח לדין לקבל פירושו של השתילי זיתים דוקא בדעת מרן. ומכל מקום בדרך כלל רבני הספרדים נחתי למידק טפי בהבנת שיטת מרן, מאחר שהוראותיהם על פיו ליב:

ד. בדינים המפורשים בהרמב"ם ובשלחן ערוך, אין המוחזק יכול למעון קים לי נגד דבריהם, אפילו מאה פוסקים חולקים עליהם. ובאשר הכריע השלחן ערוך דלא בהרמב"ם, אזי אם יש באותו דבר מנהג בקהילותינו בהרמב"ם, לא יכול המוחזק לומר קים לי נגד הרמב"ם, אבל אם אין המנהג כמותו יכול לומר קים לי נגדו וכדעת מרן לי: דא. הלכה בדברי המיקל באבל (בכורות מט.), ויש לדון האם אמרינן כן אפילו נגד דעת רבינו הרמב"ם ומרן לי:

בעצמו כתב את הכותרות, מהקדמתו לבית יוסף שכתב בזה"ל. ולהיות סימני מפתחות ספר הטורים קצרות ביותר וכו', לכן ראיתי לעשות מפתחות אחרות שמזכירין כל הדינים הבאים בסימן שהוא בפרט. ואח"כ "כתבתי" רמזי כל הדינים המחודשים שהבאתי בביאור הנקרא ספר בית יוסף וכו'. ע"ש. ועי"ע בשע"ה שם מה שהעיר על כמה מלשונות הכותרות. ובשערי יצחק (ה'תש"פ פר' מטות). וכן עיין בספר ברית יעקב (סימן מא הע' ד).

לב. שע"ה (או"ח סימן נו הע' מד ד"ה ואין). עולת יצחק (ח"ב סימן רסב). ועיין שו"ת שבט כהונה (סימן כז אות כד, וסימן כח סוף עמ' רח).

לג. שע"ה (חו"מ סימן ריא סעיף לא). ועיין שם (הע' קלט) שדן בזה בתשובת רבני תימן. ותשובה זו הובאה בספר איש ימיני (ח"א עמ' תכא והלאה) יעו"ש הע' כד.

לד. שע"ה (או"ח סימן עז הע' ג, והע' כ). עולת יצחק (ח"ג סימן רנב אות ד ד"ה וגם). ועיין בספר ברכי נפשי (ח"ב סימן ח עמ' קב ואילך).

כללי פוסקים

- א. אין ללמוד מדברי פוסק רק בנדון שעוצם השאלה תיכוב עליו, ולא כמה שיבוא בדבריו דרך אגב, שכיוון שאינו מצטרך לעוצם השאלה, אינו יורד לעומק הדין^א:
- ב. דרך המחברים בכמה מקומות שמעתיקים דברי פוסקים או מפרשים אפילו שזה נגד המנהג, משום שסמכו על המנהג הפשוט והידוע^ב:
- ג. אין להחשיב רוב פוסקים לרוב, כשהם רק מעתיקים אחד מהקודם לו, בלא להיכנס לעובי הדין^ג:

א. שע"ה (י"ד סימן קלב הע' כו ד"ה אך). עולת יצחק (ח"ג סימן קעב אות ב ד"ה ומדברי). שכן כתב מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן טל) בשם הגינת ורדים (ח"מ כל ו סימן ו). ועיין שערי יצחק (ה'תשע"ח פר' נשא, עמ' יא) מה שהשיג מכך.

עוד הביא שם מהרי"ץ (בסימן קסג) בשם ספר דרכי נועם (במפתחות לאה"ע סימן לח) שכתב וז"ל, אין ללמוד מדברי פוסק אלא דבר הקרוב לאותו נידון לא מפלפולו. ובסימן קסז הביאו בנוסח דאין לאדם לפסוק דין היוצא מכח פלפול או תירוץ. ונראה שודאי אין כוונתו כפשוטו, שהרי הרבה דינים בש"ס ופוסקים יוצאים מכח הפלפול ודימוי מלתא וכו', אלא כוונתו שאין לפסוק מתוך פילפולו של הפוסק או מתירוץ לקושיא כשלא מוכרח שזאת כוונתו כבר למסקנא, אלא רק לישוב הקושיא או לדחיית הראיה וכדו' ולא להכרעה. וכ"ה בבארות יצחק (הלכות סוכה ס"ק צד) בשם המאירי (בב"ת קל:). שכתב בזה"ל, ראיתי דור זה נכשל בעניינים אלו וכו', שהרבה פעמים אומר הרב או הגאון או החכם איזה דבר תירוץ קושיא, או דרך דחיה, ולא שיהא אומרו על דעת לסמוך עליו וכו'. ומדמה את זה למש"ש בגמרא כי אמינא לכו הלכה, לא תעבדי עובדא עד דאמינא הלכה למעשה. עיין בבארות יצחק שם. ושם בהלכות טריפות (סימן טל ס"ק יא) הביא שכ"כ מהר"י אלקארה בתשובה על מהרי"ץ. וכ"כ מהר"ש כריף (בגנוזות ותשובות מח"ת שער ג סימן כב) בזה"ל, אין לסמוך על דברי פוסק כשבאים דבריו 'דרך תירוץ', אא"כ באה עליו השאלה בעצם. ע"כ. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סימן יג) שכתב ליישב עפ"ז סתירה בדברי מחבר אחד מספר פסקיו לספר תשובותיו. בשו"ת עולת יצחק (ח"ג סימן לג ריש אות ו) הביא השואל דברי הבית יוסף (או"ח ריש סימן קנט) שכל שמוכח בדברי הפוסק הרי"ז כאילו כתבו בפירוש, ודלא כדברי תרומת הדשן. ועיין שם, וכן שם בסימן צו, שיש הבדל בין אם 'משמע' כן מדבריו, לבין אם 'מוכח' מדבריו.

ב. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' קמב ד"ה וזה).

ג. עולת יצחק (ח"ב סימן נ ד"ה ברם). ואגב אבוא לבאר הא דמצוי בכל ספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים שהולכים בהכרעת ההלכה אחר דעת רוב הפוסקים, דנחלקו האחרונים האם

ד. בכל מחלוקת הפוסקים צריך לדעת משקל הכמת הפוסקים זה לעומת זה, ואין הדבר תלוי בספרים אלא במחברים. אלא אם כן חידשו ראייה נכונה או מכרא נכונה, שאז הנדון מצד הדבר ולא מצד אומרו, למי שיכול להכריע בניהם בעומק העיון^ד:

ה. היבא דנחלקו בדין חכמי אשכנז וחכמי ספרד המפורסמים שנתקבלו הוראותיהם, אפילו במקום שאין מנהג, יש לבני אשכנז לילך אחר דעת רבותיהם ולבני ספרד

במחלוקת החכמים בספריהם שייך דין של 'אחרי רבים להטות'. דעת מהר"ם בן חביב בספרו גט פשוט (בכללים שבסוף הספר כלל א) שלא שייך דין של אחרי רבים להטות אלא בבית דין הגדול שהדיינים נושאים ונותנים יחד פנים אל פנים, דכיון שהרוב לא קבלו טענת המיעוט הרי הם כמי שאינו, ואחרי רבים להטות, אבל בספרי הפוסקים שלא ראו איש את רעהו, אלא כל אחד כתב את דעתו בחיבורו, יש לומר שאילו ראו המרובים סברת המועטים והיו נושאים ונותנים עמם יחד בפלפול ובסברא ובראיות אפשר שהמרובים היו מודים לסברת המועטים. וכן כתבו עוד רבים מגדולי האחרונים כמו שהביא שם, וכתבו שטעם זה אמרין דיכול המוחזק לטעון קים לי כהמיעוט פוסקים נגד הרוב. ע"ש. וכ"נ הסכמת השדי חמד (מערכת יו"ד כלל לה) כדברי הגט פשוט. וכן הביא מהאחרונים בשו"ת יחו"ד (ח"ה עמ' שה) ובוזה ביאר את דרכו של מרן השו"ע לפסוק כג' עמודי ההוראה אף נגד רוב הפוסקים. אולם דעת הרדב"ז (ח"ד סימן אלף קפז) שאף במחלוקת הפוסקים יש ללכת אחר הרוב מן התורה, ולכן ס"ל דאין המוחזק יכול לטעון קים לי כדעת המיעוט נגד הרוב. וקרוב לזה דעת החקרי לב (ח"א יו"ד סימן עז דף קיז ע"ג, וסימן פב, ובאה"ע סימן מה ד"ה ואת דף צח ריש ע"ב) שיצא לדחות דברי הגט פשוט מכל וכל, וכתב לחלק דהיבא שנחלקו פנים בפנים ביטלה התורה דעת היחיד לגמרי, משא"כ בספרי הפוסקים שלא נחלקו פנים בפנים אף שלא נתבטל דעת היחיד מ"מ חשיב דעת הרוב רוב גמור מן התורה. וכ"ד עוד כמה אחרונים. ומובא כ"ז בספר עדות ביעקב (ח"ב סימן כו), וכן בספר שבילי הספקות (סימן יא). ע"ש. איך שיהיה, הדבר פשוט שאף לדעת הגט פשוט וסיעתו דעת רוב הפוסקים מכריעה בהלכה וכמו שהוא וסיעתו נקטי בספריהם בעשרות מקומות, מיהו לשיטתייהו אי"ז מדין רוב גמור מן התורה אלא זהו רק הסתברות שכך ההלכה.

ד. נר יו"ט (פרק כ ד"ה והעיקר). והביא שם בשם הרדב"ז בתשובותיו (ח"א סימן עד, וח"ד סימן אלף קפז [קטז]. וסימן אלף ססה [רצג]) שכתב שאין להניח הוראת הפוסקים המפורסמים וכו'. וכיו"ב העיר מרן הבית יוסף (או"ח סימן סו אות ד, ובסימן קלה סוף אות ה) שיש לסמוך על תשובת הרשב"א יותר מעל המנהיג, כי הוא רב גדול טפי מיניה. וכן עוד העלה שם (סימן רסח אות יא) בשם שו"ת הריב"ש (סימן מ) שכתב אגב עניין ברכה מעין שבע בזה"ל, אם בספר שלחן [עייין עליו בשם הגדולים מע' שיי"ן אות ע] מצאת שאין אומרים אותה, יותר יש לסמוך על ספר המנהיג שכתב בפירושו שאומרים אותה, שהיה מחברו רב גדול יותר ממחבר ספר ההוא. ע"כ משם. וכ"ה באקדמות מלין לשו"ת פעול"צ הנדפ"מ.

אחר דעת רבותיהם^ה. ולפיכך גם לדין מצרפין דעת חכמי תימן להכרעת הדין, אף

ה. שעה"ה (י"ד סימן קלו הע' נו). ועיין לעיל כללי מרן השלחן ערוך (סעיף כט). והנה כלל זה הייתי מתחילה תמיה עליו, שהרי התורה ניתנה במדבר ויש לקבל את האמת ממי שאמרו, והעיקר הוא הסתברות הדעת ומשקל דברי הפוסקים זה לעומת זה וכיוצ"ב, ומאי שנא לן מוצאם של הפוסקים אם אשכנזים או ספרדים או תימנים. ויהי אך יצא יצאתי לחפש"י ולא מצאתי מי שדיבר בהאי מימרא להדיא זולת מעט, ונראה שהוא מחמת ריבוי גדריו בכל עניין לגופו, ואציע לפני המעיין את תורת העולה בעניין זה.

כתב הרמ"א בהקדמתו לשלחן ערוך בזה"ל, ועי"ז נתפשטו בספרי הש"ע הרבה דברים שאינן אליבא דהלכתא, לפי דברי החכמים שמימיהם אנו שותים, והם "הפוסקים המפורסמים בבני אשכנז אשר היו לנו תמיד לעינים", ופסקו מהם קמאי דקמאי והם אור זרוע והמרדכי ואשר"י [הרא"ש] וסמ"ג והסמ"ק והגהות מיימון, אשר כולם נבנו על דברי התוס' וחכמי צרפת "אשר אנו מבני בניהם" וכו'. על כן ראיתי לכתוב דעת האחרונים עם המקומות שלא היו נראים לי דבריו בצדו, כדי לעורר התלמידים בכל מקום "שידעו שיש מחלוקת בדבר", ובכל מקום שידעתי שאין המנהג כדבריו אחקרה ואמצאהו אכתוב והכי נהוג ובצדו אשים. ע"כ. ולכי תידוק בדבריו תראה כי מלבד מה שבא לעורר שבשו"ע יש הרבה דינים שלא כמנהגותיהם, הרי שגם יש דינים "שאינן להם מנהג בו" ובכל זאת אינם אליבא דהלכתא לשיטתם כיון שאי"ז כדעת הפוסקים המפורסמים בבני אשכנז אשר נתקבלו עליהם הוראותיהם והם מבני בניהם.

והנה זה אשר מצאתי רק באו"ח כמה מקומות שהרמ"א חולק על הש"ע ואף כתב להקל נגדו שלא במקום מנהג, שכן לא הזכיר שם שכן מנהגם לחזק את פסקו לא בהגותו ולא בדרכי משה, וכ"ז מחמת פסקי חכמיהם כמתבאר. זה יצא ראשונה, בש"ע (סימן פכ סעיף ב) מי רגלים שנבלעו בקרקע אם היו מרטיבין היד אסור לקרות כנגדם. וכתב ע"ז הרמ"א וי"א דאינו אסור רק בטופח ע"מ להטפוח, ויש לסמוך ע"ז. עכ"ל. והמעייין בב"י ובד"מ יראה שהש"ע פסק כהרמב"ם, וחלק עליו הרמ"א ופסק להקל כדעת הטור והרא"ש. וכ"פ המ"ב (ס"ק ד). ובש"ע (סימן קיא סעיף א) כתב צריך לסמוך גאולה לתפלה וכו'. וכתב ע"ז בהגה"ה וי"א הא צריך לסמוך גאולה לתפלה היינו דוקא בחול או ביו"ט אבל בשבת אי"צ וכו', וטוב להחמיר אם לא במקום שצריך לכך. עכ"ל. ובדרכי משה הביא שכ"ה דעת הכל בו האור זרוע הגהות אשר"י ור"ת וכ"מ במהרי"ל. ואף שבב"י הביא דברי ההגהות אשר"י וכתב שאין דבריו נראין, הרמ"א סבר וקיבלו שכ"כ גם שאר חכמיהם כנ"ל. וכ"פ המ"ב (ס"ק ט). וכן בש"ע (סימן קכח סעיף מד) כהן אע"פ שאינו נשוי נושא את כפיו. ובהגה"ה וי"א דאינו נושא כפיו וכו', ונהגו שנושא כפיו אע"פ שאינו נשוי, ומ"מ הרוצה שלא לישא כפיו אין מוחזין בידו וכו'. עכ"ל. והמעייין בב"י יראה שפסק בש"ע כתשובת הרשב"א, דלא כהמרדכי ושבלי הלקט, והביא שם שכתב בבדק הבית שאין לסמוך ע"ד המרדכי. ומ"מ הרמ"א כתב שאפשר לסמוך על סברת המרדכי אף שנהגו להחמיר. עוד תראה בש"ע (סימן קעח סעיף ה) י"א ששבעת המינים טעונים ברכה לאחריהם במקומם, וי"א דדוקא מיני דגן. הוסיף הרמ"א וי"א דוקא פת לבד. ע"כ. ועיין בב"י שהש"ע פסק כהרא"ש והרי"ף, אולם הרמ"א היקל כדעת ההגהות מיימוני שם. ועיין עוד ברמ"א (סימן קסו סעיף ו. סימן

במקום שלא שייך מנהג, וכן בשלא ידוע המנהג:

ו. כל מה שלא נתפרש איסורו בנמרא, הולבין אחר המיקל בו מחבמי ישראל במקום הפסד מרובה, והוא שיש לכל הפחות שני פוסקים שמקילין, דנסכרא יחידית ממש אין יכולת להקל, וכל זה כשאין מנהג ידוע להחמיר:

רסד סעיף א. סימן תנה סעיף ג. סימן תצה סעיף ד. סימן תקב סעיף א. סימן תקו סעיף ב. סימן תקט סעיף א. ותראה שכן הוא.

אחר זמן ראיתי שכתב כיוצא בשו"ת מהרי"ף (סימן נט ד"ה ולא עוד) בזה"ל, כיון דמאן דלא מצרכי תנאי דששים ריבוא הם רבותינו הספרדים אשר כל קהילות הספרדים סומכין עליהם ומימיהם שותין וחיין, הדין נותן דלא שבקינן סברתם ולסמוך על אחרים. ע"כ. וכ"כ בספר הלכה למשה (כלפון) בכללי ההוראה (מערכת א' אות ג), אחד מדרכי ההוראה ללכת בעקבות רבני ספרד האחרונים המפורסמים, והביא שכ"כ בשו"ת ישיב משה (ח"א סימן לד). ע"ש מה שהאריך לבאר בזה. ומבואר מכל הלין מלין, שאע"פ שאין מעיקרא לחקור אחר מוצאו של כל פוסק, מ"מ היכן שנתגלה מחלוקת בין הפוסקים הספרדים לבין הפוסקים האשכנזים, אם מדובר בפוסקים מפורסמים שנתקבל ללכת אחר הוראותיהם, אזי יש לכך משקל בהכרעת ההלכה. ולפי כל זה דברי הגר"מ שטרנבוך בספרו השמיטה כהלכתה (שנת תשס"ז עמ' קלה - קלו), צ"ע.

אח"ז יצא קובץ דברי חפץ וראיתי שם (בגליון ט תשרי תשע"ח, עמ' קמד) להרה"ג איתמר חיים כהן שליט"א שדיבר מזה והעלה כמה סברות וגדרים לכלל זה מלבד משנ"ת, ואעתיק לך לשונו, יתכן לומר כן (שיש לילך אחר הפוסקים הספרדים) דוקא כגון כאשר סברות הפוסקים הספרדים נסמכות על דעת רס"ג או הרי"ף, דאינהו נמי מארייהו דאתרין כנודע. אי נמי כשהן נסמכות על גירסאות תימן בגמרא, או אפילו על גירסאות ספרד שהן קרובות לגירסאות תימן, ובלאו הכי הלא הן גירסאות הרמב"ם שקיבלנו הוראותיו. ומאידך גיסא סברות הפוסקים האשכנזים נסמכות על דעת בעלי התוספות ודומיהם, או על גירסאות אשכנז בגמרא. דבהא ובכל כי האיי גוונא, מסתברא דאילו היה הרמב"ם נשאל על אותו עניין, גם הוא היה מורה כך. וה"ה להכרעות הפוסקים הספרדים הבנויות על כללי ההוראה המקובלים בידינו. אבל מחלוקות התלויות בסברות בעלמא, אין שום טעם לקבל דוקא את הכרעת חכמי הספרדים, אלא יש לנו ללכת אחר הסברות המתקבלות יותר. ע"כ. הנה דעת שפתיו ברור מללו, אלא שמש"כ בסיפא, ע"פ האמור לעיל צריך לומר דהיינו בפוסקים שלא נתקבלו הוראותיהם, אבל פוסקים שנתפרסמו ונתקבלו הוראותיהם מדור לדור בין קהילותיהם, יש לבני קהילתם לנטות בהלכה אחר הכרעתם וכמשנ"ת. וכאמור בריש דברינו שגדרי כלל זה לא ברורים לגמרי, ויש לדון בכל מקום לגופו, אבל מ"מ עצם הכלל נראה שריר וקיים.

ו. שע"ה (או"ח סימן סא הע' עג. אה"ע סימן רו הע' תקיב. סימן רו הע' קפב ד"ה ולעניין).

ז. שע"ה (יו"ד סימן קכו הע' י) בשם תועלות שבסוף הקדמת זבח תודה (אות ו, ז), והביא בשם המגיד משנה (ריש פ"ח מהל' שחיטה) שכתב בהפסד מרובה נהגו על פי פוסק אחד בקולא אחת וכו' ובלבד שיהיה רב מפורסם. ע"ש. ובמש"כ בזבח תודה (סימן טל ס"ק י מד"ה עוד טען והלאה),

ז. כמו בן ברני ממונות, כשיש מחלוקת בין הפוסקים, אין הדיינים מוציאים מן המוחזק, כי יכול למעון קים לי בהמוכים אותי, אם יש לבל הפחות שניים שמוכים, אף שרובם מחייבים אין הולכים בממון אחר הרוב, אם לא במקום שיש מנהג, לא יכול לומר קים לי נגד המנהג^ט:

ה. קיימא לן דאפושי פלוגתא לא מפשינן כשאין הכרה, אלא כל שנוכל לקרב בין הדעות נקרב^ז:

ט. קיימא לן דאין פלוגתא במציאות^א. ומכל מקום מצינו בהרבה מקומות שנראה

ובמה שציין לזה בבארות יצחק שם (ס"ק ד). ועי"ע שע"ה (י"ד סימן קכו הע' ט) מהו השיעור של הפסד מרובה.

ח. עיין שע"ה (ח"מ סימן ריא סעיף לא, וריש הע' קלו).

ט. שע"ה (ח"מ סימן ריא סעיף לא).

י. שע"ה (י"ד סימן קלב הע' מב ד"ה ושמעתי. אה"ע סימן רו הע' קיט ד"ה וגדולה. וסוף הע' רצו). עולת יצחק (ח"א סימן קכה אות ב). וכלל זה ידוע ומפורסם לרוב בכל ספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים, וכך כתבו התוספות בנדה (ח: ד"ה מאן חכמים) אע"ג דתנא בלשון חכמים ניחא ליה לאוקומי כר"א ולא לימא ג' מחלוקת בדבר. ע"כ. וכ"כ הבית יוסף (י"ד ריש סימן רכח) וכל מה שאנו יכולין למעט במחלוקת יש לנו למעט. וכ"ה בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן טז אות נב). יעו"ש.

יא. עולת יצחק (ח"ב סימן סט אות ב ד"ה אמנם). וכן מוכח מהתוספות בנדה (ח. ד"ה מאן, ומהתוס' רבינו פרץ (עירובין יג: ד"ה אלו), וכ"כ הריטב"א (נדה ט. ד"ה או דילמא) שלא נחלקו בטבע ובמציאות. וראיתי להביא כאן כמה מחלוקות שנחלקו בגמרא שנראה שנחלקו במציאות ומיד מבואר שאי"ז מחלוקת במציאות, והפרט יצא ללמד הכלל. זה יצא ראשונה, בגמרא גיטין (ו:): גבי פילגש בגבעה נחלקו האם זכוב מצא לה או נימא מצא לה, ואשכחיה רבי אביתר לאליהו וא"ל הכי אמר קוב"ה אביתר בני כך הוא אומר יונתן בני כך הוא אומר, א"ל ומי איכא ספיקא קמי שמיא, א"ל אלו ואלו דברי אלהים חיים הן זכוב מצא ולא הקפיד נימא מצא והקפיד. וע"ש בהמהרש"א ובמהר"ם שיף מה שביארו איך יתכן שאלו ואלו דא"ח אחר דקאמר שהקפיד רק על הנימא. ובגמרא מגילה (טו:): ת"ר מה ראתה אסתר שזימנה את המן, ומביאה הגמרא שם שתיים עשרה דעות מה הביא את אסתר להזמין את המן. ומסיימת הגמרא, אשכחיה רבה בר אבוח לאליהו א"ל כמאן חזיא אסתר ועבדא הכי, א"ל ככולהו תנאי וככולהו אמוראי. ובגמרא ראש השנה (י:): ר"א אומר בתשרי נברא העולם, רבי יהושע אומר בניסן נברא העולם. והמהרש"ו בפרי עץ חיים (שער השופר פרק ה) ביאר שיש עיבור ולידה, ולא פליגי כי בתשרי היה העיבור ובניסן היה הלידה. ע"ש. ועי"ע גנוזות ותשובות מח"ת (ח"א שער א סימן יג, עמ' נט) מה שישבו בזה חברי ביה"ד בצנעא. ובגמרא סנהדרין (עא). תניא בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות וכו', א"ר יונתן אני ראיתו וישבתי על קברו. ובדברי יואל (עה"ת פ"ר מצורע ד"ה והשתא עמ' תלא,

כאילו נחלקו חז"ל במציאות, ולא היא, אלא הנדון עד כמה היא הקפידא²:

י. בדרך כלל כשכתב הפוסק בלשון "אפשר" הוא משום דלא פסיקא ליה לגמרי, אמנם מצינו פעמים שהדין כך ורק משום דרך ענוה כתב כן³:

שנת תשס"ה) ביאר ע"פ מה שאמר שם רבי יהודה שאם אין קולם של אביו ואימו שוים אינו נעשה בן סורר ומורה, וד"ז לא יכול להיות, א"כ מה שאמר ר' יונתן אני ראיתיו זה משום שכדורו עדיין לא פסקו כר' יהודה. ועי"ע מה שהביאו בזה אם שייך מחלוקת במציאות בשדי חמד (מערכת המ"ם כלל קסד), ובכנסת יעקב (עמ' קמג) להגרי"ח סופר.

יב. הנה בשע"ה (י"ד סימן קלב הע' מב ד"ה ואין) הביא מחלוקת הפוסקים האם בשר צריך חליטה ברותחין, שדעת הרמב"ם להצריך לעשות כן משום דס"ל שאין כל הדם נפלט לגמרי במליחה, וכ"ה מנהגינו. ודעת הרשב"א והר"ן שאין צריך משום דס"ל שהמלח מוציא את כל הדם, ואף שאחר מליחה כדין עדיין נראה שיוצא דם, מ"מ ס"ל שאין זה אלא מוהל אדום ומותר (עיין בב"י סימן סט סע' יט, ובשע"ה שם ס"ח). והנה לכאורה נחלקו במציאות האם יצא כל הדם או לא, והאם מה שנשאר נחשב דם או מוהל. והביא שם (הערה מב ד"ה ואין) שעשו בדיקה ב"מעבדה" ונתברר שגם אחרי מליחה, נמצאים עדיין בדם מקצת "כדוריות אדומות" ואם כן הוא דם ממש. ולכאורה יפלא וכי כל הראשונים שחלקו על הרמב"ם טעו במציאות ח"ו. לכך כתב שם לבאר יסוד, והוא דבאמת אין כאן מחלוקת בקביעת המציאות, אלא מחלוקת הרמב"ם ושאר הראשונים היא עד היכן גזרו חז"ל בזה, ועד כמה ייחשב דם ולא מוהל, ונראה כאילו נחלקו במציאות, ולא היא אלא הנדון עד כמה היא הקפידא. ע"כ. ובזה יובן הרבה מחלוקות כיוצא באלו, וכגון הא דמצינו שנחלקו הפוסקים האם יש בישול אחר בישול בלח (עיין שע"ה או"ח סימן נו ובהע' שם), וכן בדבר גוש המונח בכלי שני נחלקו הפוסקים האם הוי ככלי ראשון ומבשל או דהוי ככלי שני שאינו מבשל (עיין שם סעיף יד). וכן מצינו בחולין (קיא): שנחלקו בדין דגים שעלו בקערה של בשר האם מותר לאוכלם בכותח שיש בה חלב, דעת רב שאסור לפי שנותן טעם הוא, ודעת שמואל שמוותר לפי שנ"ט בר נ"ט הוא. ועל כל אלו וכיוצא בהם שנראה שנחלקו במציאות צריכים אנו למימר שנחלקו עד כמה הקפידה תורה בזה.

יג. הנה בעולת יצחק (ח"ב סימן צח ריש אות ה) ובשע"ה (או"ח סימן סג הע' יב) הביא דברי המשנ"ב (סימן ערב שע"ה צ"ס"ד) שכתב דאף שהמג"א כתב רק בלשון אפשר, מ"מ האחרונים החליטו דין זה. וכן הביא בעולת יצחק (ח"ג סימן קנט אות ב ד"ה ולא) שכתב החפ"ץ חיים בפתיחה להלכות לשוה"ר (באר מים חיים אות ד) מה שלא החלטתי דבר זה וכתבתי בלשון 'אפשר' משום דיש לי צ"ע וכו'. לעומת זה בשע"ה (סימן קי הע' ה) ציין לדברי הש"ך (י"ד סימן רכח ס"ק עו) שכתב דאע"פ שכתב הרא"ש בלשון אפשר, סובר הוא שהדין כן, דלא כהב"ח (שם ר"ס רלד) שכתב ולפי שכתב הרא"ש ואפשר וכו', משמע דמיספקא ליה. וכן בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קז סוד"ה אך) כתב לדיוק מלשון אפשר שהוא ספק. ויעיין בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן טו אות א) שהביא בזה שיטות לכאן ולכאן, היינו ש"א שכשנוקט הפוסק לשון אפשר הדבר ברור לו ורק משום ענוה כתב כן, וי"א דמשום שהדבר ספק בידו כתב כן. אולם ראיתי להגרי"ח סופר בספריו ברית יעקב (סימן יז בהע' עמ' קסד) יחי יוסף (סימן א סוף אות ד עמ' כ) שהכריע בזה וכתב שהסכמת רוב הפוסקים

יא. מצינו לשון "חומרא" אף בדבר שאסור מן הדין, ולפי שכלפי המתירים המקילים נחשבים אלה מחמירים לנגדם, ואין לדון בבגזן זה מן הלשון אלא מנוף העניין י:

יב. כשכותב הפוסק בלשון "צריך" בדרך כלל כוונתו שאינו מן הדין אלא לכתחילה, ומכל מקום אינו בכל מקום, וגם שאינו מוסכם לכולי עלמא, ולכן יש להבין פירושו לפי העניין טו:

יג. כשכותב הפוסק "יש לזהר" או "טוב לזהר" מורה הוא שעיקר דין זה אינו אלא חומרא לכתחילה טז:

יד. אף על פי שלשון "לאו אורח ארעא" או "אין צריך" וכל כיוצא בזה, שייך בדבר שאין בו איסור, מצינו לשון זו אף בדבר שאסור מדינא יז:

טו. לשון "ראוי" שייך במקום שאין איסור יח:

שלשון אפשר הוא לשון ספק, ושכ"ד מרן השו"ע בכמה מקומות, וכל הדיון אם לשון אפשר הוא לשון ענוה, זה רק כשמוכח שברור לפוסק כן ואעפ"כ הוציאה בלשון אפשר, אז יש לדון שמחמת רוב הענוה עשה כן, אבל כל עוד שאין גילוי שברור לו הדבר אין תלות דמשום ענוה כתב כן, אלא פשוט שמשום ספק כתב כן. ועיין שע"ה (שם סימן קיג הע' ז ד"ה ובמנחת. וביד סימן קלא הע' צה). כתב בפעולת צדיק (ח"א סימן קמד) בשם הגגת ורדים (כלל א) שלשון "לכאורה" שזה לקא סלקא דעתך שאינו עומד במסקנא.

יד. שע"ה (י"ד סימן קלב הע' א ד"ה הלכך), שכ"כ השדי חמד (מערכת חי"ת כלל פ), והביא שם בשע"ה ראייה מדנקט המגדל עוז על הגאונים והרמב"ם בדין חליטה לשון "מחמירים" אף שברור שהם אוסרים מדינא. ועיין בשע"ה (סימן קסה הע' גא ד"ה הלא).

טו. טופס כתובות (שער ב אות א ד"ה ודע). שע"ה (י"ד סימן קלה הע' טו. אה"ע סימן רו הע' תקמב ד"ה וכלשון. חו"מ סימן רכא הע' ו). עולת יצחק (ח"ג סימן מו אות יב ד"ה אגב. סימן קלה ד"ה כשכותבים. סימן קצב ד"ה ואולי). ומהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רה אות ג סוד"ה ונראה) כתב דלשון צריך משמע דהוא רק לכתחילה. אולם נחלקו בזה הפוסקים אם לשון "צריך" הוא לעיכובא או רק לכתחילה, והעירו האחרונים שבדברי מרן הבית יוסף מצינו סתירות בזה, כיעויין בשדי חמד (מערכת הצד"י כלל ה), ובמה שהביא החיד"א בספר יעיר און (מערכת צ כלל ו). וע"ע בטופס כתובות (שם). ובשו"ת אוצרות יוסף (ח"א סימן כה). ואגב בכללי התלמוד שבנחלת יוסף (דף יד:). איתא כל צריך הוא מדרבנן, דאי מדאורייתא חייב מיבעי ליה.

טז. עולת יצחק (ח"ג סימן רסט אות א ד"ה ואב, וסימן קמ ריש אות ח).

יז. עולת יצחק (ח"ב סימן רלד אות ז). שולי המעיל (סימן א אות מ ד"ה ומניעת. סימן ו אות צב ד"ה איתא). אגדתא דפסחא פע"ח (אות ס ד"ה ואף).

יח. שע"ה (י"ד סימן קסא הע' יג. חו"מ סימן רכא הע' ו). ועיין כף החיים (י"ד סימן פו אות נה).

טז. האם לשון "לא" משמעותו חומרא או איסור מדינא יט:

יז. מצינו לשון "אסור" בדבר שאינו אלא חומרא וחסידות?:

יח. מצינו לפרקים רחוקים לשון "חייב" או "חובה" בדבר שאינו מן הדין כא:

יט. כשכותב הפוסק "אין להקל" לשונו מורה שהוא רק חומרא בעלמא, ונפקא מינה שבצירוף איזה סניף יש להקל כב:

כ. מצינו לשון "אין" שמתפרש רק לכתחילה כג:

כא. כשכותב הפוסק בלשון "יכול" או "יכולים" פירושו אפילו לכתחילה כד:

כב. כשכותב הפוסק בלשון "אבל" משמע שזוהי הסברא שהוא חפץ בה כה:

יט. שע"ה (י"ד סימן רג הע' ט).

כ. עולת יצחק (ח"א סימן קמז סוף אות ד. ח"ב סימן צב אות ג ד"ה ובעיקר. סימן רלד אות ז ד"ה ודע). שולי המעיל (סימן א שם). וכיעוויין בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן טז אות יב). וכן נזכר במגיד משנה (פ"ד מהלכות מאכלות אסורות הלכה יב).

כא. שע"ה (או"ח סימן כה הע' כד. סימן נז הע' טז. סימן סד הע' לא).

כב. שע"ה (י"ד סימן קנא הע' ט ד"ה ובבארות).

כג. עולת יצחק (ח"ב סימן רלד אות ז ד"ה ודע). שע"ה (י"ד סימן קסא הע' יג). שכן מצינו למהרי"ץ בדיני ברכת הלבנה בשם אהל יעקב דזה שכתב השלחן ערוך (סימן תכו סעיף ד) "אין" מברכין עליה עד שיעברו ד' ימים, אינו אלא לכתחילה. וכ"כ בשו"ת פעולת צדיק (ח"א ריש סימן עט) לדייק בלשון הרמב"ם בכמה מקומות. ע"ש.

כד. שע"ה (או"ח סימן סג הע' יב ד"ה תשובה. סימן קיט הע' ה). וכהא דאיתא בשלחן ערוך (סימן קפב סעיף ו) יכולין לתקן כוס פגום ע"י שיוסיפו לו מעט יין וכו', וכתב באליה רבה (סימן רעא סוף אות כג) דמשמע מזה דאפילו בדאפשר לו לברך על כוס שאינו פגום. יעו"ש. וכן בבארות יצחק (הלכות לולב ריש ס"ק רפה) הביא ראיות בנידון דהתם דלשון יכולים דנקט שם הכס"מ היינו אפילו לכתחילה. ע"ש. ועי"ע בעולת יצחק (ח"ג סימן קפה אות ב ד"ה ועיינתי) עוד ראייה לזה.

כה. שע"ה (י"ד סימן קלו ריש הע' כה). עולת יצחק (ח"ב סימן נג אות ב ד"ה ודרשתי). ומהרי"ץ בפעולת צדיק (ח"ב סימן עב אות ד) הביא כלל זה בשם הרדב"ז (סימן קצח), ושכ"ג (סימן שך), והוסיף, וכבר ראיתי חד מרבנן שחלק ע"ז, דאשכחן הכי טובא בלשון אבל חכף ומיד חוזר בו אותו המחבר או חולק עליו. ואין זו השגה כלל, כי הרדב"ז לא אמר כן אלא כשלא גילה דעתו אותו הפוסק להיכן נוטה, אבל כשחלק אח"כ עליו פשיטא דאין כלל זה אמור. עכ"ל. אולם השתילי זיתים (בכללים בדרכי הפסק) הוקשה לו על זה, מכמה מקומות בב"י דנקט באחת הדעות בלשון אבל, ואעפ"כ בשו"ע לא פסק כאותה סברא. ולכך פירש, דכשכותב הפוסק אבל היינו שזו הסברא שחפץ בה, אבל לא פסק כמותו. ע"כ. ובהע' על שת"ז הנדפס מחדש (הוצ' מכון שת"ז, אות פה ד"ה נראה) כתב שהביין כן מדנקט השכ"ג לשון "חפץ" ולא לשון פוסק. ושכיו"ב כתב

כג. דעת מהרי"ץ שלשון "בשר" משמעותו בדיעבד, אלא אם כן יש גילוי בהיפך שאז משמעותו לכתחילה י:

כד. פעמים שהפוסק נוקט בלשון דמשתמע בדיעבד, ולא דוקא אלא הוא הדין לכתחילה י:

כה. במקום שכתב הפוסק "פטור" היינו פטור אבל אסור, ומכל מקום מצינו בכמה דוכתי שהוא לאו דוקא אלא מותר י:

מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רז). ע"ש. ואחז"מ לעד"נ שעדיין קשה לפרש כדברי השת"ז, דלמאי נפק"מ אם חפץ בסברא זו או לא, אחר שאינה להלכה כלל, אפילו לא בשעת הדחק שא"כ היה לו להביא סברתם בשו"ע לפחות בלשון י"א וכדו', ומש"כ שכיו"ב כתב בפעו"צ ח"ג סימן רז יש לדחות כיעו"ש דהתם עכ"פ העלה סברתו בשו"ע ואיכא נפק"מ בהא דחפץ בו לסמוך עליו בשעה"ד, והיותר נראה בעיניי שחפץ בה היינו לפסוק כמותה למסקנא. ואת הקושיות מכמה מקומות בב"י שהוקשה לשת"ז, לכאורה יש ליישב, כמ"ש מהרי"ץ ליישב דברי אותו חד מרבנן.

וביישוב מהרי"ץ נראה לבאר, שהרי לשון אבל אפשר גם לפרש דנקיט לה רק להורות שסברא זו היפך דעת החולקים וכדבר המצוי בלשון בני אדם שנוקטים בלשון אבל להפריד בין שתי דברים הסותרים, ומהיכי תימא שזו הסברא שחפץ בה להלכה. לכך יש לחלק, דהיכא שגילה הפוסק אח"כ את דעתו אחרת מסברא זו וחלק עליה, אה"נ בלשון אבל מונח שרק בא להפריד דברו משיטות החולקים, אבל היכא דמייתי להסברא בלשון אבל בלא לגלות דעתו ההיפך יש לומר דנקט הכי כדי לאפוקי מדעת החולקים להלכה. וכיו"ב ראיתי שכתב השדי חמד (כללי הפוסקים סימן טז שלהי אות נד) בשם הפמ"ג בדעת מרן והרמ"א, דמשמע מדבריו דתרווייהו בעינן, שמביאים הסברא באחרונה וגם בלשון אבל. ע"ש. וא"כ ה"ה נימא היכא דבב"י נקט להסברא בלשון אבל, ובש"ע לא פסק כמותו, דהיינו נמי לא בא בלשונו זה אלא להפריד ולחלק דברו משיטות החולקים. אי נמי י"ל שחזר בו בש"ע ממש"כ בב"י, וכדאשכחנא בכמה דוכתי. עיין לעיל כללי מרן הש"ע (סעיף י). ועי"ע בנוה צדיק על פעו"צ שם (אות ט). ובבנין משה (ח"ג פרק מ הע' יד ד"ה ומצד. וח"ד פרק עג הע' נב). ועי"ע בזה בנר יהודה (סימן ו אות ד, עמ' קג).

כו. בארות יצחק (הל' לולב ס"ק ה, וס"ק יח עמ' קמו - קמז). שולי המעיל (סימן ג אות מד). עולת יצחק (ח"ג סימן קנא אות ח ד"ה טוב). ובבארות יצחק שם דייק דעת מהרי"ץ בזה מתשובתו בפעו"צ (ח"ב סימן פה). יעו"ש. וכן יעויין בזבח תודה (סימן כד ס"ק ה ד"ה ודע) דכתב בנידון דהתם דכשרה דקתני לאו דוקא בדיעבד אלא ה"ה לכתחילה. ועי"ע שדי חמד (מערכת הכ"ף כלל מט) מה שציין ודן בזה.

כז. שע"ה (י"ד סימן קלז הע' י).

כח. שע"ה (י"ד סימן קמה הע' מב. סימן קסז סוף הע' נד).

כו. כשכותב הפוסק בלשון "וכן" בדרך כלל בוונתו להשוותו עם הדין הקודם לנמרי, ומכל מקום אשבחן וכן בלשון מרן שאינו דומה ממש לראשון אלא רק באיזה דבר כ"ט:

כו. כשכותב הפוסק בלשון "כגון" אין הכרח שזה רק דוגמא ויש כמות זה, אלא פעמים זה רק זה ל':

כה. הדבר מצוי בהרבה מספרי החכמים עמוקי התבונה, שאין קולמוסם מוכשר להביע עוצם הגיני ליבם, או מפני שאינם נותנים לב ללשון רק לעצם העניין, ולכך יש מקומות שאין לדייק בלשונם שאינו מלוטש ומצוחצח כל הצורך לא:

כז. פעמים שיש לומר אילו ראה הפוסק האחרון דברי הקדמון היה חוזר בו, והכל לפי העניין לב:

כט. שע"ה (יו"ד סימן קמה הע' לב). וכ"כ השתילי זיתים בהקדמתו (כללים בדרכי הפסק ד"ה לשון). וכ"כ בשו"ת פעולת צדיק בכמה מקומות, כמו שציין לזה בנוה צדיק (ח"ב סימן קעו אות א), אלא ששם העיר מהרי"ץ דאשכחן בלשון מרן לשון וכן שאינו דומה לראשון. ע"ש. ובשערי יצחק (ה'תשפ"א פר' שלח לך, עמ' ז). ואגב לגבי לשון כיוצא, ראה להרמב"ם בפיה"מ (שבת פ"א סוף מ"ד) דדרך התנא לנקוט לשון 'כיוצא' בדבר שאינו דומה לדין הקודם לגמרי.

ל. שע"ה (יו"ד סימן רב הע' כב ד"ה ברם. אה"ע סימן רז הע' פב). עולת יצחק (ח"א סימן מג אות א). יעו"ש כמה דוגמאות בזה. ומ"מ בדרך כלל לשון כגון הוא כפשוטו ומורה דהוא רק דוגמא ויש עוד כמות זה, כהא דכתב מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן קעד). אבל כיון דאשכחן נמי בגוונא אחרינא. יש ללכת בכל מקום אחר הבנת העניין [שם]. ועיין שדי חמד (מערכת כ"ף כלל ז).

לא. עולת יצחק (ח"א סימן מג אות א ד"ה א'). וכיוצא בזה הביא בשע"ה (יו"ד סימן קלד הע' ט ד"ה ובחכמת) בשם הבית יוסף בהלכות נדרים (סימן רכח סעיף ה בהוצ' שירת דבורה) שכתב ואע"פ שפשט הלשון [בירושלמי] מורה על פירוש הריב"ש, כיון שהענין אינו מתיישב לפירושו "מוטב לדחוק הלשון ולכוונו עם העניין", ולשון הירושלמי משונה לפעמים וכל שכן בדבר פשוט שהוא סומך על המבין. עכ"ל. ועיין בנפלאות מתורתך (פר' בלק עה"פ "כן בנות צלפחד דוברות" עמ' רלו).

לב. עולת יצחק (ח"א סימן קיג ד"ה ובעיניי. ח"ג סימן י אות א ד"ה הנה, וסימן יא אות ג ד"ה ולענ"ד). ויסוד כלל זה הוא מדברי הרמ"א (ח"ו"מ סימן כה ס"ב) שכתב, כל מקום שדברי הראשונים כתובים על ספר והם מפורסמים והפוסקים האחרונים חולקים עליהם כמו שלפעמים הפוסקים חולקים על הגאונים, הולכים אחר האחרונים דהלכה ככתראי מאביי ורבא ואילך. אבל אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרונו על ספר, ונמצאו אחרים חולקים עליו, אין צריכים לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו דברי הגאון ואי הוי שמיע להו הדרי בהו. ע"כ. ועל כלל זה סמכו כל גדולי האחרונים, כיעויין בכנסת הגדולה (יו"ד סימן לח הגב"י אות נ. ובכללי הפוסקים אות מד). ובשו"ת סמיכה לחיים (סימן ט דף נה סוף ע"ד). ובשו"ת רב פעלים (ח"א או"ח סימן כה ד"ה גס).

פ. לא אמרינן מדנפשינן לא פלוג רבנן, בלא ראייה מדברי חז"ל בעצמם לג:

פא. שעת הדחק כדיעבד דמי, ויש אומרים דשעת הדחק עדיף מדיעבד לז:

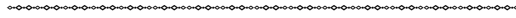
ובשו"ת הסבא קדישא (אה"ע סימן כז, דף קטז ע"א) כתב, בהגלות לנו דברי הראשונים הדבר ברור שדברי האחרונים דלא סבירא להו הכי לא יעמדו, ואפילו בסוג ספק אינו נכנס. עכ"ל. ועיין באורך מה שציין לזה בספר ברית יעקב (סימן ב אות יג, דף נג ע"א). וכן בספרו תפארת יצחק סימן טז, עמ' מו). ובאמת שיש לדון בכל מקום לפי ענינו האם האחרון החולק ראה דברי הראשון או לא, דפעמים ראהו ומ"מ לא הזכירו מפני שכבר הזכיר דברי סיעתו וכדו', ופעמים ראהו והזכירו במקום אחר או בענין אחר, ודבר זה מונח לשיקול חכמת המעיין. ובגדר כלל זה כתב הגר"ח פלאגי' בספרו גנזי חיים (מערכת קים לי אות יא) שאין לומר כן רק היכא שיש הסתברות שאילו היה רואה האחרון דברי קודמו היה חוזר בו, כגון שהוא מהראשונים שלא נתגלה חולק מהם בדבר, או אפילו אם דברי קודמו הוא מהאחרונים, אלא שיש בדבריו ראיות ברורות להשיב ע"ד האחרון שחלק עליו (וניכר שלא ידע מראיות אלו. נ"ס). אבל כאשר דברי קודמו הוא מהאחרונים ויש להשיב על דבריו כאשר השיב בראיות הרב האחרון החולק עליו בלתי ראות דבריו, אז י"ל דאפילו היה רואה אותו היה חולק עמו. ואם אין הכרעה בראיות לשום אחד מהצדדים, הדבר תלוי שאם הרב האחרון בר הכי לחלוק על דברי קודמו, י"ל דאפילו אם הוה שמיע ליה לא הוה הדר ביה, וגם י"ל שאולי אי הוה שמיע ליה הוה הדר ביה, כיון שאין הכרעה מוכרחת להרב החולק אפשר שהיה מבטל דעתו לדברי קודמו, כדמצינו לכמה אחרונים שביטלו דעתם מפני דעת אחרון בזמנו שקדמו, והכל לפי ראות עיני הדיין בדברים אלו וכיוצא באלו. עכת"ד. ועיין בספר טהרת המים (בשיורי טהרה מערכת הקו"ף אות מו). ויש להוסיף, דפעמים אף אמרינן אילו ראה הפוסק דברי הבאים אחריו שמא היה חוזר בו, כגון שרק בדורות שאחריו נולדה מחלוקת בדבר, כיעויין בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' מסעי, עמ' טו), ובקובץ דברי חפץ (גליון יג תש"פ, עמ' מא).

לג. שע"ה (או"ח סימן צד הע' מו). עולת יצחק (ח"ב סימן מו ריש אות ד). ועיין ביאור הלכה (סימן ערה ד"ה ואפילו) שהביא בשם הט"ז (שם ס"ק א) חילוק מתי אמרו חז"ל לא פלוג, ומתי לא.

לד. שע"ה (יו"ד סימן קלא הע' כד ד"ה והמאירי. סימן קלג הע' ב ד"ה ושמעתי. סימן קלו הע' כג ד"ה ובשעת. אה"ע סימן רו הע' עג ד"ה והא). והשתילי זיתים (בכללים) נקט דשעת הדוחק כדיעבד דמי. ובהערות על השת"ז הנד"מ (שם אות קי) כתב שאין כן דעת הרמב"ם וש"פ. ולא ציין מראה מקום, אלא שאם אין כן דעת הרמב"ם, יש להעיר מזה על מש"כ בשע"ה שם לפרש בדברי הרמב"ם דשעת הדחק כדיעבד. וצ"ע. ומצאתי בקובץ בית הלל (גיליון מד עמ' קעה) שדן בענין זה וכיון שאינו מצוי כ"כ אעתיק תורף דבריו בשינוי קצת לפענ"ד. ראשית הביא דמהירושלמי (מעשר שני פ"ב הלכה ג) גבי הא דתנינן התם כל שאמרו בדמאי מחללין, בודאי אם עבר וחיללן מחוללין. מוכח דדיעבד עדיף משעת הדוחק. ע"ש. ורש"י בגיטין (יט. ד"ה לסמוך עליו) כתב דשעת הדחק כדיעבד. וכן הבית יוסף (סימן נח סעיף ד) הביא דעת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש דשעת הדחק כדיעבד. ע"ש. וכן פסק בשלחן ערוך (שם). וכן מוכח מהשלחן ערוך (סימן פט ס"ח) כמו שביארו בביאור הלכה (בסעיף א ד"ה ואם). וכ"כ הט"ז (יו"ד סימן צא סוס"ק ב) בשם הת"ח. וכ"כ הקצות החושן (סו"ס יג). אולם הרשב"א בברכות (ח: ד"ה לענין פסק) כתב דשעת הדחק עדיף מדיעבד.

זב. כשמוכא בראשונים שני תירוצים לקושיה, או שני מעמים לדין, בדרך כלל זה מפני דלא ניהא בראשון ולבן השני עיקר לה:

זג. מצינו בהרבה מקומות שהרמ"א בדרכי משה העיר על הכית יוסף, ובהנהותיו שתק ולא חלק על השלחן ערוך משום שחזר בו ממה שכתב בדרכי משה לו:

וכן מהרא"ש (סוכה פ"ג סימן יד) גופיה שכתב בזה"ל. אלא כל הני פסולי מסרן הכתוב לחכמים והם אמרו "שלא בשעת הדחק אפילו בדיעבד לא יצא כדי שיזהרו ישראל במצות אבל במקום הדחק הכשירום כיון שא"א בענין אחר מברכין עליהם". ע"כ. מוכח דשעת הדחק עדיף מדיעבד. וסיים שם עלה דמילתא דמוכח מדברי הפוסקים שהכל לפי הענין ולא בחדא מחתא מחתינהו, וכמ"ש הרא"ש שדבר זה מסור לחכמים, ופעמים השוו שעה"ד לדיעבד ופעמים הקילו בשעה"ד יותר מדיעבד. עכת"ד.

כתב השלחן ערוך (סימן תקיז סעיף ב) דדבר שאדם רגיל לעשותו באיסור, אינו חשוב כדיעבד. וכ"כ המשנ"ב (סימן נח ס"ק יט) אהא דכתב הש"ע דאם קרא ק"ש משעלה עמוה"ש יצא בדיעבד. שדוק באקראי בעלמא דהיינו פעם אחת בחודש, אבל אם הוא רגיל לעשות כן אמרו חכמים שאפילו בדיעבד לא יצא. וסיים המשנ"ב מיהו אם שעת הדחק הוא אפילו רגיל טובא שרי דמאי הו"ל למיעבד. ע"כ. ועכ"פ נראה שאין מדברי המשנ"ב ראייה דשעת הדחק עדיף מדיעבד, דשאני התם דרגיל בכך ומזולזל בדברי חכמים החמירו עליו גם בדיעבד, משא"כ בשעת הדחק דמאי הו"ל למיעבד כנ"ל בדברי הרא"ש.

כתב השתילי זיתים (שם) כל דבר שיש בו טורח חשיב כדיעבד. וכ"כ מהרי"ץ בפעולת צדיק (ח"א סו"ס קט), אלא שהוסיף טורח "גדול". עוד הביא שם השת"ז שכל דבר שאין לו תקנה, חשיב דיעבד. וכן באיסורין, כל דבר שאי אפשר להתברר, חשיב דיעבד.

לה. עולת יצחק (ח"א סימן קיא אות ב). וכ"כ בשערי יצחק (התש"ע פר' נשא, עמ' קנח), כשאומרים שני תירוצים או שני פירושים, זה או מפני שהפירוש השני טוב לפחות כמו הראשון, או מחמת שיש איזה קושי בפירוש הראשון ולכן אומרים פירוש שני, אבל אם הפירוש השני חלש לא היו מביאים אותו בסוף. ע"כ. וכע"ז כתב בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קכג), מדברי הש"ך (יו"ד ריש סימן קעב) יש ללמוד דכשכותב הפוסק שני טעמים לפסק דין אפשר דאפילו מחד טעמא יספיק לפסוק כן. אבל הרדב"ז (ח"ד סו"ס ע) כתב דכשהפוסק כותב שני טעמים הוא משום דלא הספיק לו להחליט הפסק מחד טעמא וזולתי בצירוף שני הטעמים. ובנוה צדיק (שם אות א) העיר שבתשובה אחרת (שם סימן קפ אות ב ד"ה ולגבי) נקט מהרי"ץ כהרדב"ז, וגם כאן הביאו בלשון אבל דמורה שזהו הסברא שחפץ בה (כדלעיל סעיף כב). ועיין בפעולת צדיק (שם סימן קכו סוד"ה ונלע"ד). ועי"ע ביד מלאכי (בכללי רש"י ותוספות אות כד) שהביא מחלוקת בזה. וכן בשדי חמד (כללי הפוסקים סימן טז אות ט) מה שהביא בזה ונשאר אצלו הדבר בספק.

לו. עולת יצחק (ח"ב סימן קמה אות ב ד"ה והנה. ח"ג סימן רסט אות א ד"ה ואם). כיעו"ש, וכן בש"ך (יו"ד סימן צט ס"ק טו, וחור"מ סימן מג ס"ק מה), ובשו"ת נודע ביהודה קמא (אהע"ז ריש סימן פו), ובחיי אדם (הלכות שבת כלל סט בנשמת אדם סוף אות א), ובשדי חמד (כללי הפוסקים סימן יד סוף אות

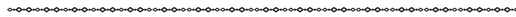
ד. דרך הרמ"א שבמקום שאין הוכחה מפורשת שמרן חולק על סברתו לא הביאה בלשון יש אומרים לז, ומכל מקום פעמים גם כשהולק על מרן אע"פ כן לא כותב בלשון יש אומרים לח, ופעמים גם כשלא חולק על מרן כותב בלשון יש אומרים לט:

ה. דרך הגר"א בכמה מקומות בביאורו לשלחן ערוך ליתן מעם מעצמו, אף שאינו מתיישב לשיטת מרן מ:

ו. דרך הגר"א בביאורו שמה שצויין כבאר הגולה שחיבר זקינו הר"מ רבקה, לא מזכיר בביאורו, שאינו אלא מוסיף על מה שלא הזכיר זקינו מא:

ז. האם שייך מחלוקת בדבר שהוא הלכה למשה מסיני מב:

ח. מצינו שאפילו בדברים שהם הלכה למשה מסיני, מכל מקום יש בהם מעם וסברא מג:

ה ד"ה ואם, ובשער הציון למשנ"ב (סימן סדר ס"ק ט). ובכלל בהאי כללא, דכל היכא דשתיק הרמ"א לדברי מרן שמע מינה דסובר כמותו, הביא בשם בצלאל (סימן לח) שכן הדבר מוסכם בפי כל הפוסקים הן גאוני אשכנז הן גאוני ספרד. יעו"ש.

לז. בארות יצחק (הל' יו"ט ס"ק קסג. הל' גדה סימן ב ס"ק א). שע"ה (יו"ד סימן קסב הע' פד. סימן קסד הע' לח ד"ה ובבן).

לח. בארות יצחק (הל' גדה סימן א ס"ק ג ד"ה בנדה). שע"ה (יו"ד סימן קלו הע' נו ד"ה ובפרט). וכ"כ בפעולת צדיק (ח"ג סימן קצט ד"ה ואח"כ). וע"ש נוה צדיק (הע' ו).

לט. שע"ה (יו"ד סימן קלח הע' י ד"ה וראיתי). וכ"כ מהרי"ץ בביאוריו על הש"ע חו"מ (סימן יב ס"ק כו). ועיין בארות חיים על פסקי מהרי"ץ שם (ס"ק תעו). ובשדי חמד כללי הפוסקים (סימן יד אות ב, ג).

כתב במשנה ברורה (סימן תצח ס"ק מז. וסימן תקיא ס"ק לז) דפעמים הרמ"א חולק על השלחן ערוך ולא מגיה על זה, משום שסמך על מה שכתב במקום אחר, אפילו בחלק אחר מד' חלקי הש"ע.

מ. עולת יצחק (ח"ב סימן קמה אות ה ד"ה ומזה).

מא. שע"ה (יו"ד סימן קעג הע' יט ד"ה אגב).

מב. שע"ה (חו"מ סימן רכג הע' ה). ועיין בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן ה) תשובה על מש"כ הרמב"ן דדבר שהוא הלכה למשה מסיני דברי סופרים קרינן ליה. ובנוה צדיק (שם אות ב). ובחידושי דינים שבסוף שו"ת חן טוב (אות צח, בנדפ"מ) הביא בזה מחלוקת. ע"ש. ובזבח תורה (סימן כג סו"ק יא. וסימן כט ס"ק א ד"ה וכל). ועי"ע יד מלאכי (כללי הה"א אות רכו).

מג. עולת יצחק (ח"א סימן קלה אות א ד"ה ועוד). שע"ה (יו"ד סימן קסה הע' כא).

פ. אין לנו אלא דברי הפוסקים שמפיהם אנו חיים, ואין לנו לחדש ולגזור גזירות מדעתנו בדבר שלא גזרו בו חז"ל מד:

מ. תקנות וגזירות חכמינו ז"ל עומדות לעד לעולם, אפילו היבא דלא שייך מעם התקנה בזמנינו, משום שדרכם שלא לנגלות לנו אלא את המעם הפשטי, אבל העיקר הוא במעמים נסתרים על דרך הסוד שאינם מתבטלים עד עולם מה:

מא. בכל הלכה ודין שקבעו חז"ל לפי המציאות בחוקי המבצע, אע"פ שבדורות האלו החוקרים טוענים לפי בדיקותיהם שהמציאות היא אחרת, מכל מקום הדבר פשוט שלא תשתנה ההלכה עקב זאת, והדבר נשאר כפי שקבעו חז"ל, שהם אמת וכל

מד. עולת יצחק (ח"ב סימן קיד). שע"ה (יו"ד סימן קלא הע' ט). שכ"כ בשו"ת רב פעלים (ח"א בהשמטה שבתחילת הספר). אולם ראה בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן יד) שהביא דברי הפוסקים בזה, וסיים ומיהו רשאי חכם לגזור בעירו ובקהלו, מה שייראה בעיניו לגזור פרצת הדור, כמ"ש הרמב"ם בהקדמת הי"ד. ע"ש. וכמו"כ כתב בעולת יצחק שם להחמיר בטלטול מאורר בשבת מחשש שיבואו לידי מכשול, וביאר שכל מה שאין לנו לגזור גזירות מדעתנו, זהו רק בדברים הרחוקים קצת מליכשל בהם, אבל בדבר המצוי מאוד שנשלים בו על חכמי הדור לחוש ולאוסרו. וכיצ"ב כתב בשע"ה (יו"ד סימן קלו סוף הע' יא) להחמיר גם בכלי זכוכית, לעשות כלים נפרדים לבשר וכלים נפרדים לחלב, אף דקי"ל שאינם בולעים, מפני שמצוי דבר יום ביומו ומשעה לשעה, שמשמשים בהם פעם לבשר ופעם ולחלב, ושכיח טובא שידבקו שיירי שומן או חלב עליהם, ולא נותנים לב לדקדק היטב ולעיין בכל מקום ומקום כשמנקים אותם. ועל פירצה מצויה כזאת, לא שייך לומר שזו גזירה חדשה מדעתנו שלא גזרו חז"ל. יעו"ש.

מה. בארות יצחק (הלכות קריאת ס"ת ס"ק נ דף תצז). שע"ה (או"ח סימן סג הע' ט. יו"ד סימן קמו סעיף טו). עולת יצחק (ח"ב סימן קיד. ח"ג סימן לא אות ג, וסימן רכג אות א, וסימן רסו אות ד ד"ה גם). שכן ידוע בשם הארי"י והגר"א (כמובא בספר פאת השלחן הלכות ארץ ישראל סימן ב ס"ק לב גבי משקין שנתגלו). וכ"כ בערוך השלחן (יו"ד סימן קטו סעיף ו) בענין חלב עכו"ם, כך מקובלני שכל גזירת חכמים לבד טעמם הנגלה, יש עוד הרבה טעמים כמוסים שלא גילו אותם. ע"כ. וכן הביא בשו"ת דברי יציב (או"ח ס"ו כז) בשם הברוך טעם, שקיבל איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה, דאיסור חלב עכו"ם מטעם חשש עירוב חלב טמא, זה הטעם גילו חכמים רק לפני העולם, אבל יש טעם כמוס בדבר. וכ"כ בענין זה בדרשות חתם סופר (ח"א דף פא ע"א). ע"ש. וכ"כ בשם הגר"א במשך חכמה פר' בא (שמות יב, ב). וראה בקובץ דברי חפץ (גליון א תשרי תשע"ד עמ' נה והלאה) מה שהאריך להביא מכל שיטות הפוסקים בענין חלב עכו"ם. ועיי"ע בפתיחה לשו"ת תשובה מאהבה. וכן עיין בעול"י (סימן פא ריש אות ד) שיש חילוק בין תקנה לגזירה. ועוד שם (בסימן ער אות ד ד"ה ונדון) דכתב שיש כמה עניינים שמקילין בהם היום משום שאין הטעם שייך, וזאת משום שלא נאמרו בלשון גזירה או תקנה. יעו"ש. שו"ר להרב דוד מחפוד שליט"א שהביא בקובץ דברי חפץ (גליון י ניסן תשע"ח, עמ' רנד) לדון בענין זה ושם העלה כמה דוגמאות וחילוקים ע"פ דברי הראשונים. ע"ש ומשם בארה.

דבריהם אמת, רוח ה' דיבר בם, ולא יפול מדבריהם ארצה, ואם ריק הוא ממנו הוא ריק. ומי שחושב היפך דבריהם, אין זה אלא סרך מינות, ואחריתה מי ישורנה מו':

מו. שע"ה (יו"ד סימן קלה הע' יב). ושם איירי גבי תולעים הגדלים בפירות וירקות אחרי שנתלשו מן העץ שהתירום חז"ל, אע"פ שהיום החוקרים טוענים שהם נכנסים מבחוץ ע"י אמן, מ"מ ההלכה שקבעו חז"ל לא תשתנה לעולם. יעו"ש. והנה כיו"ב האריכו ודנו הפוסקים בענין הריגת כינים בשבת שחז"ל התירו הריגתם כמבואר בשבת (יב). ונפסק בשו"ע (סימן שטז סעיף יט) מטעם שאינן פריץ ורביץ ובעינין דומיא דאילים מאדמים שהיו במשכן שהם פריץ ורביץ. והיום טוענים החוקרים שהם פריץ ורביץ וכדחזינן שיש להם ביצים ויוצא מהם כינים, ומחמת כן יש שכתבו לאסור הריגת כינים בשבת ע"פ מיני חילוקים, ויש שהודו להיתר הריגתן אבל מטעמא אחרינא והחזיקו את חז"ל הקדושים לטועים בטעם הדבר, עיין מנוח"א (ה"ג עמ' צב, ובמילואים שם עמ' תנא והלאה), וגיליון אליבא דהלכתא (גיליון ס סיון – תמוז תשע"ב, עמ' לח ואילך). אולם על פי האמור למעלה בדברי מו"ר שליט"א אין בדברי הטוענים הללו ממש. וכבר קם בנו של מו"ר המשבי"ר ברא כרעיה דאבוח וכגבר אזר חלציו ולפני מלכים יתייצב להשיב על דבריהם כיד ה' הטובה עליו בספרו הבהיר בארות משה על פסקי מהרי"ץ (הלכות שבת, במילואים שבסופו סימן סט) ושם העמיק חקר להעמיד את דברי חז"ל הקדושים נגד חכמי הטבע. יעו"ש בעיקר מאות ט והלאה ובכל מה שציין בזה. ושניות בדברי סופרים בספרו בנין משה (ה"ד פרק עז הע' ח עמ' תצט). ע"ש. ובדברי מו"ר שליט"א בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' בחוקותי, ובפר' בהעלותך בסופו, וה'תש"פ פר' מסעי). ועי"ע בילקוט מפרשים שבש"ס מתיבתא (הוצ' עז והדר, פסחים צד:). שו"ר שיצא ספר מיוחד במינו על ענין זה ונקרא 'חיים באמונתם', ושם הביא באריכות ובהיקף את כל דברי חכמי הדורות. יעו"ש.

וראה ראיתי להוסיף מה שכתוב אצלי בענין מעלת דברי חז"ל הקדושים, וחזי לאצטרופי לחיזוק האמונה בדבריהם אף נגד חכמי הטבע. כתב הרמב"ן (בב"א יב:) אהא דאיתא מיום שחרב ביהמ"ק אע"פ שניטלה נבואה מן הנביאים מן החכמים לא ניטלה וכו', וז"ל, אע"פ שנטלה נבואת הנביאים שהוא המראה והחזון, נבואת החכמים שהיא בדרך החכמה לא נטלה, אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם. וכ"כ שם הריטב"א, ניתנה לחכמים פירושו, ששיגו בשכלם דברים הרבה שאין בכח השכל הטבעי להשיגם. עכ"ל. ועל מצוות לא תסור וגו' (דברים יז, יא) כתב הרמב"ן, ענינו אפילו תחשוב בליבך שהם טועים והדבר פשוט בעיניך תעשה כמצוותם וכו', שעל משמעות דעתם נתן לי התורה אפילו יטעו וכו', כי רוח השם על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו, לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול. עכ"ל בקיצור. וכ"כ שם בשפתי חכמים. ועי"ע בארוכה בדרשות הר"ן (דרוש ג, ה, ז, יא), ובחינוך (מצוה תצו). ובנפש החיים (שער ד פרק כ). ונתיבות עולם למהר"ל (נתיב התורה פרק י"א), ובספרו גור אריה (פרשת שופטים) עה"פ לא תסור וגו'.

והנה בגדולה מזאת מצינו שאף כוחות הטבע כפופים להוראת חכמי התורה. במתני' נדה (מד:) מבואר שפחותה מבת ג' שנים אם נבעלה בתוליה חזורין, ולכן אין ביאתה חשובה ביאה לענין קידושין. ובירושלמי (כתובות פ"א סוף ה"ב, ובנדרים פ"ו סוף ה"ח) אמר ר' אבין אקרא לאלהים

עליון לאל גומר עלי (תהילים נו, ג), בת שלש שנים ויום אחד, ונמלכים בית דין לעברו, הבתולין חוזרין ואם לאו אין הבתולין חוזרין. פירוש, כגון תינוקת שבסוף חודש אדר נעשית בת ג' שנים, ונבעלה אחר שנעשית בת ג' שנים, ונמלכו בי"ד לעבר את השנה, בתוליה חוזרין עד סוף אדר שני, כיון שרק אז תיעשה בת ג', ואם לא יעברו בי"ד את השנה לא יחזרו בתוליה, כיון שכבר נעשתה בת ג' שנים. ומבואר כאן דבר פלא, שלפי הכרעת החכמים בדיני התורה, נקבע המציאות בעניני הטבע, וכל הטבע משתנה כפי הכרעת חכמים. וכך כותב הפני משה על הירושלמי שם (כתובות) הקב"ה מסכים עם בי"ד של מטה, שאם היא כבר בת ג' ונמלכים הבי"ד לעבר השנה, הבתולין חוזרין אצלה לאחר שנבעלה, שאף הטבע מסכמת עליהן ע"י גזירתו יתעלה ב"ה. עכ"ל. וכן איתא ברשב"א במשמרת הבית (בית ז שער ג) לענין קביעת וסת החודש, שכל מה שבי"ד של מטה עושים, בי"ד של מעלה מסכימים עמהם, וכו'. ואף בחידושי הגוף כן. עכ"ל. והוב"ד בש"ך (י"ד סימן קפט ס"ק יג). ולכך אף אם יטעו הדיינים בקביעת החודש ויעברו את החודש שלא כדין, פסק דינם חל, ומתנהגים וקובעים את המועדים לפי דבריהם. וכמבואר בגמרא ראש השנה (כה). אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מזידין אתם אפילו מוטעין. ע"ש. וראה בהקדמה לערוך השלחן (חלק ח"מ) שכתב וכבר אמר אחד מגדולי חכמי יון, שחישוב המולד לישראל הוא אות ומופת על הנבואה בישראל. עכ"ל. ובספר חובת הלבבות (שער הבחינה פ"ד) כתב כי מדרגת הטבע מן התורה כמדרגת העבר מאדוניו, כי כוחות הטבע הם נוהגים בהנהגת העולם כפי שייאות לתורה. עכ"ל. וראה מש"כ החזון איש (י"ד סימן ה אות ג) שדיני טריפות נקבעו לעולם ע"י המציאות שבזמן חז"ל, ודיני תורה אלו נקבעו ע"י חכמים באלפיים שנות תורה, ע"י רוח הקודש שהופיעה עליהם. ע"ש. ועי"ע בזה מעשה פלא המובא בשו"ת שאגת אריה (הוצאת מכון החת"ס בתולדות רבינו הע"ב). וכע"ז מובא בבן יהוידע (יבמות קכא.). וכן בדרך שיחה תשובות מהגר"ח קניבסקי (עמ' תקסו). ועוד עיין במה שציין לזה במבוא לגנוזות ותשובות מח"ת (ח"ב סוף אות א). ויש להאריך בזה הרבה וראוי הוא, לפי שזהו עמוד החזק שהתורה נשענת בו, כלשון החינוך (מצוה תצה), וכ"כ הר"ן בדרשות (יש דרוש יב) שפרשה זו היא שורש התורה ויסודה. והחת"ס (בדרשות עמ' קכו) כתב בזה, זהו כלל גדול שכל קטבי התורה סובבים עליו. ע"ש. ואכ"מ. ומ"מ מהא שמעינן שבכח דברי חכמינו ז"ל לשנות סדרי הטבע, כיון שהטבע משועבד לתורה ודבריהם הנאמרים ברוח הקודש הם כדברי התורה עצמה, ואף אם אנו רואים בחוש אחרת, החוש שלנו בטל ומבוטל כלפי דברי רוח קדשם, ומי יכול לעמוד בסודם. ויעויין במה שצויין לעיל שכתבו האחרונים, שאף מה שדברו חכמים בעניני הטבע הכל הוא ע"י השגתם בסודות התורה והבריאה וכו'.

כללי המנהגים

א. כתב מהרי"ץ תורה יוצאה לכל ישראל, וכרוזא קרי כחיל בתלמודא, כל מקום שהלכה רופפת בדרך פוק חזי מה הציבור נוהגים. וקשה מה יתן ומה יוסיף מנהג העם לנמות אחר פוסק, ואמנם כבר השיבו חכמי ישראל ע"ה, שבאהבת ה' את עמו ישראל, יסיר המכשול מדרכיהם, ולא ימו כל העולם אחר היחיד אילו סברתו דחוייה ב: מצינו לפרקים לרבנן קמאי ראשי אלפי ישראל, ששינו מנהג מקובל בכל העולם מכח קושיות וראיות, ואחרי כן נתברר שהמנהג הראשון הוא הנכון. הגם שאין תלונה על הראשונים, משום שאין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות, הא מיהת איכא למילף, דמנהגי ישראל קדושים בהררי קודש יסודותם, ואם ריק הוא ממנו הוא ריק, גם אם נראה עליהם פרכות גדולות^ג:

א. ירושלמי (פאה פ"ז ה"ה. ובמעשר שני פ"ה ה"ב). וכ"ה בגמרא ברכות (מה.).

ב. שו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רסב), והביאו בשע"ה (במבוא נוכח השלחן פרק ד ד"ה בעניין), וכתב דמקורו משו"ת הלכות קטנות למהר"ם חאגיז (ח"א סימן ט). וכזאת כתב כמהר"ר יחיא בדיחי בשו"ת חן טוב (ס"ו מד), ולא הוכרחנו להשיב אלא כדי שלא יחזיק אדם את ישראל ברשיעי ח"ו, הואיל ויש למנהגם סמך וסעד מדינא, ואין הקב"ה מביא תקלה לרוב ציבור, ואם אינם נביאים בני נביאים הם. עכ"ל. וכ"כ בשו"ת בית דינו של שלמה (סימן יז) דראוי להעמיד הדבר ולבקש טעם למנהג, שכל מה שנהגו ישראל שכינה מסכמת עמהם. וכ"כ בספר יד אליהו (ריגור, חלק הפסקים סימן כה) דכל מנהג המוסכם אצל כלל ישראל, הוא ע"פ רוח הקודש, שהשי"ת הופיע ביניהם וממש כעל פי נביא הנהיגו, כי על ידי רצון והמעשה לשם שמים, מאיר השי"ת בכלל כנסת ישראל רוח קודש איך לנהוג. ע"ש.

ג. שע"ה (סימן קי הע' ל ד"ה ומה). ובדבר חשיבות שמירת המנהגים והעמדתם על תילם כבר האריכו והרחיבו בזה עד למאוד רבנן קמאי ובתראי, וכבר ידועה ומפוסמת הקדמתו של כמהר"ר יהודה צעדי שהביאה תלמידו גאון עונו מהרי"ץ בהקדמתו לתלכאל עץ חיים. וראיתי להעלות בקודש ולהוסיף בזה עוד כהנה וכהנה, ונפתח בדברות רבותינו הגאונים והראשונים, ראשון לאריות הוא רבינו שרירא גאון בתשובתו (הנדפסת בקובץ תשובות הגאונים שערי צדק סימן כ דף לב). כתב בזה"ל, מה שכתבתם כי מנהג מקומכם וכו', חייב כל אדם לבלתי שנות המנהג, דאמרינן מנא לן דמנהגא מילתא הוא דכתיב לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים וכו', לפיכך כמנהגותיכם עשו ואל תשנו ממה שעשו אבותיכם וקדמוניכם ואל תזונו ואין עליכם בזאת כלום. ע"כ.

ורבינו מימון אביו של רבינו הרמב"ם בחיבורו על התפילות (הנדפס בספר שריד ופליט עמ' ח)

כתב, אין להקל בשום מנהג ואפילו מנהג קל וכו', וכתב רבינו נסים גאון במגילת סתרים, כי כל מנהגי האומה הישראלית באלו המנהגות כמו זה אין לנו לבזותם, ומי שהנהיגם זריו ומשתדל הוא כי הם מעיקרים נעשים, ולא יבזו במנהג האומה, וכבר אמר הנביא שלמה (משלי א, ח) 'אל תטוש תורת אמך' דת אומתך לא תעזוב, ובקבלות רבותינו הגאונים ראשי הישיבות נזכרו מנהגים כמו אלה בהנהגותיהם בספוריהם ולא תבזה דבר ממה שנהגו הקדמונים. עכ"ל.

והא לך דברי רבינו המאירי בהקדמת חיבורו מגן אבות (דף כא), וענין תפארת בני אבות הוא מה שאמרו בירושלמי 'ואל תבזו כי זקנה אמך' אלו המנהגות, שראוי לכל חכם ולכל בן מעלה להעמיד מנהג מקומו על מתכונתו לבלתי השג גבול האבות הקדומים והחכמים הראשונים לשנות מנהג מקומו ללא צורך וללא סבה, וגם אם נודמן חולק עליהם ראוי לו להשתדל בהעמדתו, אחר שלא יתבאר סתרו בראיה, וכל שכן בהיות יד האמת אתו לעזור ולהועיל. עכ"ל.

וכה כתב בתשובות מהר"ם אלאשקר (ס"ו יא), בואו ונצווה על אלו המשנים המנהג המפורסם והמתוקן על פי הדין ועל פי עמודי העולם התלמודיים ובעלי דרך האמת מכמה שנים, ואפילו בדברים שיתלה בהן האיסור של תורה אין לשנות בהן מפני המחלוקת כמו שגלוי וידוע לדרדקי דבי רב, וכ"ש בדבר אשר כזה אין זה כי אם יציאה מכללי התלמוד ומיסודות התורה והנהגותיה, ומאן יהיב לך מעפריה דהרמב"ן ז"ל ונמלי עיינין דקאמר ז"ל וראוי לכנף את ראשו תחת כפות המנהג, ובמקור"א כתב הרמב"ן והמשנה את המנהג ימתח על העמוד. עכ"ל.

עוד נביא בזה מדברות גדולי האחרונים ובראשם גאון עוזנו ותפארתינו מהרי"ץ אשר מפורסם לכל עוז תורתו ונוראות נפלאותיו אשר מסר נפשו על תורתן של מנהגי אבותינו בספריו הרבים, וכה כתב בתשובתו פעולת צדיק (ח"ג סימן עא ד"ה וכן) בענין המנהג שנוטל המברך ברכה מ"ז ראשון אפילו יהיו מאה, דלא כמרן. ואף שאין להשמיל מפירוש מר"ן הקדוש ז"ל, מ"מ להיות שהמנהג פשוט אצלינו כך מקדמונים הנה "אחריותו עלינו לישבו". ע"כ. וכדומה לזה כתב בעץ חיים (ח"ב דף ע"א) בפירוש להושענות דיום רביעי, וז"ל, כל זה כתבתי כפי מה שקבלתי מרבותי הגרסא, ועתה עיינתי בכל התכאליל הקדמוניות וראיתי דבכולן גרסי 'שלו', ולכן "חובה עלינו ליישב" גירסתם והוא וכו'. וכן כתבו עוד אחרונים ונביאים אחת לאחת.

בספר פתח הדביר (סימן רפה אות ח) כתב, ידוע ופשוט ומוסכם מן הכל מכה הסברא, דאפילו היכא דמשמע לן דיש איזה פקפוק על המנהג כל דהוי המנהג קבוע מימי קדם חובה עלינו ליישבו ולמצוא לו סמך כדי להעמידו על פי הדין ולא לשנותו כלל. יעו"ש.

והמהר"ם פדוואה בתשובותיו (סימן עח) כתב לגר"א קאפסלי ז"ל אב"ד קושטא שרצה לשנות מנהג העיר, באמת מילתא דתמוה הוא המנהג הזה, אכן לא זו הדרך להשען על בינתנו ולבטל מנהג קדום, אלא צריך לבקש בכל עוז למצוא סמך ליישב אותו, וככה עשו כל קדמונינו כאשר מצאו מנהג של תמהון, ומעלתך ימצא זה לרוב בתוספות ובשאר הפוסקים, ולכן נראה לי ליישב המנהג וכו'. עכ"ל.

ובשו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ב סימן כח) כתב, חובה עלינו להליץ על מנהג ישראל ככל הברא מיידינו, ולא להחזיקו במנהג טעות, כי מנהגם של ישראל תורה היא. וכדגרסינן בתעניות בפרק בתרא (כה: כח) וכו', ומכאן יש ללמוד שיש לחפש זכות אחר המנהג שנהגו ישראל ככל האפשר, ולא להחזיקו בטעות. עכ"ל.

והגאון רבי יהודה עייאש בספרו שו"ת בית יהודה (ח"א סימן ס) האריך בזה"ל, לא ראינו ולא שמענו מי שפוצה פה ומצפצף ואפילו לחשוב שום מחשבה לשנות שום מנהג מהמנהגים הקבועים, בין בסדר התפלות בין בסדר קריאת ספר תורה בין בסדר העולים, דכל דבר ודבר יושב על עיקרו ויסודו יתד שלא תמוט, וכל המשנה ידו על התחתונה, והרבנים הקדומים אשר הנהיגו את קהלם במחנה אלקים היו מדקדקים בדברים שנתפשט בהם המנהג שלא לשנות לא דבר ולא חצי דבר, והיו טורחים לקיים המנהג ומעמידים אותו בדבר המעמיד דאפילו באלף לא בטיל, וזאת תורת האדם השלם לאחוז במעשה האבות ולא יטה ימין ושמאל, כי אם יבוא לסמוך כל אחד ע"פ הכרעתו ושיקול דעתו ולתקן כפי אשר יכשר בעיניו ולא יחוש למי שקדמוהו היום יבטל מנהג אחד ולמחר שתיים וכן למחרתו וממילא כל המנהגים יעדרון ותהיה תורה חדשה בכל דור ודור וימשך מזה לפשוט יד גם בדברים שנהגו בהם איסור על פי גדול הדור והשופט אשר בימים ההם ועבירה גוררת עבירה, ולכן כל מורה צדק בעיר הזאת שישב על כסא קדשו סמך את ידו החזקה לחזק במסמרים מנהג מי שקדמו, ובדרך זו אנו דורכין מעתה ועד עולם. עכ"ל. וכ"כ בספרו מטה יהודה (סימן תקפב), דרכי תמיד שלא לשנות מהמנהגים כלל וכלל, מכיון שנתקנו ימים מקדם על ידי רבנים וגאונים ז"ל, וכל המשנה ידו על התחתונה ואינו אלא טועה ונקרא פורץ גדר, וכל מנהג ומנהג יש לו שורש וצינור למעלה וק"ל. ע"כ.

וזה לשון הגאון חתם סופר בתשובותיו (או"ח סימן נא), ידע פרמכ"ת שלא ילעג עוד על מנהגי ישראל שנעלם טעמם ממנו, כי ממקור מים חיים הם נובעים, ורגיל אני לומר כל המפקפק על נימוסינו ומנהגנו צריך בדיקה אחריו. ע"כ.

וכך כותב בשו"ת אבני נזר (חור"מ סימן קמט) ידוע כי כל מנהגן של ישראל תורה היא ויסודתן בהררי קודש, והשולח יד לבטל שום מנהג ממנהגן של ישראל חוששין עליו שרוצה לקעקע ביצתן של ישראל לגמרי, וחייבין לעמוד כנגדן בכל עוז. ואחת היא אם הדבר מצד עיקר הדין או מצד מנהגן של ישראל, הלא תראו דין מפורש בסנהדרין (עד:): אערקתי דמסאנא יהרג ואל יעבור ופירש רש"י ז"ל איננו אלא מנהג מכל מקום כיון שכוונתם להעביר המנהג והוא דבר של רבים הדין הוא יהרג ואל יעבור, כמו אם היתה כוונתם לעקור עיקר דת תורתנו הקדושה כמו שמבואר שם. כך אומר בנידון דידן, אחת היא אם באים לבטל דבר שהוא מצד עיקר הדין, או דבר שהוא מצד מנהגן של ישראל, מחוייבין לעמוד כנגדן בכל עוז. עכ"ל.

וזה לשון כמהר"ר סעדיא מנצורה זצ"ל בספר המחשבה (נדפס בשם ספר הגלות והגאולה שנת ה'תשט"ו עמ' קלב), כתיב "אל תבוז כי זקנה אמך", ואמרו בתלמוד, שלחו מתם, אף על פי ששלחנו לכם סדרי תפילות, אל תניחו מנהג אבותיכם נוחי נפש. ומי שחולק על אבותיו ואומר שהם טועים, הוא הטועה. ועיין בהקדמת הרב לספר עץ חיים. ע"כ. וכך כותב כמהר"ר יחיא בדיחי זצ"ל בחן טוב (פרשת תצוה), והאיש הירא והחרד במעשיו לשם שמים, יאחוז דרך מנהג הקדמונים, ולא יקל במנהגותיהם, כי שיחתם תלמוד וכו'. וראיתי להגרי"ח סופר שבספריו הרבים האריך טובא בענין כוחם של המנהגים ושאינן לשנותם, והביא מזה הרבה בספריו עדות ביעקב (ח"א סימן טל), זכות יצחק (ח"ב סימן נט אות א), תפארת יצחק (בסופו קונטרס תורת המנהגות, מעמ' קט והלאה), מאמר יעקב (סימן כ - כג). ומשם בארה כמעין הנובע.

ג. אף לאחר שעלינו לארץ ישראל אתריה דמרון השלחן ערוך, עלינו להמשיך לאחוז במנהגי אבותינו הקדושים, וזוהי דרך מרן בעצמו, שלא שינה המנהגים הנהוגים בבית מדרשו, מה שהוא היפך פסקו בשלחן ערוך. ואין אנו נגזרים אחר שאר ק"ק הספרדים מדין קמא קמא במיל, כיון שעלינו קהילות שלמות, שדינם כשני כתי דינים בעיר אחת, שכל אחת מחזקת במנהגיה ואין בזה משום לא תתגודדו, וזוהי הכרעת רוב ככל גדולי הדורות ד':

ד. לא מן הנמנע לקבל הנהגות מובנות בקהילותינו, וכמו שמצינו לקדמונינו בכמה ענינים שקבלו הנהגות מהרבה רבנותא, בדברים שאין בהם דופי אלא תוספת לשבח ויופי, אף על פי שלא היו נהונים אצלנו מקדם ה':

ד. עולת יצחק (ח"א סימן קב, וסימן קסא). אגדתא דפסחא פע"ח (בהקדמה אות ו מד"ה ובהתקבצות והלאה). נר יו"ט (פרק כב, כג). יעו"ש. וכן בהקדמת כמהר"ר אברהם נדאף לתכלאל עץ חיים מש"כ בזה. ובדבר הזה שהוא היסוד לקיום כל מנהגותינו ומסורת אבותינו העתיקה והקדומה האריכו טובא כמה מחכמי זמנינו, ולא נחו ולא שקטו עד דשרו נרגא וביטלו דברי הרב הטוען דהשתא הכא בארץ ישראל עלינו לנהוג בכל הדינים כדעת מרן, הלא בספרתם עטיפת ציצית כהלכתה (בסופו), אור ההלכה (במבוא), אורח לצדיק (בקונטרס עין לא תשורני שבסופו), שוכן לשבטיו, נר יו"ט, ועתה גם בקובץ דברי חפץ (גליון טו תשרי תשפ"א, מעמ' קמה ואילך. והניף ידו בגליון טז ניסן תשפ"א מעמ' קצב ואילך), והלומד ומעיין הדק היטב בדבריהם המאירים יכיר מיד בחולשת אבן הטוען, שאע"פ שבספריו בנה חומה גבוהה, היא כפרץ נופל נבעה בחומה נשגבה אשר פתאום לפתע יבא שברה, לפי שסברותיו נפסדות מכל ספרי הפוסקים, וגם העירו שניכר חיסרונו בידיעת השתלשלות הפסיקה וחילוקי המנהגים בתימן, ובאופן עלייתם של ק"ק תימן לארץ ישראל מראשית התיישבותם כקהילה נפרדת ככל אתר ואתר בשמירה מהודקת על כל מנהגיהם ע"פ מנהגייהם מורי הצדק מאז ומעולם עד היום הזה. והדבר ידוע כהיום הזה גם בין גדולי ק"ק הספרדים מהדור הזה והקודם לו שרובם המכריע המשיכו וממשיכים להחזיק במנהגי אבותיהם ורבתייהם הקדושים מקדמת דנא אף הכא באתריה דמרון, עד שהחזק הרב הטוען לדעת יחיד בזה, כמובא בספר אור ההלכה הנ"ל, ובשערי יצחק (ה'תש"פ פר' דברים) בשם הגר"מ אליהו והג"ר יעקב יוסף זצ"ל. ויש לצרף לזה גם דעת הגר"ש משאש זצ"ל שבספריו תבואות שמ"ש ושמ"ש ומגן יצא להעמיד ולחזק את מנהגי המערב בא"י, וכן הג"ר יעקב הלל והגר"ח סופר שליט"א שבספריהם הרבים מחזקים את הוראות האר"ז והב"ח וכה"ח ושאר גדולי ספרד אף כאן בא"י. וכל זה מלבד תלמידי חכמים רבים בדורינו היושבים ראשונה בממלכת התורה ממשפחות המיוחסות של גדולי הספרדים, אשר אין דבריהם בכתובים אבל ידוע ומפורסם לכל שממשיכים לאחוז במנהגי אבותיהם ורבתייהם אף נגד מרן השתא הכא בא"י. ועיין לעיל כללי מרן השלחן ערוך (סעיף ב).

ה. כן מצינו למהרי"ץ בכמה מקומות, אע"פ שמי כמוהו שעמד לחזק ולייסד את כל מנהגותינו ונוסחאות תפילותינו הקדומים נגד המשנים, ומ"מ סבר לקבל מנהגים חדשים שיש בהם

ה. יש מנהגים שנתפשטו אצלינו על פי רבינו האר"י, כגון לאחוז ארבע כנפות הציצית בקרית שמע, לברוך שבע ריכות בתפילין, לעמוד בקידוש של ליל שבת, ועוד כהנה':

תוספת לשבח אף שלא נהגו בהם כלל. וכך מצינו לו בעץ חיים (ח"א דף נה ע"א) שהביא בשם האר"י להכות בעת אמירת הירודי ביד ימינו על לבו, אף שלא ראינו בקהילותינו מי שנוהג כן, ע"ש בארות יצחק (הל' נפילת אפים ס"ק כא). וכן המליץ בעד הנחת תפלין במנחה, שם (דף פז ע"א). וכן כתב (שם דף צה ע"א בסדר הנהגת ער"ש), דלאחר קריאת שמו"ת יקרא הפטרת השבוע. ולא מצאנו שנוהגים כן זולת כמה מקומות, אבל לא בצנעא עירו של מהרי"ץ [שע"ה (או"ח סימן נד הע' לח)]. וכן מצינו שהנהיג מהרי"ץ בזמנו שהציבור יעמוד בשעת אמירת שבע ברכות תחת החופה, אף שלפניו לא נהגו הציבור לעמוד [שם אה"ע סימן רו הע' תקמב ד"ה ולמדנו]. וכן מצינו למהרד"ם בשתילי זיתים (סימן רסג סעיף א) שלא השמיט הגהת הרמ"א שם שכתב בשם מהרי"ל, אשה ששכחה להדליק, תדליק כל ימיה שלש נרות. ולא ראינו מנהג זה, בפרט שהוא מילתא דלא שכיחא שאי אפשר לדון בו מצד המנהג. וכן תמצא לו (בסימן תקכו ס"ק לג) שהעלה עניין הנחת פת עירובי תבשילין ללחם משנה ערבית ושחרית [שם או"ח סימן נז הע' סא]. ועי"ע במבוא צדיק מה פעל לשו"ת פעולת צדיק (פ"ה ד"ה מאריך, ובהע' קנו) שמנה עוד כמה מנהגים שנתפשטו אצלינו עפ"ד מהרי"ץ שקיבלם וסעדם, ואע"פ שלא היו נהוגים אצל קדמוניו.

והנה כשדנים על תוספת מנהג שלא נהגו בו אבותינו, נוהג מו"ר שליט"א להביא את המשל בדרך שאמר הגר"י אייבשיץ זצ"ל לתלמידיו, ידוע שאבותינו בתימן לא אכלו 'שוקולד' משום שלא הכירו מה זה, ומ"מ השתא כולי עלמא אוכלים שוקולד, ולכאורה איך יתכן הדבר הרי זה היפך מנהג אבותינו, אלא מה, אנו אומרים לאבותינו לא היה לכן הם לא אכלו, לנו יש שוקולד למה שלא נאכל, א"כ ה"ה בעניני הנהגות שלא נהגו אבותינו, פעמים זה מחמת שהם לא שמעו מכך או שלא היה להם את האפשרות להדר בכך, אבל אנו שיודעים מכך ויש לנו אפשרות יכולים לנהוג כן. ואם בגשמיות אנו מרבים ומהדרים ק"ו ברוחניות. רק שצריך לברוק כל הנהגה שהיא טובה ואין בה סרך של מיני חששות וקולות אחרות, כמבואר בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' תרומה, עמ' יא ואילך), ובעולת יצחק (ח"ב סימן רסו ד"ה אכן), ובמעיל קטון (סימן ו אות קיג). ע"ש. וכך נהג מהרי"ץ עצמו שבירר וזיקק כל מנהג שנתחדש בתקופה שלפניו, ודחה כל תוספת כשראה בדעתו הרחבה שהיא לגרועותא מהמנהג הקדמון, וכמבואר במבוא נוח צדיק (הע' קנו ד"ה אמנם). ע"ש. ובמאמר אופן המרכבה (פ"ח ד"ה עד שבא, עמ' נז). ובהע' שבסמוך.

ו. שע"ה (או"ח סימן ט הע' טל. סימן טו הע' כח. סימן נט הע' טל). וכיו"ב מנהגינו באמירת פרשת העקידה קודם תפילת מנחה, עפ"ד האר"י והמקובלים, כמ"ש בעץ חיים (ח"א דף פה:), ומובא בשע"ה (סימן נ סעיף ה הע' טז). וכן המנהג במוצ"ש בשעת ברכת מאורי האש שמכופפים האצבעות ומביטים בציפורניים, ע"פ הזוהר והאר"י, כמ"ש בע"ח (שם דף קנ:), ומובא בשע"ה (סימן סא סעיף יג הע' מז). ועי"ע שע"ה (סימן קב הע' לג) מה שהכריע מהרי"ץ עפ"ד רבינו האר"י. וכמו"כ בשע"ה (סימן קט סעיף ו) הביא בשם מהרי"ץ סדר הסליחות ע"פ רבינו האר"י. ועיין שע"ה (סימן קי ס"ג הע' יב, וסימן קיא ס"ג הע' טו) מנהגי השאמי בעשרת ימי תשובה כדעת האר"י. ובעץ חיים (שם דף

ו. יש מנהגים שנתפשטו אצלינו על פי המקובלים, כגון שנשים לא מועמות מכוס הברלה, ובהנה רבים!:

צה. סדר הנהגת ערב שבת אות א) כתב, מנהגינו לקרוא הפרשה שמו"ת בער"ש אחר תפילת שחרית, וכדעת האר"י. ועיין שע"ה (סימן נד הע' לג) מש"כ בזה. ובעץ חיים (ח"ב בסדר אגדתא דפסחא דף ח:) כתב, יש מחמירין לקדש מעומד כסברת רבינו האר"י ז"ל שכל הקדישין מעומד ע"פ הסוד, ומנהג רוב ישראל לקדש מיושב כי לא הצריך הרמב"ם וכו', ומיהו המתמיר לקדש מעומד טוב עושה כי לדעת הרמב"ם אין זה עושה איסור, רק שאין חיוב לעמוד, ומהיות טוב וכו'. עכ"ל. ומזה נתפשט בקהילותינו לעמוד בקידוש בעיקר בליל שבת כמשנ"ת בשע"ה (סימן נט הע' טל). ועוד שם (דף יא ע"א) כתב, לגבי עישון בין ארבעת הכוסות אעפ"י שכפי הדין אין איסור, מ"מ ראוי והגון לחוש לדברי מורינו האר"י ז"ל. ע"כ. ועוד שם (בסדר תפלת שחרית דשבת, דף מא:) כתב בשם האר"י לעמוד בעת אמירת ה' הוא האלהים. וכן המנהג כשאומרים זאת בשבת יו"ט כמשנ"ת בשע"ה (סימן ז סעיף יא). ועיין בארות יצחק (ח"ב הלכות קריאת ס"ת ס"ק כב, עמ' תג) דאפשר שע"פ דברי האר"י נתפשט אצלינו לכסות את הס"ת בשעת הברכה הראשונה, היפך מה שכתב הרמב"ם.

אולם כל כהאי גוונא אזלינן כשיטת מהרי"ץ שקיבל ענינים רבים עפ"ד האר"י רק כשאין זה סותר למנהגינו הקדום, אבל היכא שהוא נגד מנהגינו (לגריעותא) לא חיישינן לדברי האר"י, וכמו שביאר לנו בעץ חיים (ח"ב דף עד:) גבי המנהג לומר ויעבור בהושענא רבה, בזה"ל, המנהג הקדום בכאן לומר ויעבור, וכן הוא בכל התכאליל, ועכשיו נתבטל המנהג מטעם רבינו האר"י זלה"ה, ובחנם דחו מנהג הראשון, כי נהרא נהרא ופשטיה. ואפילו רבינו האר"י ז"ל לא אמר ולא עלתה על לבו להכריח ולבטל מנהגי הקדמונים במדינות מושבותיהם, כי לא היו מנהגותיו רק לו ע"ה ולאשר כגילו כנודע וכו'. ומכאן קובלנא דכל מאן דבעי לשנויי מנהגא ח"ו צריך להמתין על הדבר מאד מאד, ומתון מתון כמה שויה. ובקונטרס הראשון כתבתי בילדותי דברים נגד מ"ש כאן כפי מה שהאמינה אזני לאומרים לי, עד שהבנתי וראיתי סמוכותיו בספר שלי"ה ושכ"ג, וכל מנהגי הראשונים קיימים. ע"כ. ועוד אשכחן דלא קיבל את דברי האר"י כיון שהוא נגד מנהגינו הקדום, לגבי סדר השבחים שבברכת ישתבח (שם ח"א דף כז ע"א). וכן לגבי נוסח ערבית דשבת (שם דף קח ע"א). ולגבי נוסח ברכת הקידוש (שם דף קיא ע"ב). וכן בפעולת צדיק (ח"ב סו"ס קמג). ע"ש. ועי"ע שערי יצחק (ה'תשע"ו פ"ר וישלח).

ז. שע"ה (או"ח סימן סא הע' סה. יו"ד סימן קסה הע' נא ד"ה נחזור). וכן עיין בארות יצחק (הל' נפילת אפים ס"ק ג. ס"ק יד. סוס"ק טז). וכיו"ב המנהג באופן אחיזת כוס של ברכה, כמובא בשע"ה (סימן לג ס"ג הע' יא), וכן הגבחת הכוס בליל הסדר, כמובא בשע"ה (סימן צא ס"ח). וכן מנהגינו בקריאת התורה להעלות קטן לששי ע"פ הזוהר, כמ"ש בעץ חיים (ח"א דף קלת. ד"ה נהגו), והובא בשע"ה (סימן ס ס"ג). וכן אנו אומרים נוסח כתר בקדושה של מוסף ע"פ הזוהר, כמ"ש בעץ חיים (שם דף קמא ע"א). וע"ש גבי יוצר דשבת (דף קלב ע"ב), וכן גבי ברכת ישתבח (דף כז ע"א), ומש"כ ע"ז בקובץ דברי חפץ (גליין ד ניסן תשע"ה, עמ' קעד). ועי"ע שם בע"ח בסדר נפילת אפים (דף נא). ויש לדקדק בכל זה ואכמ"ל.

ז. אין זה מצוי שיוקבע אצלינו מנהג נגד רבינו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך גם יחד^ח:
 ה. בכל מנהג השייך לאיסור ונהגו להחמיר בדעת איזה פוסק, אפילו שיראה הכרע
 בחיפז לחקל אין לו היתר לחקל, והמיקל נגד המנהג עובר על לאו מדברי קבלה
 של "אל תיטוש תורת אמך" (משלי א, ו), וצריך מחילה וכפיה^ט:

ח. שע"ה (אה"ע סימן ר הע' יא ד"ה אמנם).

ט. אגדתא דפסחא פע"ח (אות ה). וש"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קלה ריש אות ג). וכך איתא בגמרא
 (פסחים ג:), בני בישן נהוג דלא הוו אזלין מצור לצידון במעלי שבתא (יום השוק של צידון בער"ש
 והחמירו על עצמן שלא להיבטל מצרכי שבת. רש"י), אתו בנייהו קמיה דר' יוחנן אמרו לו אבהתינן אפשר
 להו (להמנע מן השוק שעשירים היו. רש"י). אנן לא אפשר לן, אמר להו כבר קיבלו אבותיכם עליהם
 שנאמר (משלי א, ח) שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. ע"כ. וכן פסק מרן בשו"ע (י"ד
 סימן י"ד סעיף ב) קבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם, ואפילו בדברים שלא קבלו עליהם בני
 העיר בהסכמה אלא שנוהגין כן מעצמם לעשות גדר וסייג לתורה. ע"כ. וכתב בספר טל אמרתי
 (כלל ט סעיף ג) בשם הר"ן (פרק מקום שנהגו יז: בדפי הרי"ף ד"ה ומצינו) דה"ה אם החמירו בני העיר
 בדבר שהוא מחלוקת הפוסקים ונהגו כדברי האוסר, ג"כ חל החיוב עליהם ועל זרעם. והוסיף
 שם (בביאורים אות ח) לבאר שמה שלא הזכיר השו"ע אלא דבר שנהגו בו לגדר וסייג, משום
 דאיירי בהלכות נדרים, ודבר שנחלקו הפוסקים ונהגו כהאוסרים, דעת רוב הפוסקים (הביאם שם
 בכלל ח סעיף א) שאינו חשוב כנדר, אלא חמיר טפי לענין שלא מועיל בו התרה, שהרי לא אסרו
 דבר מותר, אלא שנהגו כהאוסרים לדידהו הדבר אסור מדינא. ע"ש. ועי"ע מה שהביא בזה
 השואל בשו"ת ויען יצחק (ח"א סימן רפ).

ומבואר יוצא, שמנהג שנהגו להחמיר במקום מחלוקת הפוסקים חמור יותר לענין שלא מועיל
 לו התרה, וכן נקטו רוב האחרונים כמו שהביא שם, ומכללם המג"א (סימן תקנא ס"ק ז), והפר"ח
 (סימן תצו דיני מנהג אות ב), וכן פסק המשנ"ב (סימן תסח ס"ק יא) לגבי מקום שנהגו שלא לעשות
 מלאכה בער"פ. וכ"כ מהרי"ץ בפעולת צדיק (ח"ב סימן קפ אות ד) וזה לשונו, ובספר מטה יוסף
 (ח"ב י"ד סימן א) האריך בענין שינוי המנהגים והעלה, שהאשכנזים הבאים לדור במצרים ובכל
 גלילות הספרדים והם מחמירים בפסח כפי מנהג מקומותיהם, צריך שיודיעו שהספרדים הם
 מקילים בדבר. ואם כה יאמר שמה שהיה נוהג להחמיר הוא משום שהיה חושש לסברת הרמב"ם
 ושא"פ דס"ל דחוזר וניעור, אין לו להקל ואף אם נשאל אין מתירין לו דאין לו התרה לעולם
 שהרי הוא עליו כאיסור תורה, ואף הרא"ש וסיעתו מודים דאין לו התרה וכו' עש"ב. ע"כ.

ולאור האמור עולה לדידן בני ק"ק תימן יע"א נפק"מ לגבי הרבה דינים והלכות שנהגו
 בקהילותינו כשיטת הגאונים והרמב"ם ושאר פוסקים להחמיר בהם, או שנהגו אצלינו כאיזה
 שיטה מן הפוסקים באופן קיום המצוה, שבכל כה"ג חל החיוב על כל אחד לנהוג כמנהג אבותיו
 ואין מועיל לו בענינים אלו התרה. ולכן בענין חמץ שנבטל בששים קודם הפסח, דנקיטנין
 דחוזר וניעור בפסח אפילו לח בלח, ואפילו רק טעמו ולא ממשו, וכמבואר בשע"ה (או"ח סימן
 פג סעיף ב). וכן חומרת החליטה שמנהגינו כדעת הגאונים והרמב"ם לחלוט את הבשר במים

ורוחים בתחילת בישולו, וכיעוין באורך טעמם ונימוקם של דברים בשע"ה (י"ד סימן קלב). ונפק"מ לעוד חומרות במליחת הבשר, כמבואר שם (סעיף ט, ולעיל מינה בסימן קלא סעיף ד, ח). יעו"ש. וכן מנהג קריאת התרגום בציבור, שהאריך לבררו וליסדו בבארות יצחק (הלכות קריאת ס"ת ס"ק ג) שהוא חובה מתקנת נביאים וא"א לבטלו. וכן בהפרשת חלה, דמנהגינו להפריש בגודל ביצה או יותר, כדעת הסוברים ששיעור הפרשת חלה הוא אחד מארבעים ושמונה מן העיסה גם בזמן הזה, ודלא כהסוברים שהוא כזית או כל שהוא, כמבואר בשע"ה (י"ד סימן קע סעיף ד). וכן בכל כיוצא בזה דהו חומרות שנהגו ואינן לגדר וסייג, אלא דנקיטין כהפוסקים שכך הוא החיוב בהם מדינא, הרי שהם חמורים יותר דלא מהני בהו התרה, והעובר עליהם עובר על לאו מדברי קבלה של "אל תיטוש תורת אימך". ויש עוד חומרות רבות שאנו נוהגים בהן (לאפוקי ממה שרווח לומר שבקהילותינו נוהגים בכל דבר להקל), וראיתי לציין מקומן בשע"ה, וזהו שם (באו"ח סימן כג סעיפים א, ב, ו. סימן נז סעיף ב. סימן סב סוף סעיף כז. ובהע' נג. סימן פב סעיף ז. סימן פג סעיף יג. סימן צא סעיף ב. סימן קכב סעיף י. וביו"ד סימן קכח סעיף ב. והע' טו. וסימן קלג סעיף ב. וסימן קלו סעיף ט והע' כג. ובהע' נג ד"ה איסור. וסימן קנב סעיף ב. וסימן קנה סעיף ג. וסימן קצא סעיף א). ועיין בקובץ דברי חפץ (גלין א תשרי התשע"ד, עמ' עה והלאה) מה שכתב עוד בזה. ובשערי יצחק (ה'תש"פ פר' חוקת ובלק, מעמ' ו ואילך) לענין שינוי מנוסח הכתובה או מנוסח התפילה.

ובביאור דין זה דמנהג האבות חל חיובו על הבנים, הביא בפעולת צדיק (ח"ב סימן עו אות ה) שמהר"י עראמה והרב של"ה האריכו להקשות איך יתכן שקבלת האבות תחול על הבנים אחריהם, ולא העלו בידם להשקיט אש הקושיא זולתי עפה"כ (דברים כט, יד) כי את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה עמנו היום, שכל הנשמות היו שם. א"כ כיון שעמדו שם הרי כללו עצמם בפירוש עם האבות שעם הכל היה עם הדיבור. ע"ש. אמנם עיין בספר טל אמרתי (כלל ט ס"ק ז) שהביא מהגר"ח פלאגי"י בספרו סמיכה לחיים (סימן ה חקירה ד) שנחלקו האחרונים בטעם דין זה וחיובו, ובכך מתבאר יותר טעם דין זה.

וזה לשון מהרי"ץ בפתיחה לאגדתא דפסחא, וזכור אזכור ותשו"ח עלי נפשי מה ששאלו להתנא הגדול מהר"י חאגי"ז בספרו הלק"ט (הלכות קטנות ח"א סימן נד) אם הספרדי יכול לברך שתי ברכות על התפילין. והיתה התשובה, שמחה היתה לי אם הייתי ממשפחת אשכנזים, דהכי מפורש בתנחומא וכו', אבל מה אעשה ואין לי לשנות ממנהגי אבותי וכו'. יעו"ש. הרי לך דסייג סייגו הראשונים, ואין לשום אדם לפרוץ גדרן וסייגן ובלאו דלא תסור קאי עליה. עכ"ל. ובפרי עץ חיים (אות ה) הביא משם החיד"א בספר דברים אחדים (דף כו ע"ב), ובשם הגדולים (מערכת ספרים ערך טור ובית יוסף), שספרדי המיקל כדעת הרמ"א נגד מרן צריך מחילה וכפרה, הואיל וקיבלו עליהם הוראות מרן, דומיא דכתב בשו"ת פנים מאירות (ח"ב ס"ו ס"א קא) שאשכנזי המיקל כמרן נגד הרמ"א צריך מחילה וכפרה. והביאוהו כמה אחרונים, כגון בפתח הדביר (סימן רלב ריש אות י). יעו"ש. ובספר טל אמרתי (כלל ח סעיף יב) הביא דברי הפרי תואר (סימן טל דף עט ע"ב ד"ה אסיקנא) שכתב בחומרה רבה נגד המשנה ממנהג שנהג כדעת המחמירים במחלוקת הפוסקים (ואפילו ע"י התרה שכן לא מועילה כה"ג כמשנ"ת לעיל) וז"ל, אם עשה התרה ונהג להיתר, המנהג האחרון הוא טעות גמור וצריך כפרה ויחזור למנהגו הראשון, וכל עוד שלא חזר למנהגו הראשון "הרי הוא מורד בתורה ובדברי החכמים". ע"כ. ועיין בפע"ח שם שהעיר ודן במש"כ מהרי"ץ דבלאו דלא תסור קאי. ואח"ז ראיתי שגם בתשובה שהובאה בספר איש ימיני (ח"א עמ' מח)

ט. אין לשנות המנהג להחמיר, היכן שיבוא הדבר לידי מחלוקת ח"ו':

י. אף שהלכה כדברי המיקל באבל, לא אמרינן הכי היבא שהמנהג בדעת המחמיר, לפי שכבר קיבלו עליהם לעשות בסברתו יא':

יא. מנהג שנהגו מחמת טעות, שסברו שמן הדין הוא אסור והוא מותר, או אפילו סברו שהוא איסור גדול ואחר כך נתברר שאינה אלא חומרא בעלמא, הרי זה מנהג בטעות ואין צריך התרה יב':

וחתומים עליה כמה מחכמי תימן, כתבו שהמשנה את המנהג עובר על לא תסור וכו'. ועיין בקובץ נחלת אבות (גליין ב ניסן התשע"ד, עמ' קסז) שכתב הרא"ש אכלופי ליישב שמהרי"ץ הפליג בלשון גזומא כדי לעורר להתחזק בשמירת מנהגי אבותינו, ושכע"ז מצינו בשו"ת הריב"ש (סימן קעא). ע"ש.

י. שע"ה (או"ח סימן ס הע' נג). עולת יצחק (ח"ג סימן קכא ד"ה אבל). וכ"כ בפעולת צדיק (ח"ב סימן עט) בשם הגאונים. ועוד כתב שם (ח"ג סו"ס רסב) וכן מנהגינו כאן בעיר צנעא מימים קדמונים ואין פוצה פה, והמטעה, ורודף אחר המחלוקת. וכ"כ בשדי חמד (מערכת המי"ם כלל לח ד"ה גם וד"ה אין). וכ"כ במשנה ברורה (סימן לא ס"ק ח) על הא דכתב הרמ"א שנהגו אצלם בכמה מקומות להניח תפילין בחוה"מ בברכה, אלא שאין לברך בקול רם. ופירש המשנ"ב משום דיש מניחים ויש שאין מניחים או אין מברכים, לפיכך יש לברך בחשאי כדי שלא לבוא לידי מחלוקת, וכן שלא ילך בהם ברה"ר לביהכ"נ. ע"כ. ומדבריו יש ללמוד ק"ו שאם כך צריך לנהוג מי שמהגו מעיקרא להניח תפילין בחוה"מ, כ"ש היבא דמעיקרא המנהג להקל ורוצה להחמיר. ועיין בשערי יצחק (ה'תשע"ג ניסן-סיון פר' צו, עמ' מג ואילך). ולקמן (הע' ב).

יא. שע"ה (או"ח סימן קכב הע' ס ד"ה ודע). וכ"כ החיד"א במחזיק ברכה (או"ח סימן תקמח אות ב ד"ה תו), ובחיים שאל (ח"ב סימן כ"ג, וסימן ל"ח אות מו). וכ"כ הגר"ח פלאגי בכמה מקומות בשו"ת חקקי לב (ח"א יו"ד סימן נ"ה), ובשו"ת נשמת כל חי (יו"ד סימן טו), ובספרו שו"ת חיים ושלום (ח"ב סו"ס א). וכ"כ בשו"ת מעט מים (סו"ס צד). ועוד אחרונים.

יב. שלחן ערוך (יו"ד סימן ריד סעיף א. וסימן רלב סעיף י). הביאו בשע"ה (יו"ד סימן קנא הע' לה ד"ה ולפיכך. סימן קסח סעיף ט והע' כח). ושם הביא את דברי מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן ריב) שהעתיק משו"ת הרדב"ז (ח"א סימן נו) בזה"ל, ריאה הדבוקה בכל חלקיה לדופן וכו', המנהג ברוב המלכיות אשר ישראל הם קצבים להקל וכו'. ואותם שנהגו לאסור, שאמרו להם שזה אסור לכו"ע ולא ידעו מהמתירין, אע"פ שכבר נהגו לאסור, אין זה מנהג כלל ומותר לבטלו ולחזור למנהג הראשון כיון שלא ידעו מהמתירין. ע"כ. ועי"ע בפעולת צדיק (ח"ב סימן עו) באורך, ובשערי יצחק (ה'תשע"ז פר' קרח, עמ' יב והלאה). וכתב בשו"ת הרדב"ז (ח"א סימן נו) שכן הדין אם החמירו כדעת איזה פוסק מחמת שסברו שאין מי שחולק, דחשיב מנהג טעות ואפשר לבטל המנהג.

יב. וכן מנהג שיש בקיומו הפסד מצוה, או חשש של איסור [לכו"ע], אינו מנהג ואין צריך התרה²¹:

יג. כתב הרשב"א כל מה שנהגו כאיסור, ואין אדם יודע עיקר הדבר אם הם מעו בכך או שהחמירו על עצמם, אין מתירים הדבר עד שיוודע שעיקרו מחמת מעות, ומי שבא להתיר עליו הראיה יד. ויש חולקים וסוברים דמסתמא אמרינן דמעות הוא²²:

יד. דבר שאינו לא חומרא ולא קולא, פשוט שמותר לשנות מנהגו בלא התרה. ומסתברא דהוא הדין נמי כשיש חומרא להאיי גיסא ולהאיי גיסא²³:

טו. אשה שנישאת, ויש חילוקים לחומרא ולקולא בין מנהגי קהילת בעלה למנהגי קהילתה, צריכה ללכת לפי מנהגי קהילת בעלה אפילו לקולא, ואינה צריכה התרת נדרים²⁴:

טז. הקבלה והמעשה הם עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות יח:

יג. עולת יצחק (ח"ב סימן ככו אות ג) בשם פעולת צדיק (ח"ב סימן עו) שהאריך בזה. וע"ש שהביא בשם שו"ת הרב"ז (ח"ב סימן תרפז) שגם מנהג שיש בו חשש איסור אינו מנהג. וכן הביא בפעו"צ (ח"ג סימן ריו אות ה ד"ה ועוד דאפילו) בשם הפר"ח (א"ח סימן תצו סעיף י) דכל מנהג שיש בו קצת פקפוק ע"פ הדין ראוי לבטלו. ע"ש. ומש"כ שיש בו חשש איסור או 'פקפוק הדין' נראה פשוט שהכוונה אליבא דכו"ע, אבל אם נחלקו בו הפוסקים אי איכא איסורא נראה דליכא למיחש למידי כלל, וכדמוכח בשו"ת אבקת רוכל (סימן רי ד"ה ועוד שמעת) דמנהג בטעות לא הוי רק היכי דלא נמצא שום שיטה בפוסקים כן, אבל אי איכא פלוגתא ונהגו כחד לא הוי מנהג בטעות ואי אפשר לבטלו. ע"ש.

יד. חידושי הרשב"א (חולין יח): בסוגיא דמוגרמת. והביאו בשע"ה (במבוא נוכח השלחן פרק ד ד"ה יאגב אות א).

טו. עמש"כ בבארות יצחק (כרך ג סימן ח ס"ק ח, ס"ק עב דף שלו). וע"ע שירי ברכה (י"ד סימן ריד ס"ק ב).

טז. שע"ה (י"ד סימן קסח הע' כו).

יז. שע"ה (י"ד סימן קנא סוף הע' לה. סימן קסח הע' כו. אה"ע סימן רט הע' לג, ונדפס כעת בקובץ דברי חפץ גליון טו תשרי התשפ"א, עמ' ריח). ויען יצחק (ח"א סימן רפא). ושכן פסקו האגרות משה (א"ח ח"א סימן קנח), והמנחת יצחק (ח"ד סימן פג, וסימן פד אות ג). ע"ש. ועי"ע בקובץ דברי חפץ (גליון טז ניסן התשפ"א, עמ' שכה).

יח. רמב"ם (פ"י מהלכות שמיטה ויובל הל' ו). והביאו בשע"ה (א"ח סימן קי הע' לג ד"ה והנה), ובעולת יצחק (ח"ב סימן עח ד"ה ועיין. ח"ג סימן יג אות א). וראה שם ברמב"ם שכן כתב אחר שעשה חשבון ארוך מתי היא שנת היובל, ואח"כ סיים אבל כל הגאונים אמרו שמסורת בידיהם איש מפי איש וכו', ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון זה אנו מורין לענין מעשרות ושביעית והשמטת

כספים, שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות. ע"כ. ובין תבין שאע"פ שדעתו להלכה אחר חישוב מדוייק דלא כגאונים, מ"מ הקבלה והמסורת דור אחר דור חזק יותר להוראה. ועוד ילפינן מינה שהרי בסופו של בירור נקט כפי מסורת הגאונים, ומ"מ לא נמנע מלהביא את חישובו ודעתו בכמה סעיפים. ומכאן מודעא רבה, בתוקף המנהג והמסורת בפסיקת ההלכה, ועוד שעם כל זאת אין מחמת כן להתייחס בביטול לדעות שאינם כפי המנהג. וכיוצא ב"ש בחידושי הרמב"ן (מגילה כא.) אחר שהאריך במאוד מאוד לדחות בראיות את דברי הגאונים ופירושהם בסוגיא שם, מ"מ סיים שם הרמב"ן וכתב, אלא שאין ליגע במה שהונהג על פי הגאונים. ע"ש. וכן תראה למשנה ברורה (סימן תצו ס"ק יא) שהביא בענין ספק מוכן ביו"ט שני של גלויות, דדעת הש"ע שם (ס"ד) להתיר משום ספק ספיקא. אולם יש אוסרין, משום דס"ל דיו"ט שני לאו ספק הוא, שהרי בקיאין אנו בקביעא דירחא "ויודעים אנו שהוא חול", אלא שאנו מקיימין מנהג אבותינו, ולפיכך הוי כיו"ט ודאי מדרבנן ואין כאן אלא ספק אחד ואסור. דוק והבן.

והנה בפרט זה של קבלה ומסורת ידוע שאבותינו היו מצויינים בזה עד למאוד, ועל כן זכתה ק"ק תימן יע"א שמנהגים רבים משתלשלים והולכים באדיקות ובדייקנות מימי קדם עד תקופת התלמוד והגאונים. ומנהגים רבים אף שלא ידעו אבותינו בידיעה ברורה על מה אדניהם הוטבעו, מ"מ סמכו על המסורת מדור לדור שהיתה חזקה וקבועה בידם והלכו אחריה בטוהר ובתמימות. ולכן גם כשהיו לומדים בקביעות בשלחן ערוך ע"פ שתילי זיתים או בהרמב"ם בציבור (כמנהגיני שנשמר עוד בקצת בתי כנסיות), מ"מ לא קיבלו פסקיהם לחלוטין שכן בענין ההלכה למעשה סמכו על המסורת והמנהג שבידם, אף אם פעמים לא ידעו מאין מקורה ושורשה, וכיעויין בעולת יצחק (ח"ג סימן מו ריש אות ט), ודרך זו היא ממש דברי הרמב"ם 'שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות'. וראה באגדתא דפסחא פע"ח (עמ' קכד - קכה) ובשערי יצחק (ה'תשע"ז פר' קרח), שהביא דוגמא לכך, מאביו הרנב"ן שסיפר כי אביו השתמש בליל הסדר בתכלאל של מהר"י ונה, ואע"פ ששם כתוב לברך רק על כוס ראשון ושלישי, מ"מ הוא נהג כמנהג הקדום וכפי המסורת שהיתה בידו שמברכים על כל כוס מד' כוסות, וע"ז המליץ את המאמר הידוע בקהילותינו 'מפי רב ולא מפי כתב', והיינו שלרוב פשיטות המסורת מדור לדור היה הכתוב לחוד והמנהג לחוד. ע"כ. ועוד ראה בשערי יצחק (ה'תש"פ פר' נצבים וילך) בענין מסורת התרועה שבידינו. והפרט יצא ללמד על הכלל, שאין להביא ראיה ממה שלמדו בספרי הרמב"ם או השו"ע עם השת"ז וכדו' לכך שקיבלו ללכת אחר כל הוראותיהם, וכן אין להביא ראיה לאיזה מנהג ממה שהשתמשו בסידור פלוני, וכבר בקונטרס עין לא תשורני (הנדפס בסוף ספר אורח לצדיק, עמ' תקיב והלאה) תפס מי שטעה בזה, וקמ"ל הכא דליכא למילף מינה, אלא הא איכא למילף גודל מעלת המסורת ושמירתה בטהרתה בידי אבותינו. ואגב יש להבהיר, הגם שנתבאר שיש מנהגים שנהגו אבותינו בלא לדעת את מקורם, הלא כבר ידוע דאשכחן הכי בענינים רבים כי לא ריק הוא עד שלא נמצא בקהילותינו מנהג שאין לו סמך ומשען מרבנן קמאי ובתראי, וכאשר יווכח כל לומד ומעיין בספרי מרנן חכמי תימן ובראשם המהרי"ץ, וברוך ה' אלהי ישראל אשר לא השבית לנו גואל אחריו, ובדורינו בא בקודש נאור בגבורה מהרי"ץ רצאבי שליט"א, ולכל מנהג ומנהגא סמכו לנא, ביתד ומשענה, חזקה ונאמנה.

יז. מה שנוכר איסורו בנמרא, אין מועיל בו שום מנהג להקל י"ט:

יח. נקיטינן שאין 'לא תתגודדו' במנהגים, אלא בדברים שיש להם עיקר מן התורה, ומכל מקום אין ליחיד לשנות בין רבים משום דרך ארץ כ:

יט. שע"ה (יו"ד סימן קכו הע' י ד"ה ומצוה).

כ. בארות יצחק (הל' לולב ס"ק קצה ד"ה ודע). עולת יצחק (ח"ב סימן קכה אות ג. סימן רפ. ח"ג סימן מא). ויען יצחק (ח"א סימן נט, וסימן עט). וכך כתב שם בבארות יצחק, ודע דאין לחוש משום לא תתגודדו אם באותה ביהכ"נ קצתם עושין הנענועים בסדר זה וקצתם בסדר אחר, וכמ"ש באשל אברהם מבוטשאטש (סימן תנא סעיף ו) מטעם דאינו אלא מנהג. וכ"כ בערוך השלחן (שם סעיף כב) בכיוצא בזה. ומוכח לה ממתני' דאמרינן (סוכה לז:): צופה הייתי ברבן גמליאל ור' יהושע שכל העם היו מנענעין באנא ה' הצליחה נא, והם לא היו מנענעין אלא באנא ה' הושיעה נא. ע"כ. וכ"כ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן עו אות א ד"ה וטענת) דלא אתאמר לא תתגודדו אלא בדבר שעיקר איסורו מן התורה, כמ"ש מהרי"ט בספר תומת ישרים (סימן קע), ונראה דדייק לה ממה שאמרו שלא יהיו שני בתי דינים בעיר אחת וכו', משמע דוקא בדבר שיש בו דין המסור לבי"ד. ואע"פ שהרמ"א (סימן תצג סעיף ג) חולק עכ"ז הויה פלוגתא בזה. וסוגיין דעלמא אזלא כמהרי"ט. והראיה שמקצת היו מסתפרים ביום ל"ג ויש ביום ל"ד ויש ביום מ"ח ויש ביום מ"ט. עכת"ד.

ועפ"ז כתב בועין יצחק שם, שהנהוג כמנהגינו לפסוע שלוש פסיעות לאחוריו אחר תפילתו אף כשיש מאחוריו מי שעומד ומתפלל, רשאי לנהוג כן אף כשמתפלל בביהכ"נ של עדה אחרת שמחמירים בזה, ומ"מ ראוי להודיעם שכך מנהגו כדי שלא יחשדוהו. וכמו"כ אם מתפלל בביהכ"נ של ק"ק אשכנז העושים נפילת פנים על צד ימין, רשאי ליפול כמנהגו על צד שמאל. אולם אם מתפלל בביהכ"נ של ספרדים שאינם נופלים כלל על פניהם, כתב בעולת יצחק (ח"ג שם) דכיון שאם יפול על פניו יהא ניכר ומורגש שינויו משאר הציבור, אף שאין בזה משום לא תתגודדו, מ"מ אינו דרך ארץ ליחיד לשנות מכלל הציבור, דומיא מה שאמרו (במס' דרך ארץ רבה סוף פ"ז, וזוטא סוף פ"ה) דלא יעמוד בין היושבים ולא ישב בין העומדים וכו', ולכן רק יטה את גופו קצת לצד שמאל שזהו עיקר נפילת פנים, ותו לא, ומשום כך לא יאמר לפניך אני 'כורע ומשתחוה' ומתחנן, אלא ידלג שתי תיבות כורע ומשתחוה, ונמצא שאומר לפניך אני מתחנן, וכן בהמשך אלהי בשתי וכלמתי 'להרים' אלהי פני, ידלג תיבת 'להרים'. כמו כן בענין עטיפת טלית בביהכ"נ של קהילות אחרות שלא נוהגים שם הציבור להתעטף, או שמתעטפים שם באופן העיטוף דלא כמנהגינו, כתב בעולת יצחק (ח"ב וח"ג שם) שמטעם דרך ארץ אין ראוי לשנות ממנהג המקום, והביא שם את דברי החזו"א באגרות (חלק תורה אגרת כ) שכתב, יש ליהדר מלעשות דבר משונה שאין אחרים עושים כן וליזהר מאוד בזה. עכ"ל. ואם המתפלל בביהכ"נ של ק"ק תימן שמתפלליה השילו מעליהם מנהג עטיפת טלית בער"ש, עיין בקובץ דברי חפץ (גליון יב עמ' מח). דלא כשו"ת אורן שלחכמים (ח"א סימן יז). [וכהערה צדדית ראיתי בקובץ בית אהרן וישראל (שנה כח גליון ג עמ' קכג) דידוע מנהג חסידות קרלין מאז שעלו הראשונים שבהם לא"י ונתיישבו בטבריה החלו לנהוג בעטיפת טלית בער"ש, וכשבאו אחריהם מחסידות סלונים גם

יט. אין להביא ראיה ממנהגים שנתפשטו מדלת העם, אלא אם כן נקבעו על פי הוראת מורה הוראות כ^א:

הם החלו במנהג זה כמנהג אחיהם, ומכך נתפשט עד היום מנהג זה בחסידויות קרלין וסלונים ועוד בכל תפוצותיהם ומקומות פזוריהם בארצינו הקדושה להתעטף בטלית בער"ש. ע"כ. וראה זה פלא שקהילות אלו שרק זה מקרוב בא"י החלו לנהוג כך מ"מ מחזיקים בכך בכל עוז עד היום ללא יוצא מן הכלל, אולם בקהילותינו שמנהגינו בזה מקדמת דנא מימות אבות אבותינו עדיין צריכים לדון ולדוש בזה. צא ולמד. ועיין בשו"ת החיים והשלום (או"ח סימן קצג), ובנוה צדיק על פעו"צ שם, ובקובץ דברי חפץ (גליון ז תשרי תשע"ז, עמ' דש – שה), מש"כ עוד בענין זה דלא תתגודדו במנהגים. ועי"ע בספר טל אמרתי (כלל ב, ו) שהאריך הרחיב להביא את השיטות ופרטי הדינים בענין זה. ע"ש. ועוד ראה שערי יצחק (ה'תשע"ט פר' כי תבוא, עמ' יט והלאה) דין ודברים בענין המצוי בכמה בתי כנסיות שחלקם עומדים ב"ג מידות וחלקם יושבים.

ואגב בענין בחורי ישיבה המתפללים בישיבה ויש כמה מנהגים בזה בעטיפת הטלית, מלבד ענין דרך ארץ שלא להיות שונה מכולם כשהדבר ניכר, פסק בעולת יצחק (ח"ג סימן ב אות ו) שבכל כיוצ"ב שהדבר גלוי וניכר יש לילך אחר הכרעת ראש הישיבה כיון שיש לו בישיבה דין 'מרא דאתרא' והנוהג בגלוי אחרת הרי"ז כמזלזל בכבודו. ובשערי יצחק (ה'תש"פ פר' וישב, עמ' טז) הוסיף שאף לענין ספק ברכות יש לסמוך על דעת ראש הישיבה, כגון כשהוא מורה לתלמידיו לברך על הדלקת נרות חנוכה שנחלקו בזה אחרוני זמנינו אם בן ישיבה צריך לברך, אזי אין לחשוש בזה לסב"ל כהא דל"ח במקום מנהג לפי שנעשה הדבר כהכרעה של ודאי, ובפרט כשמדליק ומברך במקום גלוי חייב לנהוג בזה כהוראת רה"י. מיהו כתב דהני מילי כשראש הישיבה פוסק כן בעצמו מתורת הכרעה ושגם בשאר שאלות הצריכות כח הוראה מורה הוא לתלמידיו, אבל כשאי"ז מתוך בירור והכרעה אלא שמורה כן ממה שסומך על פוסק פלוני וכדו', אין לזה תוקף של מרא דאתרא. ע"כ.

כא. שע"ה (במבוא נוכח השלחן פרק ד ד"ה מאידך) משם החיד"א בשו"ת ברכה (או"ח סימן קנו), ושעל דרך זה כתב בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סימן ל) שאין ראיה ממה שנהגו בערי הנדיה (ארץ הודו) לברך על פאפייא בורא פרי העץ, כי המנהג שלהם מחסרון ידיעה, ולא עמדו שם חכמים בעלי הוראה. ע"ש. וכ"כ כיוצא עוד אחרונים, כיעויין בספר טהרת המים (חלק שיורי טהרה מערכת מ אות ו) בשם שו"ת דבר משה (ח"ג סו"ס יג), ובשו"ת מהר"ם מיניץ (סימן מג), ובשו"ת חקקי לב (י"ד סימן טל) וסמיכה לחיים (סימן ט, ובדף קמד ע"ג אות ז) להגר"ח פלאגי, וכן בספרו משא חיים (מערכת ה אות נז).

ועל פי הדברים האלה כתב שם במבוא, "שאינן תוקף למנהגי כמה מקומות שנשנתו מקרוב", לפי מה שהכרנו אותם ואת מנהיגיהם ושמענו עליהם, ועיינו בספריהם, שעיקרם ליקוטים וחיידורים טעמים ורמזים, כי הגם שהיו תלמידי חכמים וחריפים, מ"מ לא היתה להם ידיעה ברורה בדרכי הפוסקים. ולימודם בהלכה מקופיא, ומצומצם כמעט רק קצת רמב"ם וש"ע עם באר היטב, או לפעמים שת"ז. משא"כ רבני ערי תימן הגדולות והידועות, שמהם הוראה יצאה לכל סביבותיהם, הגיעו לידיהם הרבה מספרי האחרונים ואף אחרוני אחרונים הספרדים

כ. אין לסמוך במנהגים על שמועות כב:

כא. אין להביא ראיה ממנהג שנהגו להחמיר מחמת סיבה צדדית, ולא מצד סרך חשש וחומרא של איסור כג:

כב. דברים שמחדשים בני אדם מדעתם היפך מה שנהגו מקדמת דנא ואין להם שורש, אין למדים מהם ואינם חשובים כלל כד. והוא הדין שאין תוקף לשום שינוי מנהג, שלא מדעת הרבנים, ובלא דרישה וחקירה אחר עיקרו כה:

כג. דעת כמה מהפוסקים ז"ל, דלא יקרא שם מנהג כי אם בידוע ומפורסם בכל העיר, וכולם יודעים בו ומכירים אותו ונוהגין בו כז:

כד. מצינו דברים מצויים, ואפילו הכי נסתפקו הפוסקים איך המנהג בהם, כיון שאינם נעשים בפרהסיא, וכיוצא בזה כז:

והאשכנזים. כגון הגר"א, ברכי יוסף, חת"ס וכתב סופר, רעק"א, מטה יהודה, בית עובד, חיי אדם, פמ"ג, חוות דעת, ש"ע הגר"ז, פתחי תשובה, מחציה"ש, קיצור ש"ע, כיעויין בארות יצחק (הל' יו"ט ס"ק עח, הל' גדה ס"ב ס"ק יז), שולי המעיל (ס"ה אות יז), ובקובץ זכור לאברהם (תשנ"א דף קס, קסא), שע"ה (או"ח סי' סב הע' ל, סימן עה הע' לד), ועוד, ומ"ש שם (סי' פט סוף הע' ד). דוק והבין. לפיכך אין ראיה מאותם בני המקומות הקטנים, שטפלים הם לעיקר ערי תימן, וצריכים להגרר אחריהם, ולא אחרי מנהגי שאר קהילות ישראל שבארצות אחרות. עיין בארות יצחק על שערי טהרה (סימן א ס"ק כז ד"ה ויש לדון דף נא), וטופס כתובות (שער א דף כט ד"ה נמצא). וא"כ איזה ערך וחשיבות יש למנהגים שנתקבלו ג"כ מתוך הסידורים והחומשים הנדפסים שבאו להם משאר ארצות, ונדמה להם כהלכה פסוקה. עכת"ד. ועיין שו"ת ויען יצחק (סימן שצא). ובגין משה (ח"ג פרק מ הע' יד ד"ה ומהר"י).

כב. שע"ה (במבוא שם ד"ה ואגב אות ב) בשם שו"ת יוסף אומץ (סימן ק) להחיד"א.

כג. שע"ה (יוד"ד סימן קלא הע' ט, הע' עח ד"ה ואגב. סימן קלג הע' כג ד"ה בסימן. סימן קלו הע' לג. סימן קמו הע' ט).

כד. שע"ה (במבוא שם אות ד) בשם שו"ת רב פעלים (ח"ד או"ח סימן לג סוד"ה ובענין).

כה. שע"ה (אה"ע סימן רז הע' קיט ד"ה והרבנים).

כו. שע"ה (במבוא שם אות ה) בשם יריעות האהל (ח"א דף פו ע"א). ועיין רמב"ם (הלכות אישות פכ"ג הי"ב) שכתב, והוא שיהיה אותו מנהג פשוט בכל המדינה. ע"כ. וכע"ז בשו"ת רא"ם (סימן טז). ע"ש.

כז. שע"ה (במבוא שם אות ו). עולת יצחק (ח"א סימן קב אות א ד"ה ואגב). יעו"ש דוגמאות לזה מדברי הפוסקים. ועי"ע שערי יצחק (ה'תשע"ט פרי' מסעי, עמ' טז).

כה. מתי סמכינן להכריע מכח פוק חזי מאי עמא דברכ:

כו. האם יש תוקף מנהג בדבר שאינו ידוע לכלל הציבור רק לשליחי הציבור, בשוחטים סופרים ומוהלים כט:

כז. לא שייך מנהג בדבר שלא היה מצוי ל:

כה. ברכות שזכרו בתפאליל ובשאר סידורים, אף שהם על דבר שאינו מצוי או שאינו נעשה בפרהסיא, מכל מקום חשיב מנהג לברך, כיון שיד הכל ממשמשת בהם ועושים מעשה על פיהם לא:

כט. כשאי אפשר לברר את המנהג, לפי שהדבר אינו מצוי עתה, יש ללמוד המנהג בו מהדורות הקודמים כשהיה מצוי. וכן כשהשתנה המציאות כאופן שאי אפשר לברר מתוכו את המנהג, יש ללמוד מהמציאות שהיתה בדורות קודמים. וכן מצוי לכמה פוסקים לב:

פ. כשכותב הפוסק "כבר נהגו", משמע שהוא דבר שנתחדש ונתקבל בדורות האחרונים לב:

פא. האומר דרך צחות שמנהג אותיות נהגם, לא הבין דהכי קאמר, המחפך המנהג נופל בניהגם וכו' לד:

כח. עולת יצחק (ח"ב סימן ט אות א ד"ה ושמעתי. ח"ג סימן רמט אות ד ד"ה ואגב). שע"ה (או"ח סימן סב הע' ל סוד"ה ואחריו). עצי עולה (תשובה א אות ד ד"ה ואגב).

כט. עולת יצחק (ח"א סימן קלג אות א).

ל. שע"ה (יו"ד סימן קל הע' י) שכ"ה בשו"ת הריב"ש (סימן תסג, וסימן תעה). ובש"ך (יו"ד סימן קצ סוס"ג, וסימן רסד סק"ב). ובהעמק שאלה להנצי"ב (שאלתא סח דף ח ע"ב סוף אות יג). וכן כתב הרמב"ם (פרק יא מהל' שחיטה הל' יא). וע"ש כסף משנה. וכ"כ בשו"ת אבקת רוכל (סימן עז), ובשו"ת פעו"צ (ח"ב סימן קב, וסימן רל) בשם הפר"ח (או"ח במנהגי איסור סעיף יז). ובנוה צדיק (שם אות א) העיר שמהרי"ץ כתב (בכותרת הסימן שבמפתחות) במידי דלא שכיח "תדיר" לא שייך בו מנהג, ודו"ק. ע"כ.

לא. שע"ה (ח"מ סימן רכד הע' יז ד"ה ועיקר). ולפיכך פשוט דלא אמרינן בהו ספק ברכות להקל.

לב. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' קסד ד"ה אך) שכן מוכח מהש"ך (יו"ד סימן רסד סוס"ק י). וממהרי"ץ בפעו"צ (ח"ג סימן רנב) כאשר ביאר עליו בשע"ה שם (הע' רפו ד"ה ולאחר).

לג. שע"ה (או"ח סימן קה הע' מד).

לד. שע"ה (כמבוא פ"ד ד"ה ואגב אות ג) בשם עיקרי הד"ט (או"ח סימן יב אות כה), שהביא משו"ת מקור חיים (כת"י).

כ. ידוע ממרן הבית יוסף שחר"ד אבודרהם היה בקי במנהגים ליה:

ג. במהר"ר יהיא בדיחי, ונכדו הרב אברהם חיים נדאף היו בקיאים במנהגים טובא לוי:

לה. עולת יצחק (ח"ג סימן סט אות א ד"ה ונתחיל). נר יו"ט (פרק יח ד"ה אם). שכ"כ הבית יוסף (או"ח סימן תכה).

לו. עולת יצחק (ח"ג סימן קנד אות א ד"ה והגם).

כללי ספק ברכות

א. כל הכרכות אם נסתפק אם צריך לברך אינו מברך, לפי שהם מדברי סופרים וספיקא דרבנן לקולא, ואין להחמיר ולברך משום ברכה שאינה צריכה, חוץ מברכת המזון שהיובה מדאורייתא לכולי עלמא שחזור ומברך א:

ב. מחלוקת הפוסקים נחשבת ספק גם לעניין ספק ברכות ב:

ג. נקיטין דלא חיישינן למיעוט פוסקים אפילו בכרכות, וכמו שבכל התורה כולה אזלינן בתר רובא כך גם במילי דכרכות, ולפיכך במקום שרוב הפוסקים כתבו לברך לא אמרינן סב"ל:

א. שע"ה (או"ח סימן מב סעיף ט). וכ"ה בשו"ע (סימן רט סעיף ג). ומשנ"ב (שם ס"ק ט, וסימן קסו ס"ק מט). ובעניין איסור ברכה שאינה צריכה נחלקו הראשונים והאחרונים האם איסורו מדאורייתא או מדרבנן, ואף בדעת הרמב"ם ומרן לא שוו שיטתייהו. עיין באורך בספר ברכת ה' (ח"א פרק א סעיף ב) ובהערות שם. ובשו"ת ארצות יוסף (בסוף ספר הלכה ברורה ח"ט סימן ז אות א). ובהלכה ברורה (סימן רט סעיף ד). אולם ראה להגרי"ח סופר בספרו ברכת יעקב המיוחד לביורו עניין זה שהאריך לאורכה ולרוחבה של סוגיא זו והעלה שדעת רוב ככל הפוסקים היא שברכה שאינה צריכה מדרבנן, ושכ"ד הרמב"ם ומרן השו"ע. ע"ש. וכן בספרו יחי יוסף (סימן ב).

ב. פעולת צדיק (ח"ב סימן קלה אות ג ד"ה ולדעתי בנדפ"מ) בשם כמה פוסקים, ושכן מוכח בב"י (סימן תפט סעיף ז) שמחלוקת הפוסקים חשיב ספק גם לעניין ספק ברכות. ושנה כן בפעו"צ (ח"ג סו"ס מ), ובעוד הרבה מקומות, ע"ש בנוה צדיק (אות ג). ואגב בפעו"צ ח"ב שם ציין לב"י סימן קצ, וט"ס הוא וצ"ל קס, שכ"כ שם הבית יוסף (בסעיף יא הוצ' שירת דבורה) בשם תרומת הדשן (סימן רסא), והובא במשנ"ב (שם ס"ק מז). וכן מוכח בב"י (סימן קנח סעיף ד) לעניין ברכה על נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה, שכיון שיש חולקים בדבר יש לחוש ולא לברך. וכ"כ בב"י (סימן קעד סעיף ד). וכן נשנה עוד הרבה בב"י ובשאר פוסקים, כיעויין מה שציין בזה בבארות יצחק (הלכות ברכת הפירות ע"ב שב אות רד, רה. ובהל' טריפות ע"ב תפג אות מו).

ג. בארות יצחק (הלכות לולב ס"ק סב ד"ה ואפשר). שע"ה (או"ח סימן לד הע' א. חו"מ סימן רכד הע' יז ד"ה ועיקר). עלות יצחק (ח"א סימן מ אות א סוד"ה וחזרת. ח"ב סימן סח ד"ה ואם, וסימן סט. ח"ג סימן ה אות ב). שכן מוכח דעת מהרי"ץ והשת"ז בכמה מקומות. וכן הביא בחידושי דינים שבסוף שו"ת חן טוב (סימן מז, בנדפ"מ). וזוהי שיטת הבית דוד (או"ח סימן שלז) ועוד הרבה אחרונים, כמו שהביא הגרי"ח סופר בספרו ברכי נפשי (ח"א ריש סימן א) ושנה ופירש בספרו נר יהודה (סימן ד). ודלא כשיטת הרבה מגדולי הספרדים שאומרים סב"ל אפילו נגד דעת רוב הפוסקים, כמו שהביאו בספר ברכת ה' (שם פרק ב סעיף ד), ובהלכה ברורה (סימן רט סעיף י), וכ"מ מהביאור הלכה

ד. ספק ברכות להקל אמרינן אפילו נגד דעת מרן השלחן ערוך^ד. ומ"מ במקום שנחלקו הפוסקים אם לברך ומרן ראה את המחלוקת ואף על פי בן הכריע לברך, נקיטנן דלא אמרינן ספק ברכות להקל, דכשם דאיהו לא חייש אנן נמי לא חיישינן ה':

(סימן תנד ד"ה אין). וטעמייהו ע"פ סברת הגט פשוט הנ"ל (בכללי הפוסקים הע' ג) שבמחלוקת הפוסקים כיון שלא נחלקו זה בפני זה לא מיקרי רוב מהתורה, ולכן לא שייך בהם ללכת אחרי הרוב. וכמבואר ד"ז בשדי חמד (מערכת ברכות סימן יח אות ד) בשם כמה אחרונים. אולם ראה בספר ברכי נפשי ונר יהודה הנזכרים שיצא הגר"ח סופר מכמה טעמי לערער אחר סברא זו, חדא שהרי יש מהאחרונים שחלקו ע"ד הגט פשוט וסברי שאף במחלוקת הפוסקים שייך רוב מהתורה, ועוד שהרי גם הגט פשוט מודה דמעיקר הדין דעת רוב הפוסקים מכריעה בהלכה, וי"ל שאף בברכות יסבור כן, ועוד שם האריך לדחויי ולמינקט שהעיקר כדברי הבית דוד. כיעו"ש. ואתי שפיר כדעתם של מהרד"ם ומהרי"ץ דבשיפולייהו דהני רבנן קדישי אנן נקיטינן. ועיין לעיל (כללי מרן השלחן ערוך סעיף יא).

ד. שע"ה (א"ח סימן לא הע' ב. יו"ד סימן קע הע' ג. אה"ע סימן רו הע' תקצא ד"ה אלא). עולת יצחק (ח"ב סימן ח). וכ"כ החיד"א בברכ"י (א"ח סימן ז ס"ק ג), ובשו"ת חיים שאל (ח"ב סימן טו), וכן הסכמת רוב האחרונים כמו שהביא ביבי"א (ח"א א"ח סימן מ סוף אות ב, וח"ה סימן מב אות ג). ועיין בזה פעולת צדיק (ח"ג סימן נו חילוק ה, וסימן פט ד"ה וראיתי).

ה. בארות יצחק (הל' דברים הנהגים בסעודה ס"ק קז). עולת יצחק (ח"ב סימן ח. וסימן עט אות ג ד"ה ומהשתא). שע"ה (א"ח סימן כז הע' כד. סימן מב הע' י. סימן סא הע' עג ד"ה ולענין. יו"ד סימן קלח הע' י ד"ה וראיתי. סימן קסו הע' ה. הע' לח ד"ה זוהי. סימן קע הע' נד). שכן היא שיטת מהרי"ץ והשתילי זיתים בכמה מקומות כמבואר שם. וכ"ג ממ"ש בזבח תודה (סימן יט ס"ק כ). ובאגדתא דפסחא פע"ח (סוף אות כד) הביא שכ"כ בסוף ספר הלכה למשה (אות ס). ובהא נקיטינן בשיפולי מרן טפי מהספרדים, כי הם אומרים סב"ל נגד מרן גם בכהאי גוונא, כמ"ש בהלכה ברורה (סימן קעה בירור הלכה ס"ק א ד"ה והנה), וכן משמע ביבי"א (ח"ב א"ח סימן ח אות יט. וח"ג א"ח סימן טז ד"ה ומכל) שרק בצירוף עוד סברא יש לברך ככה"ג. ע"ש. וטעמם משום שלא נתקבל אצלם הוראות מרן בספק ברכות שאיסורו חמור, כמ"ש בברכת ה' (ח"א פ"ב סעיף ו, ע"ש בהע' 14), וכ"ה בספר יחי יוסף (סימן יג עמ' קכד) ובספר נר יהודה (סימן ז סוף אות ו עמ' קמה) בשם האחרונים. אולם לדין נראה ע"פ שיטת מהרד"ם ומהרי"ץ שקיבלנו הוראות מרן אף בספק ברכות, ומאי דעבדינן סב"ל נגד מרן זה רק היכא שמרן לא ראה את המחלוקת, דבכה"ג מצינן למימר שאף מרן אילו היה רואה את דברי החולקים הוה הדר ביה שלא לברך, אבל היכא דמרן ראה את המחלוקת ואעפ"כ פסק לברך אתכא דמרן סמכינן. ועיין באור לציון (ח"ב במבוא ענף ב אות א) שכתב דטעמא דאמרינן סב"ל נגד מרן הוי משום דקבלת הוראות מרן אינם בתורת ודאי אלא בתורת ספק, והיינו כאילו דעתו היא דעת רוב הפוסקים, ולכן חיישינן לדעת המיעוט אף בברכות. אמנם אף לטעמיה יש לומר דאי"ז שייך לדידן, כיון דאנן נקיטינן שגם בברכות לא חיישינן לדעת המיעוט וכמשנ"ת לעיל.

ה. גם כשהמחלוקת אינה בברכה גופה, אלא בעיקר הכשר המצוה וממילא נמשך הדבר לעניין ברכה, אפילו הכי אמרינן ספק ברכות להקל¹. ומכל מקום אם דעת מרן כדעת הפוסקים שמקיים את המצוה אזי לא אמרינן ספק ברכות להקל, ואפילו אין לנו רוב פוסקים המכשירים. אלא א"כ נתברר שרוב הפוסקים פוסלים ומרן לא ראה דבריהם אזי לא נקיטין הכי²:

ו. אמרינן ספק ברכות להקל אפילו בקום ואכול, לפיכך מי שנסתפק אם בירך ברכה הנהנין, אף שאינו חוזר לברך רשאי להמשיך ליהנות מאותו מאכל³:

ז. אין לחוש לספר האשכול כספק ברכות, מאחר ובמהדורת הצב"א השוד שנכנסו בו תוספות מזויפות⁴:

ו. כתב הרדב"ז בתשובה (ח"א סימן רכט) אע"פ שבכל מחלוקת הפוסקים אמרינן סב"ל, מ"מ זה דוקא כשנחלקו בברכה גופה, אבל כשהמחלוקת בעשיית המצוה וממילא נמשך הדבר לעניין הברכה, אם מקיים את המצוה צריך לברך ול"א סב"ל. אולם מצינו למהרי"ץ שכתב דלא כהרדב"ז בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב ס"ו ס"ט). וכן מוכח מדבריו שם (בסימן קלה אות ג ד"ה ולדעתי. ועיין שם בח"ג סימן י, ובגוה צדיק שם אות יט). וכן שאר כל האחרונים נחלקו על הרדב"ז וסבירא להו שאף בכה"ג אמרינן סב"ל, ועוד הוכיחו שדעת השו"ע בכמה מקומות דלא כהרדב"ז (כגון בסימן יד סעיף ב. ובסימן קנח סעיף ד. ובסימן תעג סעיף ו. ובסימן תפט סעיף ח). וכמבואר כ"ז בספר שלום יעקב (סימן ה) יעו"ש שהאריך טובא בהאי כללא דהרדב"ז והביא מכל דברי האחרונים מערכה לקראת מערכה שהשיגו כולם דלא כוותיה. ועי"ע בהלכה ברורה (סימן ט בירור הלכה ס"ק ח).

ז. בארות יצחק (הל' לולב ס"ק טו ד"ה זאת. וסוס"ק לג). שע"ה (או"ח סימן כז הע' ל. יו"ד סימן קסז הע' לח מד"ה ובכ"ן). עולת יצחק (ח"ב סימן קסג אות א ד"ה במה). ובספר ברכת ה' (ח"א פ"ב הע' 20) הביא שכ"כ החיד"א בספר לרוד אמת (סימן טו אות ח בקונ"א) דלא אמרינן סב"ל נגד מרן כשהמחלוקת בהכשר המצוה וממילא נמשך לברכה, וביאר עליו שם משום דתרי חומרי לא עבדינן לפסוק נגד מרן ולפסוק נגד כללו של הרדב"ז הנוי. ועיין בספר שלום יעקב הנ"ל שדחה כלל זה בכל כה"ג ולא קיבלו.

ח. כן הביא בעולת יצחק (ח"א סימן מג בדברי השואל אות ג). וכ"ה דעת רוב הראשונים ומכללם הרמב"ם ומרן השו"ע וכמבואר בספר ברכת ה' (שם הע' 5) ומשם תדרשנו. וראיתי בספר עטרת אלימלך עמ"ס ברכות (עמ' שלד) שכתב דלא נמצא כלל זה דסב"ל בגמרא, ומקורו מהשאלות (סימן נג. הובא ברא"ש ברכות פ"ג סימן טו), והוכיח מדבריו שם דאמרינן סב"ל אפילו בקום ואכול. ע"ש. ועי"ע בחידושי דינים שבסוף שו"ת חן טוב (סימן מד, בנדפ"מ).

ט. שע"ה (או"ח סימן יג הע' לו). עולת יצחק (ח"א סימן קעד ד"ה והואיל).

ה. הסכמת כל הפוסקים דבמקום מנהג לא אמרינן ספק ברכות לחקל, כיון שבך

י. בארות יצחק (הל' תפילין ס"ק נו ד"ה הלכך). שע"ה (או"ח סימן כז הע' מא. סימן לד הע' א. סימן מו הע' ב. סימן צ הע' ה. סימן צא הע' ו בשם פוסקים רבים. וסימן קטז ריש הע' כת. יו"ד סימן קעג הע' כז. אה"ע סימן רו הע' צט. סימן רז ריש הע' קסז. הע' קעב ד"ה ומתבאר. ריש הע' קפא. סעיף כ. הע' ר. הע' ריג). עולת יצחק (ח"ב סימן עח אות א ד"ה ועיין. וסימן רמד). אגדתא דפסחא פע"ח (אות כר מד"ה ופשיטא. אות פא ד"ה ועל). נר יו"ט (פרק כב). וכן כתבו הראשונים דבמקום מנהג לא אמרינן סב"ל כדאיתא בתרומת הדשן (סימן לד), ובשו"ת הרשב"א (ח"ג סימן רפג), וכן מתבאר בעוד ראשונים, וכן הסכמת כל האחרונים, וכמבואר בברכת ה' (שם הע' 12), ושם הביא שכבר נמצא כלל זה בגמרא (ברכות מה). גבי מחלוקת חכמים ור' טרפון מה מברכים על המים לפניהם, ושאלו בגמרא הלכתא מאי, והשיבו, פוק חזי מאי עמא דבר. ופרש"י, עמא דבר, היאך נוהגים, וכבר נהגו לברך לפניהם שהכל וכו'. וכ"כ שאר הראשונים שם. ומבואר שאחר שנהגו כדעה אחת, אע"פ שיש חולקים לא חיישינן לדעה החולקת גם בברכות. וע"ע הלכה ברורה (סימן רט סעיף ח) ובשעה"צ שם. ע"ש. ועי"ע בזה בספר ברכי נפשי (ח"א סימן יד), ובספר נר יהודה (סימן ה).

ועפ"ז כתב בשערי יצחק (ה'תש"ע פר' אחרי מות קדשים, עמ' קז ואילך) שבמקום שנהגו לברך אין להחמיר ולחוש לסב"ל, כיון שמפסיד עי"ז את הברכה. ועיין ביד מלאכי (כללי הבי"ת אות קלב) שהביא משו"ת מהרש"ל (סימן סח) דברכות אינן מעכבות דוקא בדיעבד, אבל אם חייב בברכה ורוצה ליפטר ממנה לכתחילה עון גדול הוא. ע"כ. וכ"כ הפר"ח (או"ח סימן סו ס"ק ח). ועי"ע בברכת יעקב (סימן י אות ו) דדעת כמה אחרונים שעדיף להכנס לספק ברכה שאינה צריכה, מאשר לעשות המצוה בלא ברכה. עוד כתב שם בשערי יצחק לגבי מנהגינו בברית מילה שאחר ברכת אשר קידש ידיד מבטן וכו', אומר על הכוס נוסח תשתלח אסותא וכו' וקיים את הילד וכו', ורק אח"כ שותה מהכוס, ול"ח להפסק באמירת תשתלח אסותא בין ברכת הגפן לשתיה. וכמבואר בשע"ה (יו"ד סימן קנט סעיף יא). וכן מנהגינו שתחת החופה אחר ז' ברכות ממשיך המברך לומר תפלות ופוסקים הא מכשטא הא מצלחא וכו' ואח"כ טועמים מן הכוס, ול"ח בזה להפסק. וכמבואר בשע"ה (יו"ד סימן רו סעיף יז). אזי הרוצה להחמיר ולחוש לשיטות שיש בזה הפסק ולטעום מיד אחר ברכת כורת הברית, או מיד אחר ז' ברכות, אין לו להחמיר כן, שכ"כ מהרי"ץ בפעו"צ (ח"ב סימן קיב) שמנהגינו שאין לחוש בזה להפסק, וסיים ע"ז בזה"ל, ולא כמו קצת מתחכמים בעיניהם מקרוב באו, לטעום מהכוס בבית החתן תקף אחר גמר ז' ברכות, קודם הבקשה. ולא נהירא. ועם שוני"ם אל תתערב, כי מנהג ותיקין וקדמונים הוא. ע"כ. ובעולת יצחק (ח"א סימן קכד) חיזק ויסד מנהג זה ביתר שאת. וביאר בשערי יצחק (שם) דכיון שבך מנהגינו דלא חיישינן בהכי להפסק, הוי כאילו אין מחלוקת וספק בדבר, אלא כך הדין בתורת ודאי, ולכך אין לחוש להחמיר, בפרט שיש ענין שהברכות יחולו על הכוס כשהוא שלם ולא כשהוא פגום ע"י הטעימה. כמו"כ ביאר שם לגבי ברכת המצות שיוצאים בהם יד"ח ע"י אחר, כגון כשעומדים כמה להתעטף בציצית, וכן בברכת ההלל ולולב וספירת העומר ולבנה, כשאחד מברך ומוציא את כולם, אזי אף החוששים ומברכים עימו בלחש, מנהגינו שעונים אמן אחר ברכת המברך,

מנהגם חשיב לדידהו כאילו אין מחלוקת בדבר יא:

ג. נקיטינן דאפשר לברך בספק ספיקא, לברך עבדינן ספק ספיקא בברכות אפילו נגד דעת רבינו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך יב:

ול"ח להפסק בין ברכתם לקיום המצוה, וכמ"ש בשו"ת חן טוב (סימן נב), ובשע"ה (סימן ח סעיף יח). לכן אע"פ שיש פוסקים דהוי הפסק, מ"מ כיון שכך המנהג לענות אמן ולא לחוש להפסק, הרי"ז כאילו אין מחלוקת בדבר, ואין מקום להחמיר שלא לענות אמן ולהפסיד את עניינו.

יא. עולת יצחק (ח"ב סימן כז). אגדתא דפסחא פע"ח (אות כד ד"ה ופשיטא) בשם הרדב"ז בתשובה (ח"א סימן רכט) וז"ל שם, שכל שנהגו ישראל כאחד מהפוסקים או דהוי אתריה דמר, העושה מצוה לדעת אותה מנהג חייב לברך, שחזר הדבר כאילו הוא תורה וכו', דכיון שנהגו כאותו פוסק או כאתריה דמר חזר הדבר אצלם כאילו אין מחלוקת בדבר כלל. ע"כ. וע"ש בפע"ח (ד"ה דינו), עומק הסברא בזה ע"פ דברי החזו"א.

יב. שע"ה (או"ח סימן קי הע' מט ד"ה והנה). עולת יצחק (ח"א סימן מ אות א ד"ה וחזרתי. ח"ג סימן ה ד"ה ואמנם). שולי המעיל (סימן א אות עח). שכן מוכח דעת מהרי"ץ במעיל קטון שם, ובעין חיים (ח"ב דף מא ע"ב מב ע"א) לגבי ספירת העומר דעבדינן ספק ספיקא בברכות. ע"ש. וכ"כ הלבוש (סימן יז). ובמאמר מרדכי (שם ס"ק ג) סייעו ממ"ש השו"ע (סימן תפט סעיף ח) לגבי ספירת העומר. וכ"כ הלחם משנה (פ"ד מהל' ברכות הל' ו) לברך היכא דאיכא ספק ספיקא. וכ"כ בערוך השלחן (סימן קח אות ז). ובשו"ת הסבא קדישא (ח"ב סו"ס יג) למהרש"א אלפנדרי כתב, דעת רובא דרבוותא דבספק ספיקא חייב לברך. וכ"כ בשו"ת שמחת כהן (יו"ד סו"ס פג) שכ"ד רבים לברך בס"ס. וזה דלא כשיטת גדולי הספרדים שנקטו דלא אמרינן ס"ס בברכות. וכמו שכתב המשנה ברורה (סימן רטו סו"ס כ) בשם החיי אדם והפמ"ג דלא מהני בברכות ספק ספיקא. ובהע' איש מצליח שם (הע' 6) כתב שכן פשטה אצלם ההוראה. וכן כתבו בברכת ה' (שם סעיף ט) ובהלכה ברורה (סימן רט סעיף יא) דלא עבדינן ס"ס בברכות א"כ גם דעת מרן לברך. יעו"ש.

ונראה בביאור האי כללא דנקיטינן לברך כשיש ספק ספיקא, ע"פ מה שכתבו רוב הפוסקים שהיתר ס"ס הוא מדין רוב צדדים להקל וכמו שנביא לקמן, וא"כ כמו דלדידן אזלינן בתר רוב פוסקים אף בברכות כנ"ל (סעיף ג), ה"ה בספק ספיקא י"ל דכיון שיש רוב צדדים לברך נקיטינן שיש לברך. ועוד נראה להוסיף לבאר, דהנה ידועה מחלוקת הרמב"ם והרשב"א אי ספק דאורייתא לחומרא מהתורה או לא, דלדעת הרשב"א הוא מדאורייתא ומשום כך ס"ל דס"ס הוא מטעם רוב וכדלקמן, אולם לדעת הרמב"ם ספק דאורייתא לחומרא הוא מדרבנן ומשום כך לדידיה היתר ס"ס הוא מטעם ספק דרבנן לקולא. ולכאורה י"ל דנפק"מ האם גם בברכות סמכינן על ספק ספיקא לברך, דלדעת הרשב"א כמו דסמכינן אס"ס בכל איסורי תורה מדין רוב ה"ה שבברכות נסמוך על ס"ס, אבל להרמב"ם דהיתר ס"ס הוא מטעם ספק דרבנן לקולא, א"כ כשיש ס"ס בברכות הדינן לסב"ל ולא מברך. ואם כנים הדברים, כיון דרוב הפוסקים נקטי דספק דאורייתא לחומרא הוא מהתורה, וכמו שהביא בספר ברכי נפשי (ח"א סימן טו) למעלה מחמישים פוסקים שנקטו כולם כהרשב"א שספק דאורייתא לחומרא הוא מהתורה, ובכללם מרן השו"ע,

י. אף שיש מפרשים שספק ברכות להקל פירושו לברך מספק, מכל מקום לא מצרפים שימתם לספק ספיקא, משום ששימתם דחוייה ובטלי במיעוטייהו²:

יא. מצינו לגדולי הפוסקים שלא חששו בכמה דינים לכב"ל, משום שספק דינם יצא אז ככה הברעה מדעתם הרחבה³:

ורוב הראשונים. ע"ש. א"כ ודאי דטעמא דידהו בהיתר ס"ס הוא משום רוב, ולפי האמור ה"ה דסברי הכי בברכות דעבדינן ס"ס. שו"ר שכן העלה לבאר בברכת יעקב (סימן י אות ה). ע"ש.

יג. עולת יצחק (ח"א סימן מ אות א).

יד. קובץ דברי חפץ (גליון טז ניסן התשפ"א, עמ' רל). שכ"כ בספר זכור לאברהם (אלקלעי. ח"ג מערכת ספק ברכות דף יח ע"א), וזה לשונו שם, מה שהשיג ע"ד גאון עוזינו הרב ברכי יוסף יצ"ו איך פסיק ותני לענין הלכה כדעת האומרים לחזור ולברך, ולא חש לסברת החולקים וכו'. לעולם אימא לך דס"ל דאמרינן סב"ל, וממאי דמסיק כאן אין ראייה דכאן בדעתו הרחבה נטה דעתו לדינא כסברת האומרים לברך מן הדין הגמור, מהראיות שהביא וכו', ובזה אין לומר ספק ברכות להקל, דלא נאמר כלל זה אלא כשיש מחלוקת בפוסקים ואין אנו יכולים להכריע לא כדברי זה ולא כדברי זה, אך בענין זה וכל כיוצ"ב בדעתו הרחבה הכריע כדעת האומרים לברך, איך שייך לומר שיחוש לפוסקים האומרים שלא לברך, דמאחר דדעתו דעת עליון ברור לו כשמש דהדין היפך דעתם, למה לו לחוש לדעתם, ובפרט שהם מהאחרונים, והרב גאון עוזינו יפה כוחו לחלוק עליהם בשופי וכדאמרן. עכ"ל. והוסיף שם להוכיח כן מדברי הריב"ש בתשובותיו (סימן תקה) לענין ברכת זמן בליל יו"ט שני דראש השנה, וזה לשונו, מה שטען עוד ואמר, דכל שהוא ספק שזה אומר לברך וזה אומר שלא לברך, טוב שלא לברך, כדי שלא יעבור משום ברכה שאינה צריכה. גם זו אינה טענה, שכיון שיש טענות וראיות מספיקות להכריע כדברי האומר לברך, אין זה ספק. וכן בקובץ הגו' הסכים מו"ר שליט"א לומר כן על החיד"א בנדון הדתם, וביאר דמאחר שכן הכריע החיד"א וברור היה הדבר בעיניו, הדר הוה ליה כאילו אין כאן ספק ברכות, כיון שנכנס לעובי הקורה. והו"ל כעין דקיימא לן דלא אמרינן סב"ל במקום מנהג, כי המנהג מכריע. וסיים עלה שם, שכל זה שייך לומר רק על אותם פוסקים שהכריעו כך מדעתם הרחבה, אבל לניצבים מן הצד, ורואים אמבוהא דרבנן, שזה אומר בכה וזה אומר בכה, והם בעצמם אין בכוחם להכריע, הדרך הכבושה שיאמרו ספק ברכות להקל.

ונראה ע"פ האמור, דמשו"ה מצינו להגר"א שנהג בכמה מקומות לברך באיזה מקומן אע"פ שאבותיו לא נהגו לברך, כדמצינו לו שנהג לברך כל פעם שנכנס לסוכה, כיון שהיתה לו בזה הכרעה מדינא דגמרא, כמ"ש בביאור הגר"א (סימן תרלט סעיף ח), ובחיי אדם (כלל קמו ס"ג). וכן מצינו שנהג לברך ענט"י על דבר שטיבולו במשקה, כמ"ש בביאור הגר"א (סימן קנה סעיף סעיף ד, ובסימן תעג סעיף ו). וכן מצינו לו לענין ברכת ענט"י שאם עשה צרכיו מברך על הנטילה בכל תפלה, עיין מעשה רב (אות ג). והוא לפי שהכריע בענינים אלו בתורת ודאי, לכך לא הוה שייך גביה סב"ל.

יב. במקום שיש ספק אם צריך לברך או לא שהדין הוא שאסור לברך, וכן כנסתפק אם בירך או לא בירך, מוב ונכון באופנים כאלו לברך את הברכה בהרהור הלב, הואיל ולדעת רבינו הרמב"ם מי שבירך בליבו יצא בדיעבד, וא"כ כשמברך בליבו שפיר דמי, ואין בזה משום נשיאת שם שמים לכמלה כי "לכמא נשפתיים" כתיב טו:

טו. שע"ה (או"ח סימן מב סעיף ט) בשם מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רמא). והביא בבארות יצחק (הלכות ברכות הפירות ס"ק רח) שכן הסכמת הרבה אחרונים בהביאם עצה זו. ע"ש. וכן הביא בשו"ת יבי"א (ח"ד או"ח סימן ב אות יב מד"ה וראיתי) עשרות אחרונים שהסכימו שאין חשש ברכה לבטלה בהרהור הלב. ע"ש. ולפיכך אע"פ שרוב הפוסקים חולקים על הרמב"ם וס"ל דהרהור לאו כדיבור דמי, מ"מ כיון שאין הפסד בכך שמהרהר הברכה בליבו שפיר למיעבד הכי. ויש להעיר דמה שכתב שם מהרי"ץ לברך בהרהור הלב, לאו דוקא כל הברכה, אלא יכול לברך בפיו ורק תיבות השם אלד'נו יהרהר בליבו. ועיין בשע"ה (סימן קי הע' ב) שאע"פ שהאחרונים העלו דבתפילת שמונה עשרה לכו"ע לא מהני הרהור כבשאר ברכות (ע"ש בבארות יצחק), מ"מ בדברי הרמב"ם (פ"ה מתפילה הלכה א, ט) מוכח דאי"ז לעיכובא דוקא. ולכן גם בשמונה עשרה כשיש ספק אם צריך לחזור טוב להרהר הברכות בליבו. וכ"כ בעולת יצחק (ח"ג סו"ס לא). ע"ש.

כללי ספק ספיקא

- א. מעמא דעבדינן ספק ספיקא יש אומרים מדין רוב, דכיון שיש שני ספיקות להקל הרי יש לנו שני צדדים להקל וצד אחד להחמיר. אולם דעת הרמב"ם הטעם דעבדינן ספק ספיקא לקולא, משום דכל הספיקות דמחמרינן הוא מדרבנן, והכא דספק ספיקא הוא ספק שני מספקינן על דרבנן, וספיקא דרבנן לקולא א:
- ב. ספק ספיקא משם אחד אינו נחשב ספק ספיקא ב:

א. עולת יצחק (ח"א סימן מ אות א ד"ה וחזרת). טופס כתובות (שער ו דף ט ע"א ד"ה ואמאי). ודעת היש אומרים הוא דעת רוב הפוסקים שספק ספיקא מועיל מדין רוב, הל"ה הרשב"א בתשובה (ח"א סימן תא), והט"ז (יו"ד סימן קי ס"ק לו), והש"ך (שם ס"ק כז), והפר"ח (שם ס"ק מט. ובכללי ס"ס סוף אות יג), והחיד"א בשו"ר ברכה (יו"ד שם), וערך השולחן (שם סוף סעיף יח וסעיף כ), ואיסור והיתר (כלל כו דין ד). וכן הביא בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן ריג). וכ"כ עוד רבים מן הפוסקים. ובשו"ת אוצרות יוסף (ח"ד סימן ז אות ה) הוכיח שכן דעת מרן השלחן ערוך (יו"ד סימן קכט סעיף יא). ע"ש. אולם הפני יהושע (כתובות ט. בקונטרס אחרון אות מו) האריך להוכיח שספק ספיקא אינו מדין רוב, אלא שבמקום שספק אחד מותר מהתורה ואסור רק מדרבנן, כגון במקום שיש חזקה או רוב להתיר אלא דרבנן החמירו, כשיש ספק נוסף הוי ספיקא דרבנן ולקולא. וכמו"כ לדעת הרמב"ם שכל ספק דאורייתא לחומרא הוא מדרבנן, א"כ כשיש עוד ספק הוי ספיקא דרבנן לקולא. ע"ש. וכן כתבו בדעת הרמב"ם הפמ"ג בספרו גינת ורדים (כלל ה), ועוד אחרונים. ושם הפמ"ג הביא נפק"מ בין הטעמים היכא דאיתחזק איסורא דאז אפילו לדעת הרמב"ם ספיקא דאורייתא לחומרא מהתורה וא"כ לא מהני ס"ס להתיר, משא"כ לטעמא דרוב מועיל ס"ס כיון דרוב עדיף מחזקה. וכן נפק"מ בספק ספיקא שאפשר לברר, דלטעם הרמב"ם ל"ח ספק כיון שאפשר לברר, אולם לטעם רוב מהני ס"ס להתיר כיון שכשיש רוב אין צריך לברר. ע"ש. ועיין לקמן (סעיף ג) לגבי ספק ספיקא שאפשר לברר.

כתב בשע"ה (אור"ח סימן נו הע' מד ד"ה עכ"פ) דאפשר דספק ספיקא בדאורייתא קל מספיקא דרבנן לקולא, כידוע משמו של הגאון הקדוש מהר"ח בן עטר זיע"א בספרו ראשון לציון (כללי ס"ס דף קטו עמ' ג). ע"ש. ונראה שאף להרמב"ם י"ל כן, דאע"פ דס"ל שס"ס היא גופא מתרת מטעם ספק דרבנן, מ"מ יש שכתבו שאף הוא יסבור שאפשר להתיר ס"ס מדין רוב.

ב. עולת יצחק (ח"א סימן קא אות ג ד"ה מעתה). וכן דעת רוב הפוסקים. והמקור לכך מהתוספות בכתובות (ט. ד"ה ואיבע"א) שכתבו דשם אונס אחד הוא ל"ח ספק ספיקא. ובטעמא דמילתא יש מפרשים הואיל ואין זה ס"ס המתהפך, עיין תורת השלמים (קונטרס הספקות אות כ), וקונטרס עין הדעת (שרש הראשון). אלא דבההיא גופא נחלקו הפוסקים אי בעינן ס"ס המתהפך, ובפרט שמדברי התוס' שם (ט:) מוכח דלא בעינן ס"ס המתהפך. וכ"ד רוב הפוסקים כמו שהאריך להביא

ג. כל ספק שהוא מחמת חסרון ידיעה ואפשר שיתברר לא חשיב ספק ואזלינן לחומרא¹:

ד. יש אומרים דלא מהני ספק ספיקא במקום חזקת איסור, ויש חולקין²:

ה. ספק ספיקא שרי אפילו בדבר שיש לו מתירין, אפילו בדאורייתא. ויש אומרים שאסור כיון שיש לו מתירין³:

ו. במחלוקת הפוסקים עבדינן ספק ספיקא⁴, וגם אם ספק אחד במחלוקת הפוסקים והספק השני במציאות עבדינן ספק ספיקא⁵:

בספר תפארת יצחק (סימן לו עמ' עט והלאה). ע"ש. ועי"ע מילי דנויקין על בבא קמא שבסוף שע"ה חו"מ (יא. רש"י ד"ה דאין מקצת שליא). אולם יש מפרשים דס"ס משם אחד לא נחשב ספק ספיקא, מכיון שטעם ההיתר בשתי הספיקות הוא אחד הרי"ז נחשב כספק אחד, שהרי אין לנו רוב צדדים להתיר. עיין יוסף דעת (סימן ט) שהאריך בזה.

ג. עולת יצחק (ח"א סימן קו. ח"ב סימן קצא אות ג). וכן מבואר בנו"כ לשלחן ערוך (יו"ד סימן קד סעיף ב). וכ"כ בביאור הלכה (סימן רסא ד"ה בין השמשות) דספק חסרון ידיעה אינו נכנס כלל בגדר ס"ס. וכ"כ במשנה ברורה (סימן קס ס"ק מז) בענין אחר דמה שאינו יודע לברר אינו חשב ספק. וכ"כ מהרי"ץ בזבח תודה (סימן נג ס"ק טו) דספק הבא מחמת חסרון חכמה, לא מקרי ספק לאיצטרופי לס"ס. אמנם יש חולקים בזה, וגם יש בזה כמה חילוקים שונים, כיעויין בשדי חמד (מערכת הסמ"ך כלל כט, נא, נב), וביוסף דעת (סימן טוב).

ד. עולת יצחק (ח"א סימן קיו אות ד). ועיין בשדי חמד (מערכת הסמ"ך כלל ו) שנחלקו בזה האחרונים. וביוסף דעת (סימן ו אות ו) כתב שדעת רוב גדולי האחרונים הספרדים דמהני ס"ס במקום חזקת איסור. וכן בשו"ת אוצרות יוסף (ח"ד סימן ז) האריך הרחיב בענין זה, והביא שדעת רבים מהאחרונים דמהני ס"ס במקום חזקת איסור. יעו"ש.

ה. שע"ה (יו"ד סימן קלה הע' כח ד"ה ולכן. סימן קלו הע' נא ד"ה דבר). וראה בענין זה בש"ך (יו"ד סימן קי ס"ק נו), ובט"ז (שם ס"ק יא), ובספר מנחת כהן (ח"ג פרק ט, יא), ובערך השלחן למהר"י טייב (יו"ד ריש סימן קב, וסימן קי ס"ק ח), ובשדי חמד (מערכת הדל"ת אות לט). ועיין במשנ"ב (סימן שכה ס"ק לב) דמשמע שאע"פ שבספק דרבנן שיש לו מתירין אזלינן לחומרא, מ"מ בס"ס של דרבנן אף שיש לו מתירין אזלינן לקולא, ולכן מותר שם מיד במוצ"ש ואי"צ בכדי שיעשו.

ו. שע"ה (יו"ד סימן קלב הע' מב ד"ה ואם). עולת יצחק (ח"ג סימן יב ד"ה אי נמי. סימן רמט אות ד ד"ה ואגב). וכ"כ מהרי"ץ בלחם תורה (סימן לו ס"ק ד). ובפעולת צדיק בכמה מקומות כאשר ציין עליו בנוה צדיק (ח"ג סימן מ אות ג). וכן הסכמת רוב ככל האחרונים. ודלא כמהריב"ל בתשובה (ח"ג סימן מא, נא). יעויין בזה שדי חמד (מערכת הסמ"ך כלל יב), ויבי"א (ח"ו יו"ד סימן כד). וביוסף דעת (סימן י) האריך בזה וכתב שם (אות א) שכן מצינו למרן הבית יוסף בכמה מקומות שעשו ספק ספיקא ממחלוקת הפוסקים. ע"ש.

ז. עולת יצחק (ח"א סימן קא אות ג ד"ה אבל).

ז. לא עבדינן ספק ספיקא אלא מפוסק שנאו דבריו מפורשים בהדיא, ולא כשהדבר משמע מדבריו ה':

ח. אין מצרפין לספק ספיקא (אפילו ספק אחד) אלא ספק שקול, אבל סברא יחידאה (אפילו הם כמה אלא שרובם חולקים עליהם^ט) אין מצרפין'. ובהצטרף עוד ספק בזה יש לעיין י':

ט. קיימא לן דעבדינן ספק ספיקא להקל נגד מרן, גם כששני הספיקות נגד הכרעתו, דבמקום שיש שתי חומרות אפשר שאף הוא היה מודה להקל, דתרי חומרי לא מחמירין י':

ח. שו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן ריו שלהי אות ד). ועיין חן טוב (סימן לח שלהי אות ב) ובמה שהעיר עליו שם ביוסף חן בנדפ"מ (אות כ).

ט. שע"ה (י"ד סימן קכו הע' י ד"ה וצריך). ועיין ביאור הלכה (סימן שטז ד"ה שהם נצודים) שכתב ודעת התוספות והרשב"א וכו', דעת יחידאה הוא ולכך לא הבאתי דעתם. וכ"כ שם (סימן שכ סוד"ה מותר לסחטן) דדעת רש"י ותוס' וסמ"ק יחידאי.

י. שע"ה (י"ד סימן קנה ריש הע' לג). עולת יצחק (ח"א סימן מ אות א ד"ה וחזרתי). נר יו"ט (פרק לו ד"ה והרי. ד"ה וחכם). וכ"כ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן ריו אות ד) דלא מצרפין לס"ס דעה יחידאה. ומ"מ יש חולקין בזה וס"ל דמצרפין דעת יחידאה לס"ס, עיין בזה שדי חמד (מערכת הסמ"ך כלל יח). וזבח תודה (סימן לט סוס"ק עג). וכשהמחלוקת היא רוב כנגד מיעוט פוסקים, נחלקו הפוסקים אם לצרף את סברת המיעוט לס"ס, ועיין יבי"א (ח"י אור"ח סימן נב) שהכריע לצרף.

יא. עולת יצחק (ח"א סימן צד סוד"ה ומהשתא).

יב. שע"ה (אור"ח סימן נו הע' כה. סימן פג הע' יג. יו"ד סימן קלב הע' מב ד"ה ואם. סימן קסז הע' ז). עולת יצחק (ח"א סימן צד ד"ה ומהשתא. ח"ב סימן רנד אות ד ד"ה ואם. סימן קעא אות ד. ח"ג סימן קכד סוף אות ד. סימן רב אות ד ד"ה ולעניין). עצי עולה (תשובה א אות ד ד"ה ואגב). נר יו"ט (פרק לו ד"ה וחכם). וכן כתב מהרי"ץ בתועלות לזבח תודה (אות ה). וכ"כ באור לציון (ח"ב במבוא ענף ב אות ד) דעבדינן ס"ס נגד הוראת מרן משום שהכרעתו אינו בתורת ודאי, אלא בתורת ספק (כמ"ש בהקדמתו לבי"י) באופן שאין שיטת החולקים דחוויה לגמרי, ולכך יש לנו לומר שאף מרן בצירוף שני הספיקות היה מודה להקל. ע"ש. וכ"כ ביבי"א (ח"ט סימן קה שלהי אות ג) שכיון שקבלת הוראות מרן אינה בתורת ודאי אלא בתורת ספק, ע"כ תפסו כל אחרוני הפוסקים הספרדים, דעבדינן ס"ס נגד פסק מרן. עכ"ל. וכ"כ ביחוד"ד (ח"ה סו"ס נד) בשם גדולי האחרונים דעבדינן ס"ס אף כששני הספיקות נגד הכרעתו של מרן. ודלא כדעת הרב פעלים (ח"ב יו"ד סימן ז, וח"ג יו"ד סימן ט) שכתב אע"פ שמנהגינו כהחיד"א במחזיק ברכה (יו"ד סימן מב ס"ק ג) דעבדינן ס"ס נגד מרן, מ"מ אינו אלא כשספק אחד נגד מרן, אבל כששני הספיקות נגד מרן לא עבדינן ככה"ג ס"ס. ע"ש. ובשדי חמד (מערכת הסמ"ך ריש כלל יח). ועי"ע להגרי"ח סופר בהגהותיו לספר מעשה נסים (כצ"ור. עמ' קעג אות ג), ובהגהותיו לספר מעשה אליהו (מני. סימן של עמ' ז), מה שצייין בזה.

י. הא דעבדינן ספק ספיקא נגד מרן, הני מילי היבא דפסק מרן לחומרא בכל ספק לבדו, אמנם היבא שאפילו בצירוף שני הספיקות פסק מרן לחומרא נגד הספק ספיקא, בכהאי גוונא לא עבדינן ספק ספיקא¹⁷:

יא. והוא הדין דעבדינן ספק ספיקא נגד רבינו הרמב"ם¹⁸:

יב. עבדינן ספק ספיקא להקל אף נגד המנהג, כיון שיש לומר דבהצטרף עוד ספק לא נהגו על דעת כן¹⁹. אולם כשהמנהג הוא בצירוף שני הספיקות לא עבדינן ספק ספיקא²⁰:

יג. עולת יצחק (ח"א סימן קיב אות ו סוד"ה ואגב). וכ"כ באור לציון (שם), וביאר משום שאם מרן לא התיר מטעם ספק ספיקא, על כרחך שמה שהכריע בדין זה הוא בתורת ודאי ולכן לא חש כלל להחולקים. ע"ש שהביא דוגמא לזה מדברי מרן. ועיין בזה בשערי יצחק (ה'תשפ"ב פר' תולדות). וכן בבנין משה (ח"ג פרק מח הע' ג).

יד. שע"ה (או"ח סימן קי הע' מט ד"ה והנה). עצי עולה (שם).

טו. שע"ה (יו"ד סימן קלב הע' מב ד"ה ואם). עולת יצחק (ח"א סימן צד ד"ה ומהשתא). שערי יצחק (ה'תש"ע טבת-אדר פר' ויקהל פקודי, עמ' רא). שכן מצינו למהרי"ץ בתשובותיו (ח"ב סו"ס קטז) שהתיר שמן שומשמן לפסח מכח ספק ספיקא, ספק נתערב בו דגן ספק לא נתערב, ואפילו נתערב דלמא הלכה כמאן דאמר דאינו חוזר וניעור. יעו"ש. הגם דאנן נהגינן כהרמב"ם דחוזר וניעור כמבואר לעיל מינה (בתשובתו שם ובסימן קפ). וכתב שם בעול"י דטעמא דמילתא דאף דקיימא לן כאידך גיסא, מ"מ אינו אלא כפי כללי ההוראה המסודרים בידינו נקיטין הכי, ולא למימרא שהסברא האחרת נדחתה לגמרי. עכ"ל שם. ועיין בעולת יצחק (ח"ב סימן ננד ד"ה ואם) שכ"ד השדי חמד (מערכת ס' סוף כלל יח), ושיש החולקים וסוברים דלא עבדינן ס"ס נגד המנהג.

וצריך ביאור בהאי כללא היכי עבדינן ס"ס נגד המנהג, מאי שנא מהא דקיימא לן דבמקום מנהג לא אמרינן סב"ל מטעם דכיון שכך המנהג חשיב כאילו אין ספק בדבר כנ"ל כללי סב"ל (סעיף ח), וא"כ ה"ה הכא נימא דבמקום מנהג כאילו הוכרע הדין ואין ספק בדבר, וממילא הדעה החולקת דחוויה מההלכה ולא חזיא לאצטרופי לס"ס. ואכן אמת שזהו הטעם שנקטו האחרונים דסברי שלא אמרינן ס"ס נגד המנהג, וכמו שהביא במאמר יעקב (סימן כ אות ב). ע"ש. והנראה בזה לבאר, שכח המנהג הוי כאילו הוכרע הדין, והיינו לגבי זה שאי"צ לחשוש לדעה החולקת בברכות משום חשש ברכה לבטלה. אבל מ"מ אי"ז הכרעה בתורת ודאי עד שנאמר שהדעה החולקת נחשבת דחוויה מההלכה לגמרי כמחלוקת ב"ה וב"ש, שב"ש במקום ב"ה אינה משנה (ברכות לו: ופרש"י שם "ואי"ז ספק אלא ודאי", והיינו שבהכרעת מחלוקתם דעת ב"ש דחוויה מההלכה באופן שאין מקום אפילו לחשוש לשיטתם, כדאמר רב יוסף התם (דף יא.) עשה (להחמיר) כב"ש לא עשה ולא כלום, ע"ש תוס'). וכך נפסק בש"ע (סימן סג סעיף ב). משא"כ במנהג הרי ודאי שיש מקום לחשוש להחמיר במקום שהמנהג להקל (עיין משנ"ב סימן קלט ס"ק יג), כיון שגם

יג. האומר על עצמו ספק ספיקא, מקרי מקדש את עצמו במותר לו, ואין זה מוסיף על דברי חכמים. ובל זה לעצמו, אבל לא להורות לאחרים היפך ההיתר":

ההכרעה אז היא בתורת ספק ולא נתבטלה הדעה החולקת מההלכה, וא"כ חזיא לאצטרופי הדעה החולקת לס"ס, ובכח"ג רשאים אנו לומר שבהצטרף למנהג עוד צד להקל לא נהגו על דעת כן. וכן ראיתי שהביא השדי חמד (שם) בשם היד דוד שכתב, הדבר ברור בספרי האחרונים דלא החמירו כן ותפסו במנהגם אלא היכא דליכא אלא חד ספיקא אבל כשנצטרף עימו ספק אחר דאיכא ספק ספיקא להקל "כגון דא לא החמירו כ"כ לאסור". עכ"ל. וכן מצאתי בספר יוסף דעת להגר"מ לוי (סימן יב אות ג) שכתב דמוכח נמי מדברי הב"י (יו"ד סימן קג סעיף ז בהוצ' שירת דבורה) שאפשר לעשות ס"ס נגד המנהג, ומשום דסוף סוף אין הכרעה מתורת מנהג נחשבת הכרעה ודאית. ע"ש. ועי"ע במשנה ברורה (סימן תצז ס"ק יא). ודו"ק.

טז. על דרך שנתבאר לעיל לגבי ספק ספיקא נגד מרן.

יז. זבח תודה (סימן טל ס"ק א). ובמקו"א שם (סימן לג סוס"ק מב) כתב, והרוצה להחמיר יחמיר לעצמו, אבל חלילה להטריף לאחרים.

בללי מהרי"ץ

א. נודע בשערים שבח גדולתו של עמרת תפארתינו נאון עונו מהרי"ץ זיע"א שהיה רבן של כל בני הגולה בכל ערי תימן, עד שאמרו עליו שכמוהו לא היה בנפת תימן ואחריו לא קם, ונתקבלו הוראותיו בכל המדינה כמרן הבית יוסף והרמ"א, ושמו גדול בכל ערי התימן, והולכים לאור פסקיו והכרעותיו כחלבה למשה מסיני א:

א. לשונות חכמי תימן ור' יעקב ספיר. ולהלן אעתיק עוד מדברי גדולי חכמי תימן בשבח גדולת מהרי"ץ ותוקף הוראותיו, מתוך הקדמה לפסקי מהרי"ץ, אקדמות מילין לשו"ת פעולת צדיק הנדפ"מ, ועוד מקומות. [נראיתי להביא תאריכים לפטירתם, למען תדע, שאף שמהרי"ץ נפטר בשנת ה'תקס"ה לפני כ-217 שנה מ"מ לא רק חכמי דורו והקרובים לזמנו החשיבוהו לרב רבנן של כל בני גולת תימן, אלא גם הרחוקים מזמנו עד הדור האחרון ועד בכלל. גם תראה אף היות מהרי"ץ דרכו לייסד ולחזק מנהג הבלדי, מ"מ גם הרבנים שהתפללו בנוסח שאמי כיבדוהו והעריצוהו במאד מאד כאשר ציינתי במקומם. עוד ראיתי להעיר, בל יטעה הקורא בן זמנינו שכל התוארים המובאים לקמן הינם דרך גוזמא בעלמא, וכפי שנתפשט היום לשבח ולהלל במילים כבירות כל בר בי רב, שכן אבותינו בקדושתם וטהרתם היו רחוקים מכל שמץ של זיוף כזה וכיו"ב, וק"ו הוא לרבנותו גדולי התורה חכמי תימן, שהאמת בתמימותה ובטהרתה היתה מנת חלקם, וכל תיאורם היה כפי ראייתם האמיתית ללא כחל ושרק, וזה פשוט לכל מבין].

דברי גדולי חכמי תימן לדורותיהם בשבח גדולת מהרי"ץ ותוקף הוראותיו

כמהר"ר דוד משרקי זצ"ל [רבו של מהרי"ץ, בעל שתילי זיתים] בשו"ת רביד הזהב (סימן כ ריש ד"ה כתב) על מהרי"ץ בזה"ל. ודי לי בזה בהטפת שפתותך צוף, וכי מי לנו גדול ממעלת כ"ת בזה הזמן, שנשאר בו ישראל ח"ו כאלמן, מבלי מורה תורה רועה נאמן וכו'. ובתשובה אחרת שם (סוף סימן יב) כתב אליו בזה"ל. והתשובות הם רבים מספר, ואיני רוצה להעלותם כאן כי הנה הספרים לפניך ומה נגלה אלי ולא נגלה לכ"ת. ע"כ.

ומהר"ר יחיא משרקי זצ"ל [בנו של מהר"ם וחבר בביה"ד של מהרי"ץ, שאמין בשו"ת רביד הזהב (סימן כה) כתב, וכעת מצאתי מכתב יד הקדש על העליונה של כמ"ו יחיא צאלח זצ"ל והעתקתיו כאן אות באות והיה לך לעד ולאות וכו'. ובסיום תשובת מהרי"ץ כתב, הנה מעתה לא נשאר למרי פלוגתא פה להשיב ולא מצח להרים ראש נגד המנהג דהא גוברא רבה דקא מסתמכי עליה סבר וקיבל. ע"כ. ובמקו"א (הביאו בהקדמה לשע"ה יו"ד אות ד הע' ג) הזכירו בתואר מרנא ורבנא הדיין המצויין כמה"ר יחיא צאלח ז"ל.

מהר"ר אברהם זצ"ל בנו של מהרי"ץ בתשובה הנדפסת בסוף שו"ת פעו"צ (סימן א) כתב ראיתי אדוני אבי עטרת ראשי שהיה מורה ובא כך אפילו לכתחילה, וידוע שכל סתום לא עממוהו מכל ספרי הפוסקים. ע"כ.

ובספר זבח תודה שנדפס לראשונה בכלכת"ה שבארץ הודו [בשנת ה'תרי"א] כתבו המגיהים בהקדמתם בזה"ל. אב"ד ור"מ וכותב ספרים, מחוקק ומו"צ ושו"ב בין כמה מאות ערים וכפרים וכו'. שם המחבר כמהר"ר יחיא [בן כמה"ר יוסף] בן כמה"ר צאלח כשמו כן הוא שפתותיו דובבות בקבר איש האלהים נשמתו בצרור החיים צרורה ונועדה, כאשר אוזן שמעה ותאשרהו, עין ראתה ותעידהו, מכמה מחכמי ארץ ישראל ומחכמי בכל אשר כל אחד במקום ההוא עבר ועדה. ע"כ.

בספר המחשבה למה"ר סעדיא מנצורה זצ"ל [מגדולי חכמי צנעא נלב"ע בשנת תר"י בערך] (נדפס בשם ספר הגלות והגאולה שנת ה'תשט"ו עמ' קלא ואילך) כתב בזה"ל. הרב המופלג בדורו סיני ועוקר הרים, הוא הרב המופלא אב"ד וריש מתיבתא דק"ק צנעא יע"א, אשר אנו היום שותים מימיו, אשר כרה כמה בארות ודלה והשקה כמה תלמידים ממימי תורתו, וגם פסקיו ותשובותיו נמשכו בארץ התימן. ובפרט שהיה בקי במנהגות ארץ התימן, הוא הרב המאור מהר"ר יחיא ן' מהרר"י ן' כמהרר"ץ נ"ע, שהוציא מוניטין שלו בחייו ספר עץ חיים פירוש על התפילות כמנהג אבותינו וכו'. הרב הגדול הזה לא הניח כמותו בדור הזה וכו'. לא נשאר בדור מגין על דורו ולא מנהיג, שהרב הגדול הזה כל מילי אית ביה, מקרא משנה תלמוד אגדה משלים ומעשיות וחידות, חכמת הדקדוק מעשה בראשית מעשה מרכבה הויות אביי ורבא וכו'. ונאמר עליו משמת רבי בטל כבוד התורה וגלה כבוד מישראל. ע"כ.

מהר"יין בן יעקב [נלב"ע בשנת ה'תרי"ט] בהקדמה לספרו תורת חכם כתב, וראיתי להרב הגדול הדיין המצויין מהר"יין שחיבר ספר שו"ת הנקרא פעולת צדיק וכו' והכל צמאים לשתות מימיו ולא מצאו מחמת מיעוט הספרים וכו'. ע"כ.

רבי יעקב ספיר (תייר חכם שהסתובב בערי תימן וכפריה בשנת ה'תרי"ט כ-54 שנה אחר פטירת מהר"יין והעלה כל מה שראה, בספרו אבן ספיר. בפרק מג דף קא ע"ב, ובנדפ"מ עמ' 213) כתב, בית כנסת גדולה ומפוארה של מארי יחיא צאלח זצ"ל, הוא היה פה רב ואב"ד לגאון ולתפארת וחבר כמה ספרים ראיתים בכת"י וכו', ונתקבלו הוראותיו בכל המדינה כמין הב"י והרמ"א, והיה גדול בחכמת הקבלה ובעל מופת לרבים, גם סופר מהיר ואומן היה וכו', ועשה גם פירוש על סדר התפלה של כל השנה וכו', ובו (בעץ חיים ח"א דף צב:) ראיתי שו"ת להגאון הרב חיד"א ז"ל למצרים ותשובתו אליו וכו', והגאון חיד"א הסכים על ידו, ומרבה לספר בשבח תוארו, ושמו גדול בכל ארץ התימן, והולכים לאור פסקיו והכרעותיו כהלכה למשה מסיני. עכ"ל.

כמהר"ר יחיא הכהן זצ"ל [רב ביהכ"נ אלכסאר שאמי, נלב"ע בשנת ה'תרכ"ז] בשו"ת חיי שלום (סימן ב) לפני שמעיר על דברי מהר"יין מקדים להתנצל כמה שיטין בזה"ל, אחר כתבי זה ראיתי למהר"יין זלה"ה וכו'. ואחה"מ ונשיקת עפר רגלי משכב מנוחתו אמרתי להשיב בעניי על דבריו, אע"פ שאין אני ראוי להשיב וכו', כ"ש וק"ו להשיב על דברי אביר הרועים, ומי אנכי ומי ביתי. עכ"ז אומר אני כתלמיד הדין לפני רבו וכו', ואע"פ שהרב מרנא ורבנא גוברא דמריה סייעיה ונחית לעומקא דינא ומי כמוהו מורה ודאין, עכ"ז אגב חורפיה וכו'. ובתשובה למשיג (סימן ג אות ג) מזכירו בתואר מאריה דאתרין.

כמהר"ר שלום מנצורה זצ"ל [נלב"ע בשנת ה'תרמ"ה] בספרו שלמי חגיגה על ספר שערי קדושה למהר"יין (הנדפ"מ סימן א ס"ק נז, עמ' מא, מב) כותב מוריני ורבינו מהר"יין זלה"ה מאריה

דאתרין דייך דקהל קדוש צנעא שוחט דמתא וכו'. ותמיהה גדולה על רבי ותלמידי ש"ל איך העיד על המנהג לאסור מה שלא העיד הנשר הגדול מהרי"ץ והוא גדול בחכמה ובזקנה ובכבוד וגמיר וסביר וכל רז לא אניס ליה וגם המנהגים היה בקי בהן וכו'.

כמהר"ר יחיא בדיחי זצ"ל [ראש הישיבה הכללית בעי"ת צנעא, נלב"ע בשנת ה'תרמ"ח] בשו"ת חן טוב (סוף סימן ג) כתב, מי לנו גדול ממהרי"ץ שבקי במנהגי ארץ התימן. וכ"ה שם (בסימן מא). ע"ש. וכן (בסימן מ) כתב בזה"ל, מצאנו למהרי"ץ הדיין המפורסם של כל ערי תימן בתשובה וכו'. ובתשובה אחרת (הובא שם בסימן נט בנדפ"מ) כתב, מי יתן ועיינת בטוב בדברי מהרי"ץ ז"ל אשר היה בקי במנהגי אבותינו הקדושים, ומקובל מפי זקנו הגאון המפורסם כמה"ר צאלח זצוק"ל, שהחזיק במנהגי אבות בכל דבר וכו'.

בתשובת ביה"ד ורבני הישיבה בק"ק צנעא [משנת ה'תרמ"ח] כתוב בזה"ל. דבר זה כבר נתפרש בדברי מורינו מהרי"י צאלח ז"ל בתשובה (פעו"צ ח"ג ס" כז, וח"א ס" נא ונב), שהסמך המנהג וכו'. ועל פי תשובת מהרי"ץ ראוי להורות להלכה ולמעשה, כי רב חילו ורבן של כל בני הגולה כידוע, ומינה לא תזוז וכו'. ע"כ. והוב"ד במלואם בסוף שו"ת דברי חכמים להרשי"ה. ובשו"ת זכרוננו איש להראח"ץ (סוסי" מד). ובספר איש ימיני (ח"א עמ' מט).

ובתשובה אחרת מחו"ר הישיבה ובי"ד הוב"ד בסוף ספר פתח האהל (הל' גיטין) בענין כתיבת השמות בגיטין סמכו על דעת מהרי"ץ ודחו דברי הראש"ל"צ היש"א ברכה. וז"ל. בארצות תימן וכיוצא שקורין אבראהם בפתח וכו' א"כ מוכרח לכתוב האל"ף אחר הרי"ש וכו' וכמ"ש מאור הגולה מהרי"ץ בתשובותיו וכו'. ע"כ.

כמהר"ר אברהם חאזי זצ"ל (המכונה אחי"ה) בהקדמת פירושו זבחי צדק על שערי קדושה למהרי"ץ ("יצ"ל ע"י הרש"צ) כתב, סדר ענין שחיטה ובדיקה בקיצור, אשר חיברן איש האלהי אב בי"ד הרב הכולל מריה דאתרא מהר"ר יחיא בן הדיין המצויין כמהר"ר יוסף צאלח. ע"כ.

כמהר"ר שלום חבשוש זצ"ל [מח"ס שושנת המלך וקרובן תודה, נלב"ע בשנת ה'תרס"ה. שאמין בהקדמתו לשושנת המלך כתב, הדיין המופלא, מופת הדור, שוחט ומומחה לרבים, סיני ועוקר הרים כמהר"ר יחיא בן יוסף צאלח נע"ג. ובהקדמתו לקרבן תודה כתב, הדיין המצויין במשפטים צודקים, שמו נודע בקצוי ארץ וים רחוקים, אב"ד ור"מ דק"ק צנעא יע"א ויקים, כמהר"ר יחיא בן כמהר"ר יוסף צאלח גזע ישישים וצדיקים, תהי משכורתו שלימה מעם דר בשחקים, ואחריו לא קם כמוהו בשמות מובהקים וכו'.

כמהר"ר חיים קורה זצ"ל [ממתפללי ביהכ"נ אלאוסטא שאמי, נלב"ע בשנת ה'תרע"ד] בתשובה כתי" כתב, וכמ"ש ג"כ זה המנהג הדיין נר ישראל מהרי"ץ בעץ חיים [שע"ה או"ח סימן נח הע' לז]. וכן בתשובה אחרת כתב וגם מהרי"ץ מאריה דאתרין בתשובות וכו'. [שם יו"ד סימן קצא הע' ו ד"ה מאידך].

כמהר"ר יחיא יצחק הלוי [נלב"ע בשנת ה'תרצ"ב] בתשובה שהובאה בספר איש ימיני (כרך א עמ' רפא) כתב, במעשה כדנא נוהגין להתיר, כי סומכין על הוראת מהרי"ץ ז"ל, כי מי כמוהו מורה, והסכימו עמו כל חכמי דור ודור. ע"כ.

כמהר"ר אברהם ערוסי הלוי זצ"ל [נלב"ע בשנת ה'תרצ"ה] כתב בספרו יורה חטאים (פ"ד

ב. מהרי"ץ מאריה דאתרין² דרכו למנחת לברורי מנהנינו הקדומים "מנהג הבלדי" שעל פי רוב נמשכים אחר שימת רבינו הרמב"ם והנאונים:

אות י מוהר"ר יחיא [מהרי"ץ], אב בית דין דק"ק צנעא, יצאו מתחת ידו כמה ספרים שהשיג ברוח הקודש לחבר דינים ומוסרים, עליהם יוסד כל מנהג ארץ התימן. [שע"ה אה"ע סימן רו הע' כד ד"ה וחיידוש]. ובספרו קורא הדורות (גלות תימן עמ' עז, נדפס בתוך ספר תולדות הרב שלום שבזי ח"א, הוצ' חסיד) אחר שהביא מעשה שהיה בזמן לידתו של מהרי"ץ כתב עליו, וכיון שגדל היה תלמיד חכם ביותר, ולא הניח מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות שלא למד, עד שנתענה ארבעים יום כדי להעמיד טעמי התורה, ועמד ותיקן חלק הדקדוק כפי הדין, אחרי כן תיקן עץ חיים פירוש על התפילה וכו', ויסד כמה תקנות לישראל וכמה מנהגים טובים, ונעשה אב"ד לכל אנשי תימן, וישמעו אליו כל ישראל. עכ"ל. (וראה בספר קורא הדורות שבהוצ' נוסח תימן, ושם פרק כג הדפיסו זאת בנוסח שונה. ושתי הנוסחאות הובאו ע"י מו"ר שליט"א בגליון דברי חפץ גליון ד ניסן תשע"ה, עמ' קפד והלאה).

כמהר"ר אברהם אלנדאף זצ"ל [מנהיג קהילת התימנים בירושלים, נלב"ע בשנת ה'ת"ש] בשו"ת זכרוני איש (ח"מ עמ' רעג) כתב, ידוע שמוהרי"ץ ז"ל הוא רבן של כל בני הגולה בכל ערי תימן, ואחר הוראתיו הולכים ברוב. ע"כ.

כמהר"ר עמרם קורח זצ"ל [נלב"ע בשנת ה'תשי"ג, שאמין בספרו סערת תימן (עמ' יט) כתב הר"ר יחיא בן כה"ר יוסף צאלח, ראב"ד קבוע גאון רבני תימן וכו'. משנת ה'תק"י"ח והלאה נתגדל ונתרומם שמו ונתפרסמה חכמתו, עד שנתמנה ונבחר ראב"ד ומו"צ בצנעא וכל נפות תימן. מכל כפר ומדינה הקרובים והרחוקים הריצו שאלות ספיקותיהם וכו'. כי בדורו לא נמצא כמותו משכיל ונבון להוציא דבר מתוך דבר ולכוין שמועותיו וכו'. בכל מאמצי רוח חכמתו מביא ראיות מכיחות לקיים מנהגי הראשונים, ומה גם להעמיד מה שנהגו בו בתי דינים שלפניו, כי יקר בעיניו מעלתם וחכמתם וכו'. כל פה יהללו וכל לשון תהגה שבחו. תלמידים הרבה למדו לפניו וכו'. כמוהו לא היה בנפת תימן ואחריו לא קם שזכה ברוחב דעת ובינה, וזיכה את הרבים בעמלו ויגיעו. ספריו אשר השאיר אחריו למאורות, לכל רב ודיין ומורה הוראות. גולת תימן תוכל להתפאר כי מבין רבני ומשכילי עדתה יצא חטר גאון, מגאוני ישראל נמנה, ועם גדולי חכמיהם עומד בשורה. עכ"ל.

כמהר"ר שלום יצחק הלוי זצ"ל [נלב"ע בשנת ה'תשל"ג] כותב בספרו שו"ת דברי חכמים (עמ' קפד), גאון רבני תימן בר אוריין ובר אבהן, מוהר"ר יחיא צאלח זצ"ל וכו'. יחיד ומיוחד מתוך חו"ר עדתינו שזכה וחיבוריו נשמרו ונשארו לדורות וכו'. בייחוד בגולת תימן אשר הלכו לאורו עד שנעשה מאריה דאתרא אחרי המאור הגדול בענקים הרמב"ם ז"ל, עליו יכולים אנו לגמור את ההלל שלא הניח מקרא משנה גמרא ופוסקים מדרש ואגדה, פשט רמז דרש וסוד וכו'. וכ"ה שם (עמ' קצד).

ב. שע"ה (או"ח סימן ט הע' טל. סימן יב הע' כה. יו"ד סימן קכד הע' מג).

ג. עולת יצחק (ח"ב סימן יא אות ג ד"ה ידידי. ח"ג סימן קכד ד"ה ואתי), ע"ש כמה דוגמאות. שע"ה (במבוא נוכח השלחן פרק ו. יו"ד סימן קכד הע' מד ד"ה ומהר"ם. סימן קלא הע' פט ד"ה ומבעל. סימן קלב

ג. בדרך כלל כשכותב מהרי"ץ "רבינו" כוונתו להרמב"ם ד:

ד. מצינו בכמה מקומות שכשיש כמה אחרונים שכתבו שהעיקר להלכה כדעת הרמב"ם, חש לזה מהרי"ץ אף שהוא נגד דעת מרן ה':

ה. פעמים שמהרי"ץ מביא דעת הפוסק ואין הוכחה מדבריו הנקיט הכי למעשה, רק אודועי מודע לן דעתו והבנתו כדעת אותו פוסק, והדבר ניכר מצד עצמו למעיין!:

הע' א ד"ה ודעת. סימן קלה הע' לד. סימן קסה הע' כ. סימן רו הע' רפ"ה ולאחר). ועיין בשע"ה (סימן כ הע' טז) לגבי מנהג כיוסי הטלית בנשיאת כפים, שמהרי"ץ יסד והחזיר בזה את המנהג הקדום. ועי"ע במבוא צדיק מה פעל לשו"ת פעולת צדיק (פ"ה הע' קלו, קמו, קנד). אולם פעמים שמהרי"ץ כדעתו הרחבה הסכים למנהג האחרונים אף שהוא היפך מנהג הקדמונים כמו שהביא במבוא שם (הע' קנא). ועי"ע שערי יצחק (ה'תשע"ד פר' בהר).

ד. שע"ה (או"ח סימן פב הע' א).

ה. בארות יצחק (הל' לולב ס"ק קה ד"ה והנה). שע"ה (יו"ד סימן קל הע' יב. סימן קלג הע' כו ד"ה ומהרי"ץ. סימן קמה הע' יד. סימן קנט הע' טז). עולת יצחק (ח"א סימן כ אות ב). ויש לבאר דהוי דומיא מה שנתבאר לעיל (כללי מרן השו"ע סעיף ד), ששיטת מהרי"ץ לפסוק כהרמב"ם אם עכ"פ מרן העלהו על שולחנו. ואע"פ דלא דמי הכרעת האחרונים כמו הכרעת מרן שקבלנו הוראותיו, מ"מ נראה דמשום הכי גבי מרן אם רק העלה את שיטת הרמב"ם על שולחנו כשיטת י"א במקום הסתם או כ"א בתרא, לומר שרק יש לחוש לו, אנן מיהת נקיטינן בהא לעיקר ההלכה לדין. אולם גבי שאר אחרונים לא נחוש להו ככה"ג עד שיקבעו ממש שהעיקר כהרמב"ם, וגם אז כיון שזה נגד מרן לא נקבע שהעיקר להלכה כהרמב"ם וכשיטתם, אבל לפחות נחוש לשיטתו. כך נראה לענ"ד.

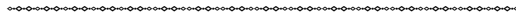
ו. עולת יצחק (ח"א סימן כ אות ב. ח"ב סימן רסג). וכבר גילה דעתו כן בהדיא בתשובה (פעור"צ ח"ג סימן קצו) אחר שפלפל שם כתב, "וצ"ע, כי לא כתבתי זה רק דרך משא ומתן להלכה". עכ"ל. ור"ל להלכה ולא למעשה. וכן עיין בח"ב (סימן קז ד"ה כל). וכך כתב הרשי"ה בהערותיו לשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן קצג), ונראה כי דברי המחבר אינם אלא בירור דברי רמ"א כדרכו בקדש בכל מקום, בלי קשר למנהג. עכ"ל. והוב"ד בנוה צדיק שם (אות ב). ומ"מ דבר זה שכיח בעיקר בחיבורו פעולת צדיק, שהוא כלול הן משאלות שנשאל הלכה למעשה, הן מביורוי דינים שנתעורר מהרי"ץ מעצמו לבררם, הן מהערות שנתחדשו לו אגב לימודו ברמב"ם והשו"ע, והן מחידושים שראה לנכון להעתיק מדברי הפוסקים למזכרת עיון וכדו' כבסמוך. אבל בספריו עץ חיים, שערי קדושה, ושערי טהרה וכדו', ההלכות שהוא מעתיק הן הלכה למעשה (א"כ חזר בו אח"כ בשו"ת פעור"צ), כי ספרים אלו ההלכות שהובאו בהם בדרך כלל הן בקצרה ובתמצית ללא קושיות ותירוצים, לדעת מה יעשה ישראל [מבוא צדיק מה פעל פ"ז הע' שמב, שמג].

ו. יש כמה מקומות שמהרי"ץ בספריו שו"ת או בפירושו עין חיים העתיק כמה הלכות מאיזה ספר למוכרת, ואין הכרח שדעתו הסכימה עליהם למעשה, והדבר ניכר למעיין!

ז. מבוא לנקרת הצור (הנדפס בפסקי מהרי"ץ סוף כרך ששי דף תקב ד"ה וע"ע). שעה"א (או"ח סימן סז הע' כא ד"ה ויש. אה"ע סימן רו הע' מ ד"ה ואפילו). עולת יצחק (ח"ב סימן טט. סימן רסג. ח"ג סימן קיא אות א ד"ה והנה). ובמבוא צדיק מה פעל לשו"ת פעולת צדיק (פ"ז הע' שלט, שמ) ציין בזה לתשובות מהרי"ץ בח"א (מסימן צו ואילך). ובח"ב (מסימן עז עד סו"ס פב) שמעתיק מספר זקן אהרן, למעט כמה הוספות שהוסיף מהרי"ץ מדיליה. וכן העיר הרשי"ה בהערותיו לשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן קל) בזה"ל, תימה על המחבר מדוע הביא הרמב"ן ונימוקיו והעלים עינו הזכה מדברי הרמב"ם שהוא מריה דאתרין ונהיגינן כוותיה וכו', וכן תמצא רבים כאלה שהעלה בספרו כאן אף כי אין המנהג כן וכו', אי נמי אפשר לומר כי כל זה עשה למזכרת ולא להכרעה סופית, הן תמצא רבים כאלה שהעלם בספרו רק למזכרת, עיין לעיל וכו'. ע"כ. והוב"ד בנוה צדיק שם (אות ד). ע"ש. ועיין עוד מה שהביא בזה במבוא לגנוזות ותשובות מח"ת (ח"ב אות ב).

ובפרט יש לומר כן על גליוני מהרי"ץ על הרמב"ם והשו"ע וכו' שהרבה דברים ציין לעצמו למזכרת עיון לצורך לימודו ולא נחת תמיד להלכה, וכדמוכח מסגנון ההגהה. ודוגמא לדבר הביא בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' מסעי) שבשו"ע המקוצר (סימן כז סעיף יח) כתב, מי שבאמצע הסעודה נגע בגופו במקומות המכוסים וכו' צריך ליטול ידיו כדין פעם שנית, אבל לא יברך עליהם. וזה כדעת המהרש"ל ועוד אחרונים שפסקו שלא יברך כמובא בכה"ח (סימן קסד ס"ק טז, יז). ולכאורה תמוה שזהו נגד מרן השו"ע (שם סעיף ב) שפסק לברך. ואע"פ דאמרינן סב"ל נגד מרן, מ"מ הרי מארייהו דאתרין לא חיישי להא בהכי, שכן מהרד"ם בשת"ז שם סתם כהשו"ע ולא העלה דברי החולקים עליו, וגם מהרי"ץ בהגהותיו שם (נדפס בסוף ספר כתבי ענף חיים דף עג) ציין לספר עמודי שמים להיעב"ץ שפסק כהשו"ע, והשיג על הט"ז. ע"ש סביב לשולחנך. אלא דלא מינה ולא מקצתה, אין שום הוכחה שדעת מהרי"ץ בהגהותיו סובר כספר עמודי שמים, וכל הגהתו הייתה רק בדרך לימודו לצורכו לומר שצריך לעיין בזה לעת מצוא כיצד להכריע. ואפי' את"ל שבא להודיע לנו שיש חולק, מ"מ לא הזכיר שהעיקר כדבריו, אלא רק העיר כן לצורך ידיעת המעיין. ובנדון זה אף שמהרד"ם סתם כהשו"ע, מ"מ אין ראייה מסתימה זו, שכן עשרות אחרונים אחריו חלקו ודנו בזה, ויש לדון בכגון זה שאילו היה רואה דבריהם לא הוה סתים כהשו"ע. [ואגב גם ביאר שם דאע"פ שהמשנ"ב (שם) פישר בזה לחלק, מ"מ כה"ח שם לא ס"ל בזה לחלק, וכן החזו"א (סי' כה ס"ק ט) לא קיבל את חילוק המשנ"ב, וקימ"ל סב"ל. ועוד דחה דברי ההלכה ברורה שם שפסק לברך מכח כללו של הרדב"ז שהמחלוקת בהכשר המצוה ונקיטין כוותיה כשדעת מרן לברך (כנ"ל כללי סב"ל סעיף ה), דליכא למימר הכי בנידו"ד שמרן לא ראה כלל דברי החולקים כדמוכח בב"י, שכן רק אחריו נולדו החולקים שלא לברך, ושמא אילו היה רואה דבריהם הוה הדר ביה. ע"ש].

- ז. כמו"כ פעמים שהעלה דברי איזה פוסק מפני איזה כלל שנוכר כאגב דבריו, ואין ללמוד שדעתו למעשה ככל שאר דברי אותו חכם אם לא גילה דעתו על כך"ח:
- ח. נמצא בכמה מקומות שמהרי"ץ בשו"ת התחיל בכתיבת התשובה ולא אסתייעא לו להשלימה, ממילא אין הברה ללמוד למעשה ממה שהספיק לכתוב שם"ט:
- ט. אף על פי שמהרי"ץ בכמה מקומות לא הוסיף בדבריו לפרש בהדיא שכך מנהגינו, מצינו כיוצ"ב שסמך על מה שהביא מספרים אחרים שכך המנהג':
- י. דרך מהרי"ץ בכמה מקומות להעתיק דברי פוסקים או מפרשים בלא להעיר על איזה פרט שאינו מתאים למנהגינו. כמו"כ לפעמים הביא פירוש שכולו נגד גירסתינו, ומשום שסמך על המנהג הפשוט והידוע"א:
- יא. מצינו שכשלא היה אפשר למהרי"ץ לברר את המנהג לפי מציאות זמנו, למד כיצד המנהג מדורות שקדמו לו וחזר ליסרם"ב:
- יב. בשכותב מהרי"ץ בלשון "מנהגינו הקדום" אין הברה שנתבטל מנהג זה, אלא כוונתו שהמנהג משתלשל והולך מקדם עד זמנו. אולם אם ברין סמוך כתב מנהגינו בסתמא, ואחר כך שינה בלשונו וכתב מנהגינו הקדום, אמרינן דזהו מנהג שעתיא נתבטל"י:

- ח. מבוא צדיק מה פעל שם. ובהע' שמ ציין בזה לתשובת מהרי"ץ בח"ג (סימן כג). ובח"א (סימן קנח), ושם סיים לכתוב בהדיא, 'כתבתי זה שיש בו כלל גדול ועיקר'.
- ט. מבוא צדיק מה פעל (פ"ז ד"ה מלבד), וע"ש בהערות.
- י. בארות יצחק (הל' כיסוי הדם סימן כח סק"א). שע"ה (או"ח סימן סז הע' יג. סימן עו הע' כ. אה"ע סימן רו הע' צט. סימן רו הע' רפו ד"ה ובהגהות). עולת יצחק (ח"ב סימן עט ד"ה ואם). אגדתא דפסחא פע"ח (אות ערה ד"ה כ"י). ועיין כיוצא בזה במבוא צדיק מה פעל (פ"ז הע' שדמ).
- יא. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' קמב ד"ה וזה. הע' רפו ד"ה ולאחר).
- יב. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' קסז ד"ה אך) שכן מתבאר מדברי הש"ך (יו"ד סימן רסז סוס"ק י). ועיין לעיל כללי המנהגים (סעיף כט).

יג. כתב מהרי"ץ בזבח תורה (סימן טל ריש ס"ק כח) ומנהגינו כאן להכשיר כשדבוקה וכו'. ומיהו בנסרחה, 'מנהגינו הקדום' להכשיר (דוקא) ע"י פירוק ונפיהה. ובבארות יצחק (שם אות ז) הביא דברי הלחם תורה (סימן יט ס"ק ז) שכתב על זה, מדקאמר 'הקדום', משמע דנתבטל מנהג זה על פי המכשירין. וכן מצאתי להר"ר דוד בן בנו של מהרי"ץ וכו'. אח"ז מצאתי למו"ר יוסף קארה שהעיד על מהרי"ץ שהיה מכשיר בלי פירוק. עכ"ל הלחם תורה. וכתב עליו ונראה לענ"ד דדוקא הכא דשינה רבינו המחבר בלשונו, דבתחילה כתב ומנהגינו כאן להכשיר כשדבוקה וכו', ואח"ז כתב מיהו בנסרחה מנהגינו הקדום להכשיר דוקא ע"י פירוק וכו', הוא דדייקינן הכי דנתבטל

יג. כשכותב מהרי"ץ "מנהג קדמונים" אין הכרח שקדמונינו הם שהתחילו מנהג זה, אלא אף יתכן שזהו מיסוד התנאים יד:

יד. פעמים שמהרי"ץ כתב את ההלכה כפי מנהג עירו או כפי מנהג בית הכנסת שלו, ולא שרדעתי שכן ראוי לנהוג בכל מקום טו:

מנהג זה. אבל בשאר דוכתי שכתב מנהגינו הקדום, שפיר המנהג נמשך והולך כן אף בזמנינו. עכ"ל.

יד. עולת יצחק (ח"ג סימן קמח אות ט ד"ה ונצטרך).

טו. שערי יצחק (ה'תשע"ד פר' מקץ, עמ' י). והביא שם דוגמאות ממה שכתב בעץ חיים (ח"א דף קמ.), ואחר שמשלים המפטיר הברכה וכו', מתחיל ואומר ה' הושיעה וכו'. ואח"כ עומדים הקהל ואומרים בעמידה, 'מה רב טובך אשר צפנת ליראיך' ככתוב בשחרית דחול, ואח"כ מברך לקהל וכו'. ולא נשמע מי שנהג כן, זולת כניס בית צאלח בעיר צנעא וכניס בית אלאוסטא, וגם מהרי"ץ עצמו בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רלב) כתב על זה שזה היה מנהג 'בית הכנסת שלנו'. אבל בכל בתי הכנסת שבכל ערי תימן וכפריה לא נהגו כן. וכמו"כ כתב בע"ח (שם דף קסד), ולאחר הקריאה מברך בא"י האל הרב את ריבנו והדן את דיננו וכו', ונהגו הציבור לענות אמן על כל פרט ופרט מהברכה, ואין להזיחם, כי מנהג קדמונים הוא. עכ"ל. וגם זה לא ידוע על בתי כנסת בדור האחרון מי שנהג כן, אולי יחידים (עיי' נחלת יוסף ח"ב דף י"ע"ב, שכן מנהג עדן). וכן כתב שם (בע"א), ונהגו לומר ארבעה פסוקים של גאולה, תחילה אומרם שליח ציבור ממגילה כשירה שבידו, ואח"כ כופלים אותם הציבור אחריו בקול רם והם 'איש יהודי' וכו'. והנה מנהג זה שקודם הש"צ מתחיל בקריאת פסוקים אלו ואח"כ הציבור, היה ידוע רק בעי"ת צנעא, וכ"כ השת"ז (סימן תרצ"ס"ק יב) ומנהגינו לקרוא חזון קודם הקהל. ע"כ. אבל בשאר ערי תימן וכפריה המנהג שהציבור מתחיל לאומרם ואח"כ הש"צ חוזר עליהם, בין בלדי בין שאמי, וכ"כ כל הפוסקים. ומכל זה ילפינן, שאין הכרח לקבל באופנים אלו וכיוצא את דברי מהרי"ץ, דינכר מתוך דבריו שלא כתב כן רק כפי מנהג מקומו, אבל לא כתב זאת בתורת 'פסק הלכה', או בכדי 'להעמיד' ולחזק מנהג הקדמונים אשר השתנו בדורות האחרונים. ממילא אי"ז מחייב את שאר המקומות שלא נהגו כן, שאף מהרי"ץ לא עלתה על לבו לשנות מנהגי אחרים אם כך מסור בידם מקדם. ועיי' בשערי יצחק (ה'תש"ע ניסן-סיון פר' משפטים).

ובמבוא צדיק מה פעל לשו"ת פעולת צדיק (פרק ה' הע' קסג) ציינן לשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן א) שבתשובתו שם לעיר ד'מאר רואים איך שיבח מנהגם, ושהוא המנהג הקדמון, אף שבעירו צנעא לא נהגו כן. ע"ש. ועוד שם (בסימן ה' השני) הראה פנים למה שנהגו בעיר רדאע להקל, אף שבעירו צנעא לא נהגו כן, עיי' שע"ה (או"ח סימן נו סוף הע' לב). וכתב דמהא שמעינן דאין כוונת מהרי"ץ לשנות מנהג ערים אחרות אם הוא קדמון ונכון ע"פ הדין, ולא נשתנה אח"כ על פי מנהג שאר ארצות שחלו אצלם אצלם שינויים רבים במשך הדורות ואין להם מסורת איתנה ונאמנה על כך. ע"ש. וכן מה שהביא עוד שם (הע' קנא).

טו. כשיש סתירה בחיבורי מהרי"ץ איך העיקר לדינא טז:

טז. עולת יצחק (ח"ג סימן קלה אות א). ועיין במבוא צדיק מה פעל (פרק ז מעמ' צח והלאה) שם מנה הרבה מקומות שחזר בו מהרי"ץ. ומשם בארה. ואגב בענין חזרתו של מהרי"ץ ממה שכתב בצעירותו הן בקונטרס אגדתא דפסחא מהדו"ק הן מקונטרסי ההושענות מהדו"ק, יש הטועים לחשוב כי מהרי"ץ בצעירותו סבר לשנות את מנהגי תימן הקדומים, עד שהגדילו לומר שבצעירותו היה 'שאמי', ושכן זקינו מהר"ץ היה שאמי. ואין זאת האמת, כמו שביאר במבוא נוה צדיק (פ"ה הע' קמב), שהרי אף בצעירותו מצינו שכתב כמה מנהגים כמנהג הבלדי, כגון מש"כ במעיל קטון (סימן ו' סוס"ק קנב) שעדיף לומר בנפילת אפיים הנוסח לפניך אני כורע. וספר זה חיברו בצעירותו. וכן זקינו מהר"ץ בהרבה ענינים נשאר כמנהג תימן הקדמון, כיעויין למהרי"ץ בעץ חיים (ח"ג דף עט ע"א) שהביא בשמו טעם למנהגינו שתוקעים בראש השנה ע"א קולות ולא יותר. וכן העתיק מהר"ץ בסוף הגהותיו לשו"ע יו"ד טעם הראנ"ח שבמוסף ראש השנה מתפללין מיד בקול רם, שהוא כמנהג תימן, וכמו שהאריך בזה מהרי"ץ בעץ חיים (ח"ג מדף ע"ב). אלא שבענינים שכתב בצעירותו נגד מנהגינו הקדום, זהו משום דסבר שאין למנהג הקדום על מה לסמוך, וכמו דמוכח ממ"ש בעץ חיים (ח"ב דף עה ע"א), ובקונטרסי הראשון כתבתי בילדותי דברים נגד מה שכתבתי כאן, כפי מה שהאמינה אזני לאומרים לי. ע"כ. וכוונתו לקונטרסי ההושענות מהדו"ק ששם כתב שבהושענה רבה אין לומר ויעבור, שכן שמע מפי מורו זקינו מהרי"ץ. וכ"כ עוד שם (דף ע"א) בפירוש ההושענות דיום רביעי, וז"ל, כל זה כתבתי כפי מה שקבלתי מרבותי הגרסא, ועתה עיינתי בכל התכאליל הקדמוניות וראיתי דבכולן גרסי 'שלו', ולכן חובה עלינו ליישב גירסתם והוא וכו'. ע"כ. ובעץ חיים (ח"א דף קמג ע"א) כתב, מיהו אם טעה החזן ואמר ברכו לפני עלינו לשבח בשחרית שבת, ראיתי לרבותי נ"ע שאומרים שצריך לענות אחריו וכו', וראיתי להמון רובם וכמעט כולם שגוערין וכו', ולענד' נראה שהדין עמם וכו', וטענת רבותי שנראה שאינם רוצים לברך אינה כלום וכו'. ע"כ. ועיין בשו"ת פעולת צדיק (ח"ס סימן קב) שמעתי מאדוני אבי זלה"ה שמורי זקני היה נוהג וכו'. ובאגדתא דפסחא מהדו"ק (דף ד ע"א) כתב, לברך רק על כוס ראשון ושלישי ויכוין לפטור כוס שני ורביעי, וסיים שכן היה מנהג מורו זקינו מהרי"ץ ז"ל. ולאחר מכן בעץ חיים (ח"ב באגדתא דפסחא דף ח ע"א) חזר בו והאריך לקיים המנהג הקדמון שמברכים על כל כוס וכוס. ומכל הני מילי מוכח, שכל מה שבצעירותו כתב דברים נגד המנהג הקדמון זהו משום שכך ראה וקיבל מזקינו או מרבותיו, וכיון שאין לו לדיין אלא מה שעיניו ראוות סבר וקיבל, שכן אז עוד לא נגלו לפניו תעלומות יסודות המנהג הקדמון מחוסר הבקיאיות בספרי הפוסקים והעיון בהם, ואף גם שבכמה מקומות סבר דהכי עדיף לשנות המנהג, כגון מש"כ במהדו"ק דאגדתא דפסחא לברך רק על כוס ראשון ושלישי ולכוין לפטור את כוס שני ורביעי, סבר דהכי עדיף טפי להנצל מחשש ברכה לבטלה, ושבוה יוצא גם יד"ח הרמב"ם והמנהג הקדום שמברכים על כל כוס וכוס, עד שנתברר לו שאינו כן. וכיו"ב בטיבול ראשון בחומץ ולא בחרוסת ועוד ענינים, ומבואר כל זה במאמר אופן המרכבה (הנדפס בספר רכב אלהים למהרי"ו ונה, פ"ח ושם הע' ג), וכן בשערי יצחק (ה'תשע"ו פר' וישלח. ה'תשע"ז פר' אחרי מות). ועיין שו"ת ויען יצחק (ח"א סימן ר ובהע' שם).

זו. פעמים דאמרינן אילו ראה מהרי"ץ דברי החולקים עליו אחריו, שמא היה חוזר בו"ז:

יז. בהרבה מקומות בספרי מהרי"ץ מצינו שהיו תחת ידו הרבה ספרים כתבי יד, ספרי גאונים ראשונים ואחרונים, חוץ מספרי חכמי תימן"י. אולם יש ספרים מספרי הראשונים והאחרונים שניכר שלא היו לפני מהרי"ץ, הן מפני שעדיין לא נתחברו או שנתחברו ועדיין לא נדפסו, הן מפני שלא הניעו לתימן רק בשנים מאוחרות"ט:

יז. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' ריג). עולת יצחק (ח"ב סימן נ ד"ה ברם). וכתב שם בזה"ל, וצריך לדון בכל דבר לגופו, אם סברות החולקים וראיותיהם מוכרחות או נכוחות, ואם יש בהן די השב כלפי טעמיו ונימוקיו, ולפי כללי ההוראה ויסודות המנהגים המקובלים בידינו. ע"כ. ועפ"ז פסק בשע"ה (סימן קב הע' לג) לגבי הנחת תפילין במנחה שלתענית שחל בער"ש, דלכתחילה ראוי לנהוג להמנע מלהניחם אז. אע"פ שממהרי"ץ בע"ח (ח"א דף פח). נראה שהכריע כדעת החמ"י שיש להניח תפילין אף במנחה של ער"ש, ונראה שממנו נתפשט המנהג בקהילותינו להניח תפילין במנחה כשחל תענית בער"ש. מ"מ בהגלות דעת גדולי חכמי המקובלים כהחיד"א והר"ש ועוד שאין להניח אז תפילין יש לנהוג בזה כמותם, מאחר שאף מהרי"ץ אילו היה רואה אותם היה חוזר בו, שאע"פ שהיו הם בני דורו חיבוריהם נפוצו בתימן רק אחר זמנו. וכן האריך לבאר בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' יתרו). ע"ש. ועיין עוד בעולת יצחק (ח"א סימן קיג ד"ה ובעיני) שפעמים י"ל אילו ראה מהרי"ץ דברי הלבוש היה חוזר בו. וכאמור יש לדון בכל מקום לפי ענינו.

יח. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' רפו ד"ה אכן. ד"ה לכשנדקדק). וראיתי במבוא צדיק מה פעל לשו"ת פעו"צ (פ"ז ד"ה שפע) שכתב, שבחיבורי מהרי"ץ נמצא שהזכיר כשש מאות ספרים וסופרים. ושם בסוף ח"ג (עמ' תעג-תעד) הביא רשימה ארוכה. ועיין דברי חפץ (גלין יג תשרי תש"פ, עמ' לז) שהיו לפני מהרי"ץ הרבה תכאליל שונים יותר ממה שהיה לפני מהרי"י בשירי, כדמוכח מדבריו בעץ חיים (ח"א דף קיב ע"ב) לגבי מזמורים בשבת. ועי"ע בנר יו"ט (פרק יב) למאי נפק"מ.

יט. כך כתב בשע"ה (ח"מ סימן ריא הע' לג. ובהע' מד ד"ה והנה. ובהע' קד), כשכתב מהרי"ץ את ביאוריו על חושן משפט עדיין לא היה בידו את ספר הט"ז והש"ך על חושן משפט, וכן לא היה לו אז את ספר הב"ח. אולם כשכתב את תשובותיו פעולת צדיק כבר ראינו שהזכיר שם (בח"ב סימן קסו) את הט"ז והש"ך. ולגבי הב"ח מוכח מממה מקומות שלא היה לפניו ספר זה, וכן כתב הוא עצמו בהדיא בספר זבח תודה (סימן כג ס"ק כד) בזה"ל. והנה לא זכינו לראות אור ספר הב"ח וכו'. ומה שמצינו שהביא ממנו בביאוריו, הוא מכלי שני [שע"ה שם הע' עג ד"ה ונראה]. כמו"כ לא היה לפניו את ספר אליה רבה כמו שכתב בפעולת צדיק (ח"ג ס"ו ס"א קמו), כי ספר אליה רבה לא זכינו עדיין לאורו. ע"כ. וכן לא היה לפניו ולפני השת"ז את ספר מאמר מרדכי, לפי שעוד לא נדפס בחייהם אלא בשנת התקמ"ד [עולת יצחק ח"ג סימן כט ד"ה וכן]. וכן לא היה לפניו את תשובות רבינו אברהם בן הרמב"ם, כי עוד לא נדפסו בזמנו רק מקרוב בשנת התרמ"ז [עולת יצחק ח"ג סימן י אות א ד"ה ברם]. ומצינו למהרי"ץ שהיה לפניו ספרי

כללי השתילי זיתים

א. השתילי זיתים הוא ממאריה דאתרין^א והיה רב מובהק בדורו, ונתפשט חיבורו בנלילות תימן^ב:

מהר"ם בן חביב יום תרועה כפות תמרים תוספת יום הכיפורים וגט פשוט, אולם את ספר תשובותיו לא היה לפניו כיון שעדיין לא נדפסו רק בשנת תרס"ו. כמו"כ ספר ברכי יוסף אף שנדפס בחיי מהרי"ץ בשנת תקל"ד, מ"מ לא הגיע בתימן לידי מהרי"ץ שהרי לא מזכירו בשום מקום, אך בדור האחרון הגיע הברכ"י לתימן [קובץ דברי חפץ גליון יג תשרי תש"פ, עמ' מב]. ונפק"מ בכל זה דפעמים יתכן לומר שאילו היה רואה את אותו פוסק שנעלם ממנו היה חוזר בו, וכנ"ל בסעיף הקודם ולעיל כללי הפוסקים (סעיף כ). ע"ש.

א. שעה"ה (או"ח סימן ט הע' טל).

ב. הנה מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן עו אות א) בתשובה המפורסמת בענין תספורת בעומר לכבוד שבת, כתב, כבר נהגנו כן היום כמו י"ב שנה להסתפר קצת יחידים על פי הוראת מרנא ורבנא כמה"ר דוד משרקי נע"ג, שהוא היה רב מובהק של עיר, וכן נהג הוא בעצמו, וכן נהגתי אחריו ורבים עמי. והדין כן להטות אחרי רב שבדור. ע"כ. ושם בח"א (סימן קסח) כתב, וראיתי למורי בספר שתילי זיתים וכו', שופריה דדוד ינהר לעלמין. וכמהר"ר חיים קורח זצ"ל בתשובה כת"י (הביאו בשעה"ה סימן נח הע' לו) כתב, וגם כן כתב הודן ומאורן של ישראל ה"ה השתילי זיתים, וסיים בלשונו, וכן המנהג. ע"כ. וזה לשון כמהר"ר אהרן הכהן עראקי זצ"ל בתשובה (שהובאה באוצרות תימן סימן ט), כבר הורו לנו הורינו ומורינו לברך וכו', ומאן ספיין ומאן רקיע כמו החכמים שקיבלו מהם, ושכן קיבלו מאבותם, ובראשם משיח אלהי יעקב כמ"ו דוד משרקי זת"ע. ע"כ. ובתשובה כת"י לא נודע למי (הובאה בקובץ אור ישראל גליון ה שבת התשמ"ח עמ' מז), כתוב בזה"ל, וכדי שלא ירבו המחלוקת, אכתוב דעת הרב המאירי לארץ ולדרים, בעל שתילי זיתים, טובייני דחכמי ופסקני. ע"כ. וכמהר"ר עמרם קורח זצ"ל בסערת תימן (עמ' יט) כתב, הרב הגדול דוד בן שלמה משרקי, הוא היה הרב המובהק בדורו, שוחט ובודק מומחה, חיבר ביאור וחדושי דינים סביב השו"ע או"ח, וקראו שתילי זיתים. ושו"ת וחדושים על לשונות השו"ע והרמ"א וקראו רביד הזהב. ע"כ. ונראה שכמהר"ע קורח נקט לתארו בשבח הרב המובהק בדורו, ע"פ תשובת מהרי"ץ הנ"ל. אולם ראה בשערי יצחק (ה'תשע"ח פר' אמור, מעמ' יג ואילך. ובדרשת חוה"מ סוכות ה'תשע"ט, עמ' יח) שתמה על כך כמה תמיהות, ראשית מדוע בשת"ז לא נזכר כלום ממנהג זה של תספורת בעומר אם כך הורה מהרד"ם, ועוד הרי ידוע שמהרד"ם ומהרי"ץ היו בעלי דעות שונות בנוגע למנהגים ונוסחאות התפילה, ולכן בעץ חיים מהרי"ץ לא העלה על דל לשונו את מהרד"ם ולא את ספרו שת"ז (מלבד פ"א בהנהגת ליל הסדר ח"ב דף כב ע"ב, ואף שם הוא מופיע כתוספת בגליון נדפסו רק בע"ח מהדורא בתרא), ובזבח תודה (סימן טל ס"ק פח) בענין ניקור הסוכא שבריאה מהרי"ץ חלק בתוקף על מהרד"ם, עד שהתבטא שמי שנוהג כמוהו מאכיל

טריפות לישראל (ומהרי"ם משרקי בשו"ת רביד הזהב סימן לו כתב שדברי מהרי"ץ מכוונים על אביו בראשי בשמים), ובשו"ת פעו"צ (ח"ב סימן קיז) הביא מהרי"ץ רשימה הכוללת כ"ב השגות על מהרד"ם, ובחלקם השיג בלשון לא רכה, וגם בשאר חלקי השו"ת אין מהרי"ץ מסתמך על הוראותיו, וכאמור לפי שהיו חלוקים בכל הדרך והשיטה. וא"כ מה ראה כאן מהרי"ץ להסתמך על מהרד"ם בתואר "מרנא ורבנא, רב מובהק של עיר, כך נהג וכך נהגתי אחריו, ושכן הדין להטות אחרי רב שבדור" וכמו מהרי"ץ מסתתר אחרי הוראתו 'ונגדר' אחרי מהרד"ם. אלא ביאר שם את הענין, שכיון שבזמנם היתה יד הנשיא רבי שלום אלאוסטא תקיפה נגד המסתפרים בעומר, עד שלא העיז איש להרים את ידו נגדו אפי' החכמים שבדור, כפי שמעיד מהרי"ץ בתשובה הנו', ואף מהרד"ם שהיה ידידו של הנשיא כמובא בסע'ת (עמ' טז) לא העיז להורות נגדו, לכך אין בשת"ז זכר למנהג היתר התספורת, אלא שבי"ח שנים אחרונות לחיי הנשיא התחולל מהפך בחייו והוא ירד מנכסיו וכו' עד שלא היה לו שלטון בקהילה, כמסופר בסע'ת (עמ' יח), ובאבן ספיר (עמ' קקא), וזכור גם בשו"ת פעו"צ (ח"ב סימן קלח), לכך כבר לא חשש מהרד"ם בזקנותו לגלות דעתו ולהוות ברבים על היתר התספורת, או אז יצא מהרי"ץ לחזק את ההיתר בהסתמך על מהרד"ם, להודיע שאפי' הוא הרגיל לילך אחר דעת מרן השו"ע, הורה כאן להתיר כפי המנהג הקדום, ונגד ידידו הנשיא אלאוסטא, ולשם כך הזכיר לשבח את מהרד"ם לאלומי פסקיה בענין התספורת, ולהודיע כי כל מחלוקתו עמו תמיד היא אך לשם שמים, אבל כאן בהיתר התספורת אין כל חילוק עמו והמנהג להתיר בזה הוא הן בקהילות הבלדי הן בקהילות השאמי. יעו"ש עוד בשערי יצחק בביאור כל הענין בטוטר"ד, כי קיצרתי כאן. ועיי' בשערי יצחק (התשפ"א בהילולת מהרי"ץ).

והנה זה ידוע ומפורסם שספר השתילי זיתים נתפשט בגלילות תימן, כמ"ש מוהר"ש עמר זצ"ל בהקדמתו לשת"ז על אה"ע (והוב"ד באור ישראל שם), דע אחי המעיין, כי אני המאסף דרכתי בדרך המחבר שתילי זיתים וכו', ואין אני צריך להעתיק הקדמתו, הואיל וספרו מצוי ביד כל אדם, לפחות אין בית הכנסת אשר אין בה ספר אחד. עכ"ל. ואכן בבתי כנסיות קבעו אבותינו את לימודם בו לצד הלימוד הקבוע בש"ס ובחיבור רבינו הרמב"ם, וכדברי מהר"ח כסאר זצ"ל ומוהר"ח הכהן עראקי בהקדמתם לשת"ז שבהוצאתם, ובגלות תימן הקים ה' להם אחד משרפי קדש, ה"ה מהר"ר דוד משרקי זלה"ה, וחיבר גם הוא חיבור נחמד סביב השו"ע, וקראו שתילי זיתים וכו', ומן הזמן ההוא והלאה, היה עיקר לימודם בו, ובספרו של הנשר הגדול הרמב"ם זת"ל וכו'. עכ"ל. וזה לרוב סידורו המקיף סביב חיבור השו"ע שנתפשט בכל גלילות תימן, ובהיות מהרד"ם בשת"ז מברר ומעמיד מנהגים רבים שהיו נהוגים בקהילותינו דלא כדעת מרן והרמ"א. אולם עם זאת, כיון שבמקומות רבים לא נהגו כמותו בכל קהילות תימן, אלא כפי הוראת מרנא ורבנא מהרי"ץ שבא אחרי מהרד"ם וזכה בעומק ראייתו ורוב גבורתו להחזיר עוד מנהגים רבים שנשכתחו לקדמותם ונתקבלו דבריו בכל קהילות הבלדי וחלק מהמנהגים אף בקהילות השאמי, לכך רבים העתיקו את ספר 'שושנת המלך' למהר"ש חבשוש, קיצור פסקי הדינים משו"ת פעולת צדיק, בגליונות הספרים שתילי זיתים וראשי בשמים למהרד"ם, כך שיכלו ללמוד בהיקף מסודר את כל דיני השו"ע יחד עם בירור המנהגים כפי מנהג כל קהילה וקהילה, על פי דברי השת"ז והשמטותיו, ועל פי חיבור שושנת המלך.

ב. דרכו של השתילי זיתים להמשך אחר שימת מרן השלחן ערוך, כפי הנוהגים "מנהג השאמי"¹:

ג. השתילי זיתים דרכו לקרוא "רבינו" לשלחן ערוך הואיל ופירושו סניב חיבורו²:

ג. עולת יצחק (ח"ב סימן יא אות ג ד"ה ידידי. ח"ג סימן קכד ד"ה ואתי). שע"ה (במבוא נוכח השלחן פרק ו. יו"ד סימן קכד הע' מד ד"ה ומהרד"ם. סימן קלא הע' פט ד"ה ומבעל. סימן קלב הע' א ד"ה ודעת. סימן קלה הע' לד. סימן קסה הע' כ. סימן רו הע' רפו ד"ה ולאחר). והנה כאמור לעיל הרבה ממנהגי תימן מהרד"ם ביאר בספרו שתילי זיתים, אולם היות ובתקופתו ועוד בתקופה שלפניו רבים החלו לשנות מהמנהגים הקדומים ונטו במנהגייהם כפי הוראות מרן, הרי שגם השת"ז נמשך בהרבה מקומות כפי הוראות מרן היפך ממנהגינו הקדום, ומשום כך אין להביא ראיה מדברי השת"ז למנהגי תימן הקדומים המיוסדים ע"פ הרמב"ם והגאונים, וכפי הנמשך בקהילות הבלדי. ועיין בשו"ת זכרוני איש (הנקרא ענף חיים ח"ב סימן ל) שכתב, שרק המוני העם שאינם בקיאים בדין נוהגים כדעת השת"ז, אולם מנהג התלמידי חכמים הוא כדעת מהרי"ץ. ועיי"ע בעולת יצחק (ח"ב שם). ולכך מצינו בהרבה ענינים לכמה מחכמי תימן שעם שהיו תלמידי השת"ז נהגו כדעת מהרי"ץ ע"פ המנהג הקדום, כיעויין בשערי יצחק (ה'תשע"ג חנוכה, מעמ"ו והלאה. ה'תשע"ז פר' אחרי מות, עמ"י יד. ה'תשע"ט סוכות, עמ"י יז).

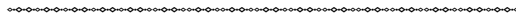
זאת ועוד, דמצינו שאף בקהילות השאמי בהרבה מקומות לא נוהגים כדבריו, כגון שבשתילי זיתים (סימן רעא ס"ק יז) כתב בשם שכ"ג, שלא אומרים שתי קדושות על כוס יין אחד, כגון קידוש וברכה"מ"ז או ברכה"מ"ז וברכת חתנים וכו'. והרי ממנהגינו הידוע בכל קהילות הבלדי והשאמי שבסעודות חתן מברכים ברכה"מ"ז ושבע ברכות על כוס אחד כדעת מרן, וכמשנת בשע"ה (אה"ע סימן רו הע' קמב). וכן בשת"ז (סימן תרצו ס"ק יב) כתב כדעת מרן ביו"ד שאין אבלות נוהגת בפורים, וכן לא השמיט שם את דברי הרמ"א שהביא כן בשם י"א ושכן נוהגים. ומנהגינו הידוע הן בבלדי הן בשאמי כדעת הרמב"ם שכל דברי אבלות נוהגים בפורים, וכמ"ש מהרי"ץ, וכמשנת בשע"ה (סימן קכב סעיף כח). וכמו"כ בענין חזור וניעור בפסח אף שברביד הזהב (סימן כו) כתב להקל נגד המנהג, מ"מ בכל ערי תימן החמירו בכך כפי דעת מהרי"ץ שחזיק מנהג זה ויסדו עפ"ד הרמב"ם והגאונים בפעולת צדיק (ח"א סימן קסח ובעוד מק'), וכמבואר בשע"ה (סימן פג ס"ב). וכן בענין פיסול האותיות שבס"ת כפי שמצוי בספרי תורה הקדמונים שראש ורגל האל"ף נוגעים בגוף האל"ף או שרגל הקו"ף דבוקה לגגה, אף שברביד הזהב (סימן א, יב, כ, לו) פסל זאת כדעת מרן השו"ע, מ"מ מנהגינו הן בבלדי הן בשאמי כדעת הרמב"ם להכשירם כמו שביאר מהרי"ץ בפעולת צדיק (ח"א סימן ק, וסימן עה). וכמבואר בשע"ה (סימן כג ס"ב). ואף בביהכ"נ אלאוסטא ששם השת"ז היה רב, היה ס"ת של מהרי" ונה זצ"ל שהיו בו אותיות כנ"ל, וקראו בו כפי הוראת מהרי"ץ. ועיין במבואר נה צדיק על פעו"צ (פ"ה הע' קסד) שהביא עוד דוגמאות לזה. וכן בשערי יצחק (ה'תשע"ח פר' אמור, ה'תשע"ג חנוכה).

ד. שע"ה (או"ח סימן פב הע' א).

ד. דרך השתילי זיתים בכל מקום שיש הגהת הרמ"א, להעתיקו רק אם אפשר שיהא מוסכם לדעת השלחן ערוך, אפילו על צד הדוחק. ומה שהוא סותר דעתו, להשמיט. וכך דרכו גם במנהגים¹:

ה. פעמים נראה למעיין שהשמיט, ואינו בן אלא משום שכבר הביא העניין במקום אחר, וצריך לזה חיפוש וחקירה¹:

ו. מצינו בכמה מקומות שהעלה הגהת הרמ"א אע"פ שהיא נגד מרן, ואולי משום דמסתברא ליה מפי כוותיה דהרמ"א²:

ה. ש"ע³ (מבוא הספר נוכח השלחן פרק ו). שכך כתב בהקדמתו לשתילי זיתים, ולכך ראיתי אני הצעיר בתלמידים, בדעתי החלושה והקלושה, להעתיק לי ספר השלחן ערוך פשוט, ומדברי הגאון רמ"א ז"ל מה שהוא שייך לדברי השלחן ערוך ואפשר שיהיה מוסכם לדעתו אפילו על צד הדוחק. והשמטתי מה שהוא סותר, וגם המנהגים, כי מה בצע הלאות אנשים במנהגים שאינם נוהגים אצלינו. עכ"ל. ומבואר בדבריו, שבשני אופנים השמיט את דברי הרמ"א, או כשזה סותר את דעת מרן השו"ע, או כשזה סותר את מנהגינו. אבל אם אפשר לפרש אפילו בדוחק את הרמ"א כדעת מרן, אפילו אם אי"ז כמנהגינו לא השמיטו. וכן אם דברי הרמ"א לא כמרן אלא שזה כמנהגינו, לא השמיטו.

אמנם מצינו שהשמיט את הגהת הרמ"א, ומ"מ מנהגינו הידוע הוא כהרמ"א, כהא דאיתא ברמ"א (סימן רלב ס"ב) דנהגו להקל בסעודה קטנה סמוך למנחה קטנה. והשת"ז שם השמיטו (וכ"מ דעת מהרי"ץ לא כהרמ"א), אע"פ שמנהגינו להקל בזה כהרמ"א. וכן לאידך גיסא, מצינו שהעלה את הגהת הרמ"א ומנהגינו דלא כהרמ"א, כהא דאיתא ברמ"א (סימן תרצה סוף ס"ב) שיום ט"ו באדר הנקרא שושן פורים חייב קצת במשתה ושמחה, ושכן נהגו. והשת"ז לא השמיטו, אע"פ שבקהילותינו אין נוהגים כן. ומוכרחים לומר בכל כה"ג שנשתנה המנהג בקהילותינו אחרי זמנו של השת"ז, והשת"ז העלה כפי המנהג שהיה בזמנו [שע"ה סימן קכג הע' כה. עולת יצחק ח"ג סימן פא אות א.]. ע"ש. וראה שיש עוד ענינים שנשתנו מזמן מהרי"ץ והשת"ז כגון לגבי נישואין בעומר למי שלא קיים פו"ר, עיין שע"ה (סימן צב סעיף ו), ושו"ת גנזי מלכים (סימן טו, נדפס בגנוזות ותשובות מח"ת ח"א שער ד). ושערי יצחק (ה'תשע"ז פר' במדבר). וכן ראה לגבי מציצת דם המילה לתוך כלי בשע"ה (סימן קנט הע' לח), ובגנוזות ותשובות מח"ת (ח"א שער א סימן כט).

ו. שע"ה במבוא שם. וכגון מש"כ שם (סימן מז הע' כ).

ז. במבוא שם. וכגון מה שהביא שם (סימן נו הע' נא. סימן סד הע' כ. סימן קיג הע' יט, והע' לו). אמנם מצינו שהעלה את הרמ"א אף שהביא מנהגים שאינם נוהגים אצלינו כלל, ומ"מ העלה דבריו למי שירצה לנהוג כן כתוספת לשבח, כגון בסימן תרו ס"ו לענין המלקות והוידוים שבערב יוה"כ. ובסימן תרצד ס"א העלה את מנהג נתינת מחצית השקל קודם פורים. וכיו"ב בפירושו שת"ז פעמים שהביא מדברי האחרונים בענינים שלא נוהגים אצלינו כלל, כגון בסימן מז ס"ק יח שהביא דברי המג"א שנשים חייבות לומר פרשת הקרבנות כמו שחייבות בתפילה.

ז. כיוצא בזה מצינו בכמה מקומות שהשמיט הגהת הרמ"א, ומכל מקום העלה סברתו בתוך פירושו, להורות שיש לסמוך עליה בשעת הדחק, אע"פ שהיא נגד דעת מרן. ואם סברת הרמ"א לחומרא, אוי לחשוש לה לכתחילה:"

ה. יש מקומות שהשמיט דברי הרמ"א, לא בגלל שהם נגד מרן או נגד מנהגינו, אלא רק מפני שהאחרונים חלקו על הרמ"א^ט:

ט. הרבה פעמים העלה את הגהת הרמ"א, ורק השמיט את התיבות "וכן נוהגין", מפני שאצלינו אין מנהג זה, אך עיקר הדבר לא רצה להשמיט:

י. פעמים מחמת השמטת חלק מההגהת, הוצרך לשנות קצת את הסגנון בדברי הרמ"א^{יא}:

יא. כמו כן בפירושו, יש כמה דברים שהשמיט מלהעלות מדברי האחרונים נושאי כלי השלחן ערוך, משום דלא סבירא ליה^{יב}, ומאידך יש אשר העלה דברי האחרונים אף שהם חולקים על מרן^{יג}:

יב. פעמים שהשתילי זיתים הוא היחיד שהרגיש והבחין שדעת השלחן ערוך היא דלא בהרמ"א, מה שלא הרגישו כל האחרונים, ושופריה דדו"ד ינהר לעלמין^{יד}:

ח. במבוא שם. וכגון מה שהביא שם (סימן נה הע' ז. סימן סג הע' ג. סימן סז הע' לה). וכ"כ חכמי צנעא בתשובה שהובאה בשו"ת חן טוב (סימן כז).

ט. במבוא שם. וכגון מש"כ שם (סימן עז הע' כ).

י. במבוא שם. כמו שהביא שם בהרבה מקומות (סימן ח הע' סו. סימן טז הע' נה. סימן נז הע' כא, והע' נא. סימן נט הע' כה. סימן סה הע' יג. סימן פד הע' ד. סימן צא הע' מט. סימן צו הע' ח. סימן קיח הע' כג). ויש אשר העלה המנהג כפי שנזכר בהגהת הרמ"א, רק השמיט באמצע התיבות "המנהג הפשוט במדינות אלו", כיעו"ש (סימן עז הע' יח).

יא. במבוא שם. כגון מש"כ שם (סימן צ הע' יז). וכן פעמים שינה קצת לשון ההגהה לפי המציאות בתימן, כגון לגבי החזרת פנים לכיוון א"י (בסימן צד ס"ב) שהרמ"א כתב כפי מקום מושבותם. או שהשמיט תיבה אחת מתוך הלשון להתאימו למנהגינו, כגון בסימן רסח ס"ד שהשמיט מהרמ"א תיבת "ובקרבן". ועיין סימן שלא ס"י שהשמיט תיבת 'בטור'.

יב. במבוא שם. וציין בזה לשע"ה (סימן נח הע' לח. סימן נט הע' כו. סימן קכג הע' כג).

יג. במבוא שם. וציין בזה להשת"ז (סימן שלד ס"ק כח. סימן תרפט ס"ק ג, ז).

יד. במבוא שם. שע"ה (אה"ע סימן רו הע' קט). וכמו שביאר בשולי המעיל (סימן ד אות פג). והא לך לשון ההגהות סביב עץ חיים (ריש סדר תשעה באב) המיוחסות למהר"ד נכדו של מהרי"ץ, אמנם הרדמ"ז [הרב דוד מזרחי, בעל שתילי זיתים] רבו של מהרי"ץ, העיד שמצאו בשלחן ערוך פשוט

יג. במקצת מקומות דברי השתילי זיתים סתומים למי שאין לפניו הנהת הרמ"א, או מה שכתבו האחרונים, לידע מה בא השתילי זיתים לאפוקי מיניהו^ט:

יד. בעינינים הנמצאים באחרונים שהשתילי זיתים לא ראה דבריהם, יש לדון לפסוק כמותם באופן שיש לומר שאם היה רואה דבריהם היה מודה^ט:

טו. אפשר שדעת השתילי זיתים דאמרינן הלכה כדברי המיכל בעירוב אפילו נגד דעת מרן, או עכ"פ כשהרמ"א פסק להקל^ז:

טז. דרך מהר"ש שמן לנפות ולהמשך אחרי שימת השתילי זיתים, גם כשהוא נגד המנהג הקדום^ח:

יז. מצינו בכמה מקומות למהר"ש חבשוש כספרו שושנת המלך שנוטה לדעת השלחן ערוך והשתילי זיתים, מחמת היותו נוהג בנוסח שאמי^ט:

ישן שנדפס בימי השלחן ערוך, ואין מי שירד לסוף דעת השלחן ערוך זולתו. ע"כ. והוב"ד בקובץ אור ישראל (שכט התשמ"ח גליון ה עמ' מז).

טו. במבוא שם.

טז. במבוא שם. עולת יצחק (ח"א סימן לח אות ד סוד"ה ואגב). בארות יצחק (הלכות יו"ט ס"ק קכה, דף פא ד"ה ויש). מבוא לפסקי מהרי"ץ על הלכות שחיטה וטריפות (עמ' ב אות ב ד"ה בשבחים). אמנם לפעמים ההיפך הוא, דהיינו שהיו לפני השת"ז ספרים שלא הובאו בשאר אחרונים, כמו שציין בשע"ה (סימן יז הע' כג).

יז. שע"ה (אור"ח סימן עז הע' ג. הע' כ).

יח. שע"ה (אור"ח סימן נו הע' א ד"ה ועכ"פ).

יט. נר יו"ט (פרק כו ד"ה וזאת).

בענין שיש לומר פירוש ברמב"ם שלא התכוין אליו הרמב"ם

כדעת הרמב"ם דיצא, לא רק בשיכר ענבים אלא בכל שיכר ואף במים, היפך ממה שפירש הרמב"ם בכוונת דבריו. וכיוצא מצינו להגר"ח מבריסק בפירושו על הרמב"ם (פ"ד מנזקי ממון ה"ד) שאע"פ שהכס"מ שם הביא תשובת הרמב"ם שכתב דטעות סופר הוא מש"כ בחיבורו, מ"מ הגר"ח מבאר את שיטת הרמב"ם כנוסחתו הראשונה. ולכאורה זהו פלא דהיאך יתכן להתעלם מחזרת הרמב"ם, או לחלוק על פירוש הרמב"ם כשהוא עצמו מפרש דבריו. [ועיין כיוצ"ב בפמ"ג (משבצ"ז יו"ד סימן צד ס"ק יג) שכתב על דברי הש"ך 'כיון שהגיד הש"ך אין חזור ומגיד'.]

וביאר כל זה בשערי יצחק שם ע"פ מה שכתבו גדולי האחרונים שחיבור הרמב"ם והשו"ע וכיוצא נכתבו ברוח הקודש. וכמ"ש בשו"ת חקקי לב (יו"ד סימן מב דף נח ע"ב), שאין ספק שהרמב"ם חיבר ספרו יד החזקה ברוח הקודש. וכיוצא כתב בשו"ת מהרי"ל החדשות (סו"ס קפ"ה דף רפ"ט), ורבו החולקים אין מספר, מי יכול לטעום טעם כולם וכו', אלא ודאי המפרש והלמדנים לשם שמים יבא דבריהם ודעתם בפיהם הפסק אמיתי ברוח הקודש וכו'. ע"ש. ואחר שכן הוא הרי שחיבור זה הוי כחפצא של תורה שאי אפשר לערער עליו, ולכן כתבו כמה מרבתינו האחרונים

הנה בשערי יצחק (ה'תשע"ט פר' אחרי מות, ופר' קדושים, ופר' אמור) הביא דמצינו לפרקים שרבתינו האחרונים לא קיבלו את חזרת הרמב"ם בתשובותיו וכדו', או שלא קיבלו את עדות בנו רבי אברהם שאביו חזר בו וביקש להגיה בספרו אחרת ממה שכתוב, אלא נקטו בכמה מקומות שהעיקר כמ"ש בחיבורו על אף שחזר בו. וכך מצינו בביאור הגר"א על השו"ע (או"ח סימן שא סעיף מב ס"ק צט) שאחר שהביא לחכמי לוניל שהקשו על הרמב"ם, והשיב להם הרמב"ם שהאמת כדבריהם וצריך לתקן את נוסחתו, כתב ע"ז הגר"א, שדברי הרמב"ם הראשונים ברורים וקיימים ולא טעה כלל. ומבואר שהגר"א דחה את חזרת הרמב"ם, אחר שהסתבר לו כדעתו הראשונה. וכע"ז מצינו לעוד אחרונים שלא קיבלו את עדותו של ר"א בן הרמב"ם בשם אביו לתקן מש"כ בחיבורו, כדאיתא בכסף משנה (פ"א מהלכות אישות ה"ב). ובזיו משנה (פ"א מהלכות שבת ה, ז). וכן הוא בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן קלה). ובשם טוב למהר"ח כסאר (פ"ז מהלכות לולב ה"ז). ע"ש. ועוד הביא מדברי הכסף משנה (פ"א מהלכות ק"ש) ששם הביא תשובת הרמב"ם שפירש כוונתו בחיבור לענין מי שטעה וברך על שיכר ע"ד לברך שהכל וסיים ב"פ הגפן דיצא, דאיירי רק בשיכר ענבים, ומ"מ פסק מרן השו"ע (סימן רט ס"א)

הקודש, אבל כיון שנתגלה ונעשה תורה, באמת תורה בעצם גבוהה יותר מרוח הקודש, וכיון שהוא תורה אפשר לפרש את דברי הספרים על פי הפרד"ס. עכ"ל.

ובספר פרי הארץ (וויטבסק. פ' לך לך) כתב, והנה הרמב"ם ז"ל כתב טעם למצות מילה להתיש כח המתאוה, והאמת כי הוא ז"ל הוציא מפיו קדוש דברים אמתיים העומדים ברומו של עולם אע"פ שלא כיון בהם וכו'. עכ"ל.

וידרוע שכדברים האלה כתבו גם על השו"ע והגהות הרמ"א. הגר"י אייבשיץ בספרו אורים ותומים (ח"א חו"מ סימן כה, על קיצור תוקפו כהן ד"ה ועכ"פ) כתב בזה"ל, ולדעתי אין ספק כי הכל בכתב מיד ה' השכיל על ידם (של מרן והרמ"א), כי קושיות רבות שהקשו עליהם אחרונים ותירצו בדרך חריף ועמוק, וכמו"כ כללו במתק וקוצר לשונם דינים הרבה, ולאין ספק שלא כווננו להכל, כי איך היה אפשר לרב המלאכה מלאכת שמים שהיה עליהם, ומי הוא הגבר שיעשה חיבור על כל התורה לקוח מכל דברי הראשונים ואחרונים ולא יכבד עליהם מלאכה מלאכת שמים, רק רוח ה' נוססה בקרבם להיות לשונם מכוון להלכה בלי כוונת הכותב, וחפץ ה' בידם הצליח. ע"כ. ובא אחריו הגה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין זצוק"ל בספר מחשבות חרוץ (אות ג ד"ה והאמונה) ואף כתב כן, ובכתב מיד ה' עליו השכיל בחבור הש"ע והגהותיו שנתקבל בכל ישראל וכו', והש"י שלח את רוחו עליהם

שניתן לפרש ברמב"ם פירוש אע"פ שלא התכוין לכך הרמב"ם. וכדי לבאר דבר זה נביא דברות קודשם של גדולי האחרונים.

בספר כל הכתוב לחיים והוא אוצר מתורת הגר"ח מוולאז'ין זצוק"ל (בחלק עניני תורה אות ט) הביא מכתב מהגר"ש כהן להגר"ח ברלין שכתב בזה"ל, שמעתי מפי אביו הצדיק (הוא הנצי"ב מוולוז'ין זצ"ל) שאמר בשם חמיו זקנו הצדיק מו"ה חיים מוולאז'ין זצ"ל, שיש לומר פירוש בלשון הרמב"ם והשו"ע אם הוא עולה על פי ההלכה, אף שבודאי לא כיוונו לזה, משום שרוח הקודש נורקה על לשונם, וכן מצאתי כעין זה ממש בספר בית אלקים להגאון המבי"ט זצ"ל בסוף פרק ס"ד ע"ש. ע"כ.

ובספר מגד גבעות עולם (ח"ב עמ' ז) הביא הרה"ג רבי מיכל שורקין שליט"א מסורה שקיבל רבו הגר"ד הלוי סאלאווייציק ז"ל מאביו הגר"מ בנו של הגר"ח מבריסק, ומדודו בעל עבודת המלך, שהרמב"ם כתב את ספרו ברוח הקודש, ולאחר שנכתבו הדברים אין הרמב"ם בעל הבית על היד החזקה, ושפיר אפשר לתרץ את דברי הרמב"ם אף כשתירץ הרמב"ם באופן אחר בתשובותיו.

וכ"כ בספר שארית ישראל (מוילדניק, במהדור' תשס"ה עמ' קיז) בשם הבעש"ט, שכל החיבורים שהיו עד המהרש"א ועד בכלל היו ברוח הקודש, וכיון שהוא ברוח הקודש הוא תורה עצמה, ורק הגילוי הוא על ידי רוח

הצליח בידם להתקבל לפסק עד שכל דבריהם אצלינו תורה שלימה ובכלל התורה שבע"פ, נוכל לרמז בהם גם מה שלא כיונו כבכל תורה שבעל פה שבידינו, שהוא ממש דוגמת התורה שבכתב, כי כולם מרועה אחד נתנו, והכל ברוח הקודש ולא בא שום דבר על צד המקרה וההזדמן. עכ"ל. וכ"כ בסידור היעב"ץ (הלכות שופר) על סימני הש"ע, ואע"פ שלא נתכוין המחבר לכך, מ"מ נפל האמת באמת. ע"ש. ועוד עיין בברית יעקב (סימן מא).

וראיה לדבר ראיתי שהביא בספר כבוד חכמים (ריש סימן ד' עמ' קל) מגמ' יבמות (עו). דרש רבא מאי דכתיב "אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי" (שם מ, ח), אמר דוד אני אמרתי עתה באתי (למלכות) ולא ידעתי שבמגילת ספר כתוב עלי (כבר רמזה מלכותי בתורה), התם (בבנות לוט שמהן יצאו עמון מואב, ודוד מרות המואביה) כתיב "הנמצאות" (בראשית יט, טו), הכא (בדוד) כתיב "מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו" (תהלים פט, כא). ע"כ. וכתבו התוס' (ד"ה הכא) אע"פ שדוד עצמו אמרה, ברוח הקודש אמרו. ע"כ. ונראה שהיה קשה לתוס', שהרי דוד עצמו אמר בתהילים את הפסוק "מצאתי" ואם הוא לא ידע שמלכותו רמזה בתורה, איך אפשר לדרוש הגז"ש ולומר שהנמצאות דכתיב אצל בנות לוט רומזות למצאתי שהוא אמר, הרי אם לא ידע ע"כ ודאי לא התכוון לרמז זה. וע"ז תירצו תוס' שברוח הקודש אמר דוד את הפסוק "מצאתי", בלי שהוא ידע שזה יבוא לרמזו בגז"ש את מלכותו.

להיות כל דבריהם מכוונים, גם מה שלא כיונו הם, כי לא יעזוב ה' את חסידיו ובענין חיבור כזה שנתקבל בכלל ישראל. וכבר העיר מזה באורים ותומים בקיצור תקפו כהן, והוא אמת בלתי ספק, כי כל דבריהם ברוח הקדש, שהוא כח החכמים דעדיפי מנביאי כמ"ש בב"ת (יב). ע"ש ברמב"ן. עכ"ל.

וראה כי סמכו עם דברי האורים ותומים הללו כמה מגדולי האחרונים בספריהם לפרש דעת השו"ע בכמה וכמה דינים אף שאולי לא נתכוון לזה, בשו"ת אור גדול (סימן כו ריש ד"ה אמנם) כתב, אף שהב"י לא כיון לזה ולא ידע מהאוסרים מדלא הביאום בסיפרו הב"י, עכ"ז רוח ה' נוססה אצל הרב המשביר לכל ישראל לכוין להלכה אף שלא כיון לזה. ע"כ. וכ"ה בספר תהלה לדוד (ח"ב אה"ע סימן ע). ובשו"ת צמח צדק (ח"ג סימן קעו). יעו"ש. גם בשו"ת פרי שדה (ח"ד יו"ד סימן פג) כתב ואפי' אם לא היה כוונת המחבר לזה הדין ממש, מ"מ ידוע שכל דבריו נאמרו ברוה"ק וכו'. וכן בשו"ת חתם סופר (אה"ע ח"ב סימן קב) כתב בזה"ל, ואם אולי הרב בית יוסף לא כיוון לזה, מ"מ האלהים אנה לידו להמתיק בלשון קולמוסו וכו'. ועוד שם במחשבות חרוץ (אות טו ד"ה ונראה לי) הוסיף וכתב כן גם לגבי הסימנים של השו"ע שיש בהם רמזים, וז"ל. ונראה לי דסימנא מלתא הוא, מה שנזדמן לבעלי הטור ושולחן ערוך לכתוב מצוה זו (דכתיבת ס"ח) בסימן ע"ר וכו', הגם דהם ודאי לא כיונו בכך, מ"מ מאחר שמלאכת שמים

ועל פי יסוד גדול זה ביאר בשערי יצחק (ה'תשע"ט שם), דלכך מצינו לאחרונים שפעמים לא קיבלו את חזרת הרמב"ם או את פירושו לדברי עצמו, הואיל שכשאנו באים ללמוד ולבאר את דברי הרמב"ם, אין אנו באים לפרש את כוונת הרמב"ם עצמו, אלא את חיבורו הנכתב ברוה"ק שכל עצמותו של חיבור זה הוא כחפצא של תורה שאין להרהר אחריו, כי אם מן שמיא רצו שכך יעלה בדעתו לכתוב זהו הוראה שכך ההלכה, כי לא יעזוב ה' את חסידיו ולעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול (כלשון הרמב"ן עה"ת דברים יז, יא. ע"ש). וגם שיתכן על צד האפשר, שהרמב"ם אחר שנים רבות לא זכר את הפירוש האמיתי שהיה בדעתו בשעת כתיבת חיבורו, ובתשובותיו וכדו' הגה ברעיונו פירוש אחר, ומ"מ דעתו בחיבורו לא מתבטלת. ועפ"ז מסיק שכשיש סתירה ברמב"ם לא בהכרח שנקבל את פירוש הרמב"ם לדבריו אא"כ זה מסתדר עם הסוגיות, הלא"ה נתרץ את החיבור עצמו, בלי להתייחס לפירוש הרמב"ם.

אח"ז ראיתי להגר"א יפה שלזינגר בספרו באר שרים בכללים שבתחילתו (אות 1) שכתב כפי העולה מכאן, והביא חלק מהנ"ל. אלא ששם (בסוף הע' יא) הוקשה לו איך יתכן לומר כן על הגירסאות, היכא דהרמב"ם עצמו כותב שהגירסא הנמצאת לפנינו איננה הגירסא שכתב, אלא המעתיקים טעו בהעתקתם, דבכה"ג אא"ל שדברים אלו נכתבו ברוה"ק שדברים אלו לא כתבם הרמב"ם כלל, ומ"מ מצינו

נמצא מבואר שע"י רוח הקודש שהיתה לדוד נתגלה חידוש שאף הוא בעצמו לא ידע ולא התכוין לכך, ואפילו דוד המלך לא יחלוק על הפירוש היוצא מדבריו, לפי שדבריו הוו כחפצא של תורה הנגלה לו ברוה"ק. וכן הביא בשערי יצחק (ה'תשפ"א פר' עקב, עמ' יד) בשם ספר חזה ציון שהוא פירוש ע"ס תהלים (בהקדמתו עמ' 53) שכתב בזה"ל, ואם המצא תמצא בו דבר מה, שהיה נראה לכאורה רחוק מהבנה הראויה לפסוק ההוא, ושמא תאמר בלבבך מפני זה שודאי לא כיון לו דוד המלך ע"ה, אף אני מודה דאפשר להיות כמו שאתה אומר שהוא לא כיון לזה, אבל מאחר שדבריי מיוסדים ע"ד חז"ל, אני אומר שהקב"ה הזמין הלשון ההוא בפי דוד המלך ע"ה לזה כיון, אף כי הוא לא ידע כוונה זו, ורוח אחרת עמו היתה במה שכתב, על דרך 'ניבא ואינו יודע מה ניבא' דאמור רבנן. ע"כ. ומצאתי שכיוצ"ב מצינו אצל יעקב אבינו והשבטים הקדושים, שנזרקה רוח הקודש בפיהם ורמזו בדבריהם גילויים שלא התכוונו אליהם כלל, וכיעויין ברש"י עה"ת (בראשית מב, א, יא. מג, יד. שמות ב, ט). וממוצא דבר ילפינן, שדברים הנאמרים ברוה"ק רמזים בהם גם ענינים שלא היו בכוונת האומר, וא"כ ה"ה דאיכא למילף אף לענין תורה שבעל פה היוצאת מפיהם של חז"ל והראשונים וגדולי האחרונים ברוח קדשם, שניתן לפרש בדבריהם גם דברים שלא היו בכוונת הכותב, אם עכ"פ הדברים מסתדרים בפשט הלשון.

הראשונים וגם על הגרסאות. עכ"ל. הנה זה אשר חידש החזו"א בגדלותו, שאף במחלוקות בשינויי גרסאות אמרינן אלו ואלו דברי אלהים חיים. ומבואר יוצא מדבריו שאין הכוונה ששתי הגרסאות נכונות במקורם, זה אינו, שודאי אחת מהגרסאות טועה בגירסא, כי דברי האמוראים בגמרא נכתבו ע"י רבינא ורב אשי בגירסא ולשון אחד. אלא שהדינים היוצאים משינוי הגרסאות אף דסתרי אהדדי, שניהם אמתיים ודברי אלהים חיים, כי כך גילגלה ההשגחה העליונה שיולד מחלוקת בגרסאות, כדי שיתגלה עי"כ הדין באופן האסור ובאופן המותר וכיוצא, וזה רצון ה' שכך יתגלו עוד פנים בתורה. ועוד יוצא, שיש בשכחת הגרסאות הנכונות גזירה של שכחת התורה, אולם בחסדו יתברך הביא הקב"ה עלינו את זאת בהמתקת הדין שבאופן כזה יתגלו לנו עוד פנים בתורה.

וכיוצא מדברי החזו"א כן נראה שיש לבאר הא דאשכחן טובא דפליגי החכמים בדברי רבותיהם שכתבו בזה הראשונים שודאי אחד מהם טועה. וכך מצינו ברש"י כתובות (נו. ד"ה הא קמ"ל) שכתב בזה"ל. דכי פליגי תרי אליבא דחד, מר אמר הכי אמר פלוני, ומר אמר הכי אמר פלוני, חד מינייהו משקר. וכ"ה בתוספות שם (ד"ה ולא), והם כתבו בנוסח, אחד מהן על כרחין טעה בשמועתו. וכ"כ הריטב"א כמובא בשטמ"ק שם, וז"ל. כשאנו אומרים שהתלמידים חולקים בדברי רבותיהם זה אומר כך אמר, וזה

לרבותינו שכתבו ליישב את הגירסא שלפנינו אע"פ שאי"ז הגירסא הנכונה. וע"ש מש"כ ליישב עפ"ד הבית אלוקים למבי"ט (סוף פרק סד) שייטכן לומר גם על זה, שכך רצון ה' לשים בפי הדיוטות תיבות ומלות שיש בהם רמזים שיש בהם צורך. ונראה לענ"ד להביא סיעתא לדבריו מדברי החזו"א באגרות שכתב כיוצא לגבי מחלוקת הגירסאות בגמרא, שהרי ודאי הוא שרבינא ורב אשי כתבו את הגמרא בגירסא אחת, ואפי"ה משנפלה מחלוקת בשינויי הגירסאות משך הדורות, מצינו שנחלקו בכך הראשונים לדינא, וכתב החזו"א שגם במחלוקות אלו אמרינן דאלו ואלו דברי אלהים חיים. וזה לשון החזו"א שם (ח"ג אגרת ב), וענין הגה' בגמרא, אף דלכאורה הוא רחוק במקום דלא מצינו שינוי גרסאות, מכל מקום מצינו הרבה כיוצא בו. כי רוב הצרות והגירושים גרמו שלא נמצא בעיר או במדינה רק ספר אחד וזה נטשטש בדרכו, ותורה שבע"פ נשתמרה על פי השגחתו יתברך, והרבה פעמים הוגה על פי חכמים ונפלה מחלוקת בהגה', וגם זה בהשגחתו יתברך בעונש שכחת התורה, ובהמתקת הדין שיהיה אלו ואלו דא"ח, ונתגלה טפחים מהתורה ע"פ גרסאות חלוקות. והרבה פעמים נפסקו הדינים היוצאים לב' הגרסאות, כי לא במקרה נעשו, ומובטחנו שלא נפלה טעות שאינו תורה כלל, כי זה כרת אתנו ברית על תורה שבע"פ. ע"ש. וסיים שם בדבריו, ועיין חגיגה (ג:) שמא יאמר אדם היאך אני לומד תורה מעתה כו', וזה קאי גם על

אומר כך אמר, נראה דחד מינייהו משקר, או שכח קבלתו. ע"כ. (ועיין ביצה כו. דאשכחן כה"ג). ונראה שיש לדמות מחלוקת 'תרי אליבא דחד' שהזכירו הראשונים הנ"ל למחלוקת בגירסאות והיינו הך, דתרווייהו פליגי היאך אמר פלוני את השמועה, ומינה נפקא ליה לדינא. וא"כ יש לבאר בכוונת דבריהם כדברי החזו"א, והיינו דמש"כ דכי פליגי תרי אליבא דחד וכו', חד מינייהו משקר, ר"ל משקר בדעת אותו תנא שבשמו אומר את השמועה, כי ודאי כוונת התנא היתה לומר דין אחד או אסור או מותר וכיוצ"ב, אולם מכל מקום י"ל שהדינים היוצאים מאותה מחלוקת אלו ואלו דברי אלהים חיים, כי כך גילגלה

ההשגחה העליונה שיוולד מחלוקת בדעת אותו תנא, ויתגלה עי"ז עוד פנים בהלכה. וע"פ הדברים האלה, מתבאר שפיר הא דמצינו לאחרונים שלא רק שלא קיבלו את חזרת הרמב"ם, אלא אף כתבו ליישב איזה גרסאות ברמב"ם אחר שנמצאו גירסאות אחרות יותר מדוייקות, והרי שינויי הגירסאות נפלו מחמת המעתיקים שהם הדיוטות, מ"מ כיון שכך גילגלה ההשגחה העליונה שיכתב בספרו של הנשר הגדול רבינו הרמב"ם, הרי"ז שכחת התורה בהמתקת הדין שיהיה אלו ואלו דא"ח, ויתגלה טפחים מהתורה ע"פ גרסאות חלוקות, כי לא במקרה נעשו.

בריך רחמנא דסייען מריש ועד כען

לזכרון עולם בהיכל ה'

מצבת זיכרון

לעילוי נשמת האיש הכשר
רבי ציון אבדר בן זכריה ז"ל
שנלב"ע בשבת הגדול
ביום י' ניסן ה'תש"פ'
המלך ברחמיו ירחם עליו,
ויחוס ויחמול עליו,
וילוה אליו השלום,
ועל משכבו יבוא שלום,
ככתוב יבוא שלום ינוחו על משכבותם
הולך נכחו, הוא וכל בני ישראל
השוכבים עמו כולם
יהיו בכלל הרחמים והסליחות.
אכ"ר.

הטיבה ה' לטובים

הל"ה ידידנו רבי יואל חיים העדין (קרני) הי"ו אשר סייע רבות בכל הוצאת קונטרס זה, בנדיבות לבו ומרצונו הטוב להגדיל תורה ולהאדירה. המקום ב"ה יברך מעשי ידיו, וימלא משאלות לבו לטובה ולברכה, ויקויים בו "אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד" ויזכה לבנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות, אך טוב וחסד ירדפוהו כל ימי חייו, בשובע שמחות נעימות וטובות.

אכ"ר.

לזכרון עולם בהיכל ה'

לעילוי נשמת

רבי אריה לחמיש בן מזל טוב בובה ז"ל

ולעילוי נשמת

רבי יוסף בן שמעון בובלי ז"ל

תנצב"ה

להצלחה בלימוד וזיווג הגון

דוד עמנואל סעדיה בן אברהם הי"ו

ולהצלחת

מכון פעולת צדיק

הטיבה ה' לטובים

לרפואת והצלחת

חמי רבי שלמה בן יחיא בן שלום יצ"ו
וחמותי מרת אבלין לאה בת מרי (מרים) תחי'
יהי רצון שימלא הקב"ה כל משאלות לבם לטובה,
ובכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו, ויזכו לדורות ישרים
ומבורכים עוסקים בתורה ובמצות
מתוך נחת ושלווה אמן.

לזכרון עולם בהיכל ה'

לעילוי נשמת

מר יחיאל רוג'ר בן לאה אזולאי ז"ל
תנצב"ה

לעילוי נשמת

מורינו הרב חיים בה"ר סאלם יעקובי זצ"ל
גלב"ע כט' כסליו ה'תשע"ד
רב ומו"צ בבורו פארק
תרומת תלמידיו ושומעי לקחו
יואל חיים העדין (קרני), פרי יעקב לוי
רונן עמרני ושאר תלמידיו.

וזכרם לא יסוף מזרעם

לעילוי נשמת

סבי ר' אהרן בן יוסף יחיא סיאני ז"ל
נלב"ע ביש"ק ט"ז בכסליו ה'תשס"ו
וסבתי מרת שושנה (שמעה) בת סלימאן ז"ל
נלב"ע ביום כז' ניסן ה'תשע"ט
תנצב"ה

ולעילוי נשמת

סבי מר יהודה לוי בן (לוצ'ה) לאה ז"ל
נלב"ע ביום יג' תמוז ה'תש"פ

ולעילוי נשמת

שמואל בן יחיאל בן שמחה הי"ד
מתילדה יחיאל בת אסתר הי"ד
ובנם ליאון יחיאל בן מתילדה הי"ד
שנספו בשואה באושוויץ
בתאריך ח' אדר א' ה'תש"ג
ובתם שנפטרה ממחלה
אליס בת מתילדה ז"ל
תנצב"ה